

การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรม
ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย

**An Analytical Study of Buddhist's Doctrine
And Its Adaptation Technique as Found
in Lilit Taleng Phai**

พระมหาสุชาติ สุชาติ (สมมาตร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๘

ISBN 974-364-455-5

การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรม
ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย

พระมหาสุชาติ สุชาติ (สมมาตร)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๘

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**An Analytical Study of Buddhist's Doctrine And Its Adaptation Technique as
Found in Lilit Taleng Phai**

PHRAMAHA SUCHAT SUJĀTO (SOMMAT)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(พระเมธีรัตนติก)

.....กรรมการ

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร.เสาวณิต วิวอน)

.....กรรมการ

(ผศ.ดร.สายวรุณ น้อยนิมิตร)

.....กรรมการ

(นายสนิท ศรีสำแดง)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระสุธีธรรมานุวัตร

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.เสาวณิต วิวอน

กรรมการ

นายสนิท ศรีสำแดง

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรมทาง
พระพุทธศาสนาที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย

ผู้วิจัย : พระมหาสุชาติ สุชาติ (สมมาตร)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสุธีธรรมานุวัตร ป.ธ. ๙, M.A., Ph.D.

: ผศ.ดร. เสาวณิต วิงวอน อ.บ., อ.ม., อ.ค. (ภาษาไทย)

: นายสนิท ศรีสำแดง ป.ธ.๙, พธ.บ., น.บ., M.Ed.

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๕ เมษายน ๒๕๔๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ประวัติความเป็นมา, หลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย โดยมีวิธีการศึกษาค้นคว้ารวบรวมหลักฐานและความรู้ที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัย ทั้งจากพระไตรปิฎก ตำราทางพระพุทธศาสนา วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ตำราทางวิชาการและเอกสารต่างๆ แล้วนำมาวิเคราะห์และสรุปผลตามหลักฐานที่ปรากฏ

ผลของการวิจัยพบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงประพันธ์ลิลิตตะเลงพ่ายในระยะเวลาที่มีการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีชัยชนะครั้งยิ่งใหญ่และกอบกู้เอกราชแก่เมืองไทย ทรงมีกลวิธีประพันธ์ด้วยการกำหนดบทบาทของตัวละครให้มีความโดดเด่นในแต่ละด้านเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่องด้วยการแทรกบทนิราศเพิ่มอรรถรสให้วรรณคดีมีชีวิตชีวาและแทรกหลักธรรมตามเหตุการณ์ของเรื่องได้อย่างเหมาะสม

ในส่วนของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายนั้น มี ๘ ประการ คือ ๑. ทศพิธราชธรรม ๒. จักรวรรดิวัตร ๓. ไตรลักษณ์ ๔. มงคล ๓๘ ๕. กรรม ๖. ราชสังคหวัตถุ ๗. ราชพละ ๘. ทิศ ๖

ในส่วนที่ว่าด้วยการศึกษาถึงวิธีการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผู้ประพันธ์ได้นำรูปแบบและวิธีการในการประกาศหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ชาญฉลาดอย่างยิ่ง โดยการนำประวัติศาสตร์มาบรรยายได้อย่างมีอรรถรสมีหลักธรรมสอดแทรก ทำให้ผู้อ่านได้รับคติธรรมไปพร้อมกันโดยไม่เกิดความเบื่อหน่าย ลิลิตตะเลงพ่ายจึงเป็นเสมือนแหล่งขุมทรัพย์ทางปัญญาที่ผู้รู้สามารถค้นหาอาหารทางความคิดในด้านต่างๆ ได้ทุกด้าน ไม่ว่าจะศึกษาเพื่อทราบถึงประวัติศาสตร์ชาติไทย วัฒนธรรม วิถีชีวิต หลักธรรม คติธรรม หรือความบันเทิง

ในส่วนคุณค่าของหลักธรรมที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสถาบันครอบครัว สถาบันการเมืองและขนบธรรมเนียมประเพณีนั้น พบว่าหลักธรรมเหล่านั้นสามารถประยุกต์ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตประจำวันได้อย่างดียิ่ง ด้วยเหตุที่ชาวไทยมีความเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาจึงทำให้มีวัฒนธรรมประเพณีและคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างแยกกันไม่ได้

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า วรรณคดีไทยเป็นเครื่องบันทึกเรื่องราวในอดีตที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมขนบธรรมเนียม ประเพณี พิธีกรรม และวิถีชีวิตของคนไทยสมัยก่อน จนกระทั่งเป็นมรดกตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งยังเป็นเครื่องชี้นำทิศทางสำคัญของสังคมไทยในอนาคตอีกด้วย

Thesis Title : An Analytical Study of Buddhist's Doctrine And Its Adaptation
Technique as Found in Lilit Taleng Phai

Researcher : PHRAMAHA SUCHAT SUJĀTO (SOMMAT)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory committee

: Phra Sutitammavut, Pali IX., M.A., Ph.D.

: Assistant Professor Sauvanit Vingvorn, B.A., M.A., Ph.D.

: Mr. Sanit Srisamdaeng, Pali IX., B.A., LL.B., M.Ed.

Date of Graduation : April 25th, 2006

ABSTRACT

The purpose of this thesis is to study the origin of Lilit Taleng Phai the Buddhist Principles of Dhamma and the application of the Buddhist Principles of Dhamma to Lilit Taleng Phai. The method of study is carried out firstly by researching and collecting some data connected with the research subject from Tipitaka, Buddhist Scripture, the literature called Lilit Taleng Phai, the academic texts and different documents; and secondly by analyzing the data obtained from the above mentioned documents.

From the research, it is found that The Supreme Patriarch His Royal Highness Prince Paramanujitajinorasa composed Lilit Taleng Phai at the time of renovating Wat Phra Jetupon for the purpose of praising King Naresuan, the Great, who was of great victory and retrieved the independence to Thailand. The Supreme Patriarch His Royal Highness Prince Paramanujitajinorasa was possessed of the method of composing the literary works by fixing actor's and actress' roles to be excellent in each field and adding more details of the historical context with the poems of lively travel and the proper principles of Dhamma.

Regarding the Buddhist principles of Dhamma appearing in Lilit Taleng Phai, there are 8 Dhammas, namely:-

1. Dasabidharâjadhamma (Ten virtues of the king)
2. Cakkavattivatta (Duties of the universal king)
3. Tilakkhana (Three characteristics)
4. Mangala (The highest blessing)
5. Kamma (Action)
6. Râjasangahavatthu (Bases of social solidarity)
7. Râjabala (The king's power)
8. Cha-Disâ (Six directions)

In connection with the study of the method of adopting the Buddhist Principles of Dhamma, the composer very cleverly adopted the patterns and the methods of propagating the Buddhist principles of Dhamma by introducing the history together with the principles of Dhamma in such a way that the listeners can get at the same time the Buddhist doctrines without weariness. Lilit Taleng Phai is, thus, like the treasury of wisdom from which the clever people can find out the food of thought in various ways including the process of learning to understand the Thai history, culture, ways of life, Doctrinal Principles, Buddhist Doctrines or the pleasure.

With regard to the value of the principles of Dhamma that can be applied to the family institute, the political institute and the traditional customs, it is found that those principles of Dhamma can be best applied to the ways of daily lives, because Thai people have had the best relationship with Buddhism, and as a result they have the best culture, the best ways of belief in Buddhism with no way of separation at all.

So, it can be said that the Thai literature is the instrument for recording the past events which has reflected the Thai culture, customs ceremonies and ways of life undertaken by the Thai people up to the present time. It will also be the important guidance for the Thai societies in the future.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดี โดยได้รับความกรุณาเอื้ออาทรจากผู้ช่วยเหลือ และสนับสนุนจากผู้มีพระคุณหลายฝ่ายด้วยกัน ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกล่าวนามเพื่อเป็นการขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายที่มีอรรถรสยอดเยี่ยมอันเป็นข้อมูลปฐมภูมิทั้งหมด มีพระคุณอย่างยิ่งในการทำวิจัยนี้

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ เจ้าอาวาสวัดไร่ขิง, วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ให้ทุนส่วนหนึ่งสนับสนุนการศึกษา และการทำวิจัยครั้งนี้

พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยที่เปิดโอกาสให้เข้าศึกษามอบความรู้และให้โอกาสทำการวิจัยเพื่อฝากไว้ในพระพุทธศาสนา

พระสุธีธรรมานุวัตร คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ผู้มีพระคุณคอยดูแลช่วยเหลือมอบวิชาความรู้ แนะนำข้อคิดเห็นที่ดีมีคุณค่า ตลอดจนเอาใจใส่ต่อผู้วิจัยด้วยดีตลอดมาตั้งแต่เป็นสามเณร ยังกรุณารับเป็นประธานที่ปรึกษา ให้ยืมหนังสือค้นคว้าข้อมูลอย่างสม่ำเสมอ ให้คำแนะนำ ตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องในงานวิจัยนี้อย่างละเอียดจนสำเร็จลุล่วงเรียบร้อยอย่างดี

ผศ.ดร. เสาวณิต วิงวอน อาจารย์สนธิ ศรีสำแดง ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์นี้ ได้กรุณาเสียสละเวลาให้คำแนะนำที่ดีมีประโยชน์ ให้ความรู้หลากหลายตลอดระยะเวลาการทำวิจัย ตรวจสอบแก้ไขงานวิจัยด้วยความดูแลเอาใจใส่อย่างดียิ่ง รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร ได้อนุเคราะห์ ตรวจสอบแก้ไขบทคัดย่อภาษาอังกฤษให้อย่างดีจนสำเร็จเรียบร้อย

พระมหาแสวง ปญฺญาวุฑฺฒิ พระมหาอำนาจ แสงศรี พระมหาวิเชียร สิริวฑฺฒโน พระมหาหนึ่งฤทัย นิพุกโย ผู้ให้ความรู้คำแนะนำข้อมูลที่เป็นประโยชน์แก่งานวิจัย พระมหาเหรียญชัย ก่อบุญ พระมหานพรัตน์ อภิขุชโวและนางสาวฉัฐพร เกตุพันธ์ ผู้คอยช่วยเหลือ สนับสนุนร่วมค้นคว้าหาข้อมูลตามหอสมุดต่างๆ พระมหานพดล สุวิษฺชญญ ผู้ช่วยพิสูจน์อักษร

เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตลอดจนบรรดาเจ้าของงานวิจัย วิทยานิพนธ์ ตำราทางวิชาการและเอกสารบทความต่างๆ ที่ได้ นำมาอ้างอิงในงานวิจัยนี้และขอขอบคุณน้ำใจของกัลยาณมิตรทุกท่านที่มีส่วนช่วยเหลือเกื้อกูล

และท้ายที่สุดนี้ ขอมอบคุณงามความดีทั้งหมด อันจะพึงมีจากงานวิจัยนี้ น้อมบูชา
คุณพระศรีรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณพระอุปัชฌาย์ อาจารย์และทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการทำ
วิจัยครั้งนี้

พระมหาสุชาติ สุชาโต (สมมาตร)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
สารบัญ	(๖)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๘)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาของลิลิตตะเลงพ่าย	๑๑
๒.๑ วรรณคดีประวัติศาสตร์	๑๑
๒.๒ วรรณกรรมประเภทลิลิต	๑๖
๒.๓ ประวัติการประพันธ์ลิลิตตะเลงพ่าย	๑๗
๒.๓.๑ ระยะเวลาในการประพันธ์	๑๘
๒.๓.๒ เนื้อเรื่อง	๒๐
๒.๓.๓ จุดมุ่งหมายในการแต่ง	๒๕
๒.๔ ลิลิตตะเลงพ่ายในฐานะวรรณคดีประวัติศาสตร์และวรรณคดียุคพระเกียรติ	๒๖
๒.๕ แนวคิดและกลวิธีการประพันธ์	๓๔

**บทที่ ๓ การวิเคราะห์หลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในลิลิต
ตะเลงพ่าย๑๗**

๓.๑	วิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย	๓๘
๓.๑.๑	ทศพิธราชธรรม	๓๘
๓.๑.๒	จักรวรรดิวัตร ๑๒	๔๘
๓.๑.๓	มงคล ๓๘	๕๓
๓.๑.๔	ไตรลักษณ์	๖๖
๓.๑.๕	กรรม	๗๑
๓.๑.๖	ราชศุติหรือราชสังกหวัดถุ	๗๔
๓.๑.๗	ราชพละ ๕	๗๕
๓.๑.๘	ทิส ๖	๘๔
๓.๒	วิเคราะห์วิธีการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย	๙๐
๓.๒.๑	ทศพิธราชธรรม	๙๐
๓.๒.๒	จักรวรรดิวัตร ๑๒	๙
๓.๒.๓	มงคล ๓๘	๙๔
๓.๒.๔	ไตรลักษณ์	๙๗
๓.๒.๕	กรรม	๙๘
๓.๒.๖	ราชศุติหรือราชสังกหวัดถุ	๙๙
๓.๒.๗	ราชพละ ๕	๑๐๑
๓.๒.๘	ทิส ๖	๑๐๔

บทที่ ๔ คุณค่าของหลักธรรมในลิลิตตะเลงพ่ายที่มีต่อสังคมไทย ๑๐๖

๔.๑	ด้านการเมืองการปกครอง	๑๐๗
๔.๑.๑	ความหมายของการเมือง	๑๐๗
๔.๑.๒	คุณค่าของหลักธรรมที่มีต่อสถาบันการเมืองการปกครอง	๑๐๙
(๑)	ทศพิธราชธรรม	๑๐๙
(๒)	จักรวรรดิวัตร	๑๑๒
(๓)	ราชสังกหวัดถุ	๑๑๓

(๔) ราชพลาะ ๕	๑๑๕
(๕) ทิศ ๖	๑๑๖
๔.๒ ด้านกรอบครัว	๑๑๗
๔.๒.๑ ความหมายของกรอบครัว	๑๑๗
๔.๒.๒ คุณค่าของหลักธรรมที่มีต่อสถาบันครอบครัว	๑๑๘
(๑) ทิศ ๖	๑๑๘
(๒) มงคล ๓๘	๑๒๐
(๓) ไตรลักษณ์	๑๒๑
(๔) กรรม	๑๒๒
๔.๓ ด้านประเพณี	๑๒๓
๔.๓.๑ ความหมายของประเพณี	๑๒๓
๔.๓.๒ คุณค่าของหลักธรรมที่มีต่อประเพณี	๑๒๕
(๑) ไตรลักษณ์	๑๒๕
(๒) มงคล ๓๘	๑๒๖
บทที่ ๕ สรุปและเสนอแนะ	๑๒๙
๕.๑ บทสรุป	๑๒๙
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๑
บรรณานุกรม	๑๓๒
ภาคผนวก	
ภาคผนวก ก ประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส	๑๔๑
ภาคผนวก ข หมวดธรรมที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย	๑๔๙
ประวัติผู้วิจัย	๑๖๘

อธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิง โดยจะระบุ เล่ม/ชื่อ/หน้า หลังคำย่อ ชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๗๘/๓๑ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททก-นิกาย ธรรมปทปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๒๕ ชื่อที่ ๗๘ หน้า ๓๑, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑๗/๑๐๐ หมายถึง สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๒๕ ชื่อที่ ๒๑๗ หน้า ๑๐๐

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ฉกนิบาตปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)

อ.อ.อ.อ.อ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อัฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ข.ข.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ข.ข.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขมมปทปาฐะ	(ภาษาบาลี)
ข.ข.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ข.อ.อ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ข.ส.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุดตันตปิฎก	(ภาษาบาลี)
ข.ส.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุดตันตปิฎก	(ภาษาไทย)
ข.เถร.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาฐะ	(ภาษาบาลี)
ข.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ข.ชา.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดกปาฐะ	(ภาษาบาลี)
ข.ชา.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ข.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ข.จ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ข.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อ.ภ.ภ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
อ.ภ.ภ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)
อ.ภ.ภ.	(บาลี)	=	อภิธรรมปิฎก	กถาวตถุปาฐะ	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ข.อ.อ.อ.	(บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ปรมตถทีปนี	อติวุตตกอฏฐกถา (ภาษาบาลี)
----------	--------	---	------------	------------	---------------------------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบันโลกกำลังอยู่ในยุคข้อมูลข่าวสาร เทคโนโลยีและระบบอุตสาหกรรม ซึ่งมีส่วนทำให้วิถีชีวิตของมนุษย์มีการพัฒนาเพื่อให้ก้าวทันกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ “ทำให้สังคม สิ่งแวดล้อมและชีวิตจิตใจมนุษย์มีความเปลี่ยนแปลงไป จนมีคำใหม่ๆ เกิดขึ้นเช่นคำว่า โลกาภิวัตน์ เป็นต้น”^๑ จากสภาพสังคมโดยรวมดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดปัญหาทางด้านการเมืองการปกครอง สังคม สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของคนไทยอย่างมาก เดิมคนไทยเคยมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายอาศัยกันอยู่เป็นหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น “มีข้าวในนามีปลาในน้ำ”^๒ ไม่มีความเดือดร้อนมากต่างอยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพาอาศัย ดังสุภาษิตสำนวนไทยที่ว่า “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” เป็นวิถีชีวิตที่เป็นไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งเคยประพฤติปฏิบัติ สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน เมื่อวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมไทยปัจจุบันอย่างมากจนกลายเป็นการกลืนวัฒนธรรมกันเกิดขึ้น วัฒนธรรมที่รับเข้ามานั้นไม่ได้กลืนกรองหรือไม่ได้ประยุกต์ให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของสังคมไทยก่อนจึงทำให้ค่านิยมของประชาชนในอดีตกับปัจจุบันมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ประกอบกับประชาชนให้ความสนใจทางด้านหลักธรรมของพระพุทธศาสนาน้อยลง ประเพณี วัฒนธรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรมและวรรณกรรมอันเป็นเครื่องแสดงถึงภูมิปัญญาหรือจิตวิทยาชาวบ้านถูกลบเลือนออกไปจากวิถีชีวิตคนไทย ภูมิปัญญาเหล่านี้มีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสอดแทรกและเชื่อมโยงบ่งชี้วิถีชีวิตของคนในยุคนี้ๆ ได้เป็นอย่างดี

---

^๑ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), **ภาษาวรรณกรรมและวัฒนธรรมไทย ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

^๒ เสฐียรโกเศศ, (พระยาอนุমানราชธนะ), **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เจ. เอ็น. ที., ๒๕๓๑), หน้า ๕๓.

ในอดีตประเทศไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นกรอบแห่งความประพฤติปฏิบัติมาช้านาน รูปแบบของการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่จึงอยู่ในกรอบของศาสนา คนไทยก็ยึดถือตามอย่างบรรพบุรุษไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก “ศาสนามีความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยเป็นอย่างมากเป็นพลังสำคัญอย่างยิ่ง มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง เป็นระบบความเชื่อและความศรัทธาอย่างหนึ่ง คุณประทีปให้แสงสว่างในการดำเนินชีวิตของพวกเขา”^๓ หลายยุคสมัยที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการบริหารปกครองบ้านเมือง บางครั้งทรงบัญญัติออกมาในรูปแบบของกฎหมาย^๔ บางครั้งทรงพระนิพนธ์ออกมาในรูปแบบของวรรณกรรม เช่น “ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพญาลิไท”^๕

วรรณกรรมของไทยนั้นเป็นเครื่องบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของประเทศชาติ และพระมหากษัตริย์อันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทางโลกอย่างเห็นได้ชัด แต่วรรณกรรมต่างๆ เหล่านี้มักจะมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับศาสนธรรม ศาสน-ประวัติ ศาสนพิธี และศาสนวัตถุแทรกอยู่ ด้วยเหตุผลที่กวิมองเห็นจุดประสงค์อันลึกซึ้งของพระพุทธศาสนาและวรรณคดีว่า มีจุดหมายปลายทางเดียวกัน คือต้องการกล่อมเกลาคใจของบุคคลให้ดีขึ้น ให้คงามขึ้นและให้ประณีตละเอียดอ่อนมากขึ้น วรรณคดีไทยส่วนมากจึงเป็นวรรณคดีที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเกือบทั้งสิ้น วรรณคดีไทยเรื่องหนึ่งอาจจะมีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนาในด้านใดด้านหนึ่งหรืออาจจะมีหลายด้านรวมกัน เพราะกวิมักจะสอดแทรกพระพุทธศาสนาลงใน

---

^๓ Phramaha Phidhura Vainusarana, “Buddhism in Thailand: Its impact on Thai life”. (Thesis Submitted to The Marathwada University, Aurangabad For The Award of The Degree of Doctor of Philosophy, 1991), p. 134.

^๔ ตราพระราชบัญญัติ

^๕ ธรรมเกียรติ กั่นอริ, “ปฐมหลังการกินสินบนกับสังคมไทย”, ใน ธรรมมาภิบาลกับคอร์รัปชันในสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิชิตรรศน์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๗.

ตอนหนึ่งตามความเหมาะสม “โดยเฉพาะหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่จะสอดแทรกไว้ในวรรณคดีไทยแทบทุกเรื่อง”^๖

ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส “รัตนกวีเอกของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นบุคคลที่มีผลงานดีเด่นด้านวัฒนธรรมระดับโลก”^๗ ทรงพระนิพนธ์ในลักษณะเป็นลิลิตสุภาพประกอบด้วยโคลงสุภาพและร่ายสุภาพ วรรคทองของลิลิตตะเลงพ่ายปรากฏในลักษณะของการโหยหาคนรักที่อยู่ห่างไกล ดังที่ปรากฏในโคลงว่า

สายหยุดหยุดกลิ่นฟุ้ง	ยามสาย
สายប់หยุดเสน่ห้าย	ห่างเศร้า
ก็คืนที่วันวาย	วางเทวษ ราแม่
ถวิลทุกขวบคำเช้า	หยุดได้ฉันใด ^๘

ลิลิตตะเลงพ่ายทรงพระนิพนธ์ดำเนินความตามพระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ในระยะเวลาประมาณพุทธศักราช ๒๓๗๕ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ดังที่ปรากฏในโคลงบทที่ ๔๓๒ ว่า

บรรจงเสาวเลขแล้ว	หลายคอง ขวบถา
ปางปิ่นธเรศอำรุง	โลกเลี้ยง

^๖ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระมหาสนิท อนุจารี (สุเมธีรัมย์), “พระพุทธศาสนากับวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย : ศึกษาเฉพาะกรณีศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาชีวิตพระร่วง”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖, หน้า ๔๓-๔๕.

^๗ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๒๓), หน้า ๓.

^๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (กรุงเทพมหานคร : ศุภสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๓๒.

ทำนุกเขตุนผดุง
อวาสาอจเพ่งเพียง

เผดิมตึก เต็มเอย
แผ่นฟ้ามาเสมอ^๙

พระองค์ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์การรบครั้งยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา กับพระมหาอุปราชา แห่งกรุงหงสาวดี (ประเทศพม่า) ในพุทธศักราช ๒๑๑๕ นอกจากทรงเน้นความสามารถทางการรบและการปลุกฝังให้คนไทยมีความรักชาติแล้ว กวียังทรงเน้นพระราชจริยาวัตรอันงดงามทางด้านการปกครองที่ประกอบด้วย “ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ ราชสังคหวัตถุ ๔ ประการ และพระจักรพรรดิวัตร ๑๒ ประการ อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ของสมเด็จพระนเรศวรด้วย”^{๑๐} กวีทรงมีกุศโลบายจะนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเกี่ยวกับการปกครองบ้านเมืองมาถ่ายทอดเป็นรูปของโคลงบ้าง ร่ายบ้าง เมื่อสรุปแล้วหลักธรรมที่นิพนธ์แทรกไว้ในลิลิตตะเลงพ่ายนี้มีจุดมุ่งหมายให้ละความชั่วเกรงกลัวบาป และกระทำความดีเป็นหลัก ถือว่าสอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ว่า “การไม่กระทำความชั่วทั้งปวง การยังกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตให้ผ่องแผ้ว”^{๑๑} ฉะนั้น อิทธิพลของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงปรากฏสอดแทรกอยู่ในลิลิตตะเลงพ่ายอย่างมีศิลปะเป็นจำนวนมาก เช่น ทศพิธราชธรรม^{๑๒}

จักรวรรดิวัตร^{๑๓} ราชสังคหวัตถุ^{๑๔} ไตรลักษณ์^{๑๕} มงคลสูตร^{๑๖} และกรรม^{๑๗} วรรณกรรมนี้จึงเป็นประจุกของคำประดับเพชรจากอิทธิพลของหลักธรรมดังกล่าวทำให้พุทธศาสนิกชนมีหลักในการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อมมาโดยลำดับ

^๙ เรืองเดียวกัน. หน้า ๑๕๐.

^{๑๐} ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, ตะเลงพ่าย ศรีมหาภาพย์, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒.

^{๑๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๔๙.

^{๑๒} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๔๐/๘๖.

^{๑๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๖๕.

^{๑๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๕๑/๑๑๐, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๙/๕๔.

^{๑๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑/๑, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๐/๕๑.

^{๑๖} ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๕/๓, ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๑๗/๓๗๖.

^{๑๗} อง.ตีก. (ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๓๑, ๕๕๑/๓๓๘, ชุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๐๘/๒๔๘.

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าควรจะศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและวิธีการใช้หลักธรรมที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย ทั้งนี้เพื่อให้ทราบศิลปะการประยุกต์ใช้หลักธรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์ บทบาทลีลาของตัวละครอย่างไร ตรงตามความหมายเดิมของหลักธรรมหรือไม่ และต้องการสื่ออะไรแก่ผู้ศึกษา อันอาจเป็นการสะท้อนเอกลักษณ์ของความเป็นไทยและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่สังคมในปัจจุบันและอนาคตสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของลิลิตตะเลงพ่าย

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาคุณค่าของหลักธรรมในลิลิตตะเลงพ่ายที่มีต่อสังคมไทย

๑.๓ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

หลักธรรม หมายถึง ข้อธรรมที่พระพุทธเจ้านำมาสั่งสอน ในการวิจัยครั้งนี้ศึกษาเฉพาะหลักธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมลิลิตตะเลงพ่าย ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๑๒ ราชศุติหรือราชสังคหวัตถุ ไตรลักษณ์ มงคล กรรม ราชพละ ๕ และทศ ๖

วรรณกรรมพระพุทธศาสนา หมายถึง วรรณกรรมที่เขียนขึ้นโดยมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับศาสนาหรือหลักธรรมทางศาสนาสอดแทรกไว้ ตลอดจนบุคคลต่าง ๆ ในศาสนา อาจรวมถึงเรื่องราวที่คิดแต่งขึ้นใหม่ให้เป็นเรื่องในศาสนา^{๑๘} ทั้งนี้โดยจุดประสงค์เพื่อกล่อมเกลาจิตใจของบุคคลให้ดีขึ้น

วิธีการใช้หลักธรรม หมายถึง การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีปรากฏในลิลิตตะเลงพ่ายมาประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิตในด้านต่างๆ ของประชาชนไทยปัจจุบัน

ลิลิตตะเลงพ่าย หมายถึง บทประพันธ์ที่ประกอบด้วยรายสุภาพและโคลงสุภาพที่กล่าวถึงการพ่ายแพ้ของชาวเมืองหงสาวดีหรือพม่าในปัจจุบัน

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

---

^{๑๘} วรรณกรรมเชิงศาสนา (Writing work on Buddhist Perspective or Religious perspective)

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมและวิธีการใช้หลักกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย เน้นวิเคราะห์รูปแบบการเผยแพร่พุทธธรรมและกลวิธีการนำเสนอ ตลอดถึงการนำคติธรรมที่เป็นประโยชน์มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยทำการศึกษาค้นคว้าจากวรรณกรรมลิลิตตะเลงพ่าย พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสและเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

๑.๕ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

รศ.ดร. ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต^{๑๙} ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย ตั้งแต่ประวัติของผู้แต่ง ที่มาของเรื่องตลอดจนถึงลักษณะต่าง ๆ ในวรรณกรรมเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย พบว่า ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นคำประพันธ์ที่ร้อยเรียงกันเรียกว่า ลิลิต เป็นลิลิตสุภาพประกอบด้วยร้อยสุภาพและโคลงสุภาพ โคลงที่ใช้มีทั้งโคลง ๒ โคลง ๓ และโคลง ๔ ตอนท้ายเรื่องเป็นโคลงกระทู้อันเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนิยมใช้ในการนิพนธ์ปิดท้ายวรรณกรรมที่ทรงนิพนธ์เกือบทุกเรื่อง

สำหรับเนื้อหาของเรื่องนี้ มุ่งเน้นถึงพระปรีชาสามารถทางการรบของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยเฉพาะชัยชนะอันงดงามยิ่งของพระองค์เมื่อครั้งทรงกระทำสงครามมหายุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดีในพุทธศักราช ๒๑๑๕ อันเป็นวีรกรรมที่ยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ไทยและสมควรได้รับการยกย่องอย่างยิ่ง^{๒๐} นอกจากจะทรงเน้นความสามารถทางด้านกรรบแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสยังทรงนิพนธ์เน้นความสามารถทางการปกครองและพระราชจริยาวัตรอันงดงาม เป็นไปตามหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร สังคหัตถุ อย่างครบถ้วนบริบูรณ์

นอกจากนั้นยังพบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์วรรณกรรมเรื่องนี้เพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประมาณปี พ.ศ. ๒๓๗๓ ทรงพระนิพนธ์เพื่อเรียกขวัญและกำลังใจของประชาชนที่เกิดจากความหวาดกลัวภัย

^{๑๙} ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, ตะเลงพ่าย ศรีมหาภาพย์, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๕๑).

^{๒๐} กระทั่งวันที่พระองค์ทรงมีชัยเหนือพระมหาอุปราชานั้นได้รับการกำหนดให้เป็น “วันแห่งกองทัพไทย” (๒๕ มกราคมของทุกปี)

จากพม่าในยุคต้นรัตนโกสินทร์ โดยทรงพระนิพนธ์ตามพระราชพงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

ผศ.ดร.เสาวณิต วิงวอน^{๒๑} แห่งภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้วิเคราะห์พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผลของการวิเคราะห์ พบว่า งานพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นพระนิพนธ์ดีเด่น มีเนื้อหาต่างกันกล่าวคือเนื้อหาทางด้านประวัติศาสตร์หรือบันทึกเหตุการณ์ด้านพระพุทธศาสนา ด้านนิทานและที่เป็นตำรา การศึกษาพระนิพนธ์อย่างละเอียดทำให้เห็นว่า พระนิพนธ์ทุกเรื่องมีคุณค่าทั้งทางเนื้อหาและศิลปะการประพันธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงยกย่องลิลิตตะเลงพ่ายว่า
ว่าโดยส่วนกระบวนกลอน เพียงบอกว่าเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเท่านั้นก็พอแล้ว ไม่ต้องมีคำนำอีกด้วยทราบอยู่ทั่วกันว่า
พระองค์เป็นจินตกรวิอย่างยอดพระองค์หนึ่ง พระนิพนธ์บทกลอน ไม่ว่าเรื่องใดๆ น่า
อ่านและควรอ่านทั้งสิ้น

พระมหาวัง อัจใจ^{๒๒} ได้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผลการวิจัยพบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงนิพนธ์วรรณกรรมเพื่อสอนให้บุคคลที่มีสถานภาพต่างๆ ได้มีแนวทางในการปฏิบัติตนประกอบกรรมดี ละเว้นความชั่ว หลักธรรมต่างๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสมีมากมายหลายสาขา ไม่ว่าจะเป็นพรหมวิหาร ๔ สัปปริสธรรม ๗ ราชสังคหวัตถุ ๔ และอริยมรรคอันเป็นหลักธรรมเบื้องต้นที่สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ หลักธรรมทางด้านการปกครองที่ได้กล่าวถึงในงานวิจัยนี้ก็คือ ทศพิธราชธรรม ๑๐ จักรวรรดิวัตร ๑๒ อันเป็นหลักธรรมที่ทำให้ประชาชนได้ร่วมกันปฏิบัติ

---

^{๒๑} เสาวณิต วิงวอน, วิเคราะห์พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต-ชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก), ๒๕๔๑.

^{๒๒} พระมหาวัง อัจใจ, “การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส), วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาจรรยาบรรณศาสตร์ศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๓.

เพื่อก่อให้เกิดความยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เพื่อให้ประชาชนมีชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข ขจัดความทุกข์และสมัครสมานกลมเกลียว เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

พระมหาสนิท อนุจारी (สุมหิรัญย์)^{๒๓} ได้ศึกษาพระพุทธรศาสนามักับวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย : ศึกษาเฉพาะกรณี ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภายิตพระร่วง ผลการศึกษาพบว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงเป็นนักปกครองที่ปกครองบ้านเมืองโดยธรรม ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ ทรงออกว่าราชการบ้านเมืองเป็นนิจ ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธรศาสนามีการสร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น ทรงเป็นครูอบรมสั่งสอนประชาชนให้มีความรู้คู่คุณธรรมและพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองสงบร่มเย็นตามแนวทางของพระพุทธรศาสนา พระพุทธรศาสนาในสมัยสุโขทัยเจริญรุ่งเรืองมาก พระสงฆ์มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกและมีข้อวัตรปฏิบัติเป็นที่น่าศรัทธาเลื่อมใส และทรงเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่ประชาชน ส่วนชาวสุโขทัยก็เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี มีความเลื่อมใสศรัทธาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธรศาสนา เช่น มีการทำบุญให้ทาน รักษาศีล ฟังธรรมเป็นนิจ ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษาจะสมาทานรักษาศีลกันทุกคน และยังสามารรถประยุกต์หลักคำสอนทางพระพุทธรศาสนาให้สอดคล้องเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันได้อย่างดียิ่ง ดังปรากฏคำสอนเหล่านั้นในสุภายิตพระร่วง ซึ่งเป็นคำสอนที่ส่งเสริมศีลธรรม ปกป้องคุณธรรมและจริยธรรมแก่ทุกคน ด้วยเหตุที่วิถีชีวิตของชาวสุโขทัยเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธรศาสนาจึงทำให้มีวัฒนธรรมประเพณีและคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรศาสนาหลายอย่างสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้

พระมหาสมชัย สิริวฑฒโน^{๒๔} ได้ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธรศาสนาที่ปรากฏในบทเพลงลูกทุ่งไทย ซึ่งเนื้อหานงานวิจัยเป็นการศึกษาวิเคราะห์เพลงลูกทุ่ง กล่าวคือหลักธรรมทางพระพุทธรศาสนาที่ปรากฏอยู่ในบทเพลงลูกทุ่งทั้งโดยตรงและโดยอ้อม การวิจัยดังกล่าวได้สรุปว่า

---

^{๒๓} พระมหาสนิท อนุจारी (สุมหิรัญย์), “พระพุทธรศาสนามักับวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย: ศึกษาเฉพาะกรณีศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภายิตพระร่วง”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

^{๒๔} พระมหาสมชัย สิริวฑฒโน (ศรีนอก), “หลักธรรมทางพระพุทธรศาสนาที่ปรากฏในบทเพลงลูกทุ่งไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๗.

เพลงลูกทุ่งเป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าด้านสาระเกี่ยวกับสังคมและวิถีชีวิตของชาวชนบทไทยอย่างกว้างขวาง สะท้อนให้เห็นความเชื่อโดยทั่ว ๆ ไปของสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่พบมากในเพลงลูกทุ่ง เช่น ความเชื่อในเรื่องบุญกรรมได้บรรเทาความรุนแรงของปัญหา ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนซึ่งถึบตัวออกห่างจากกันมากขึ้นทุกที เพลงลูกทุ่งได้สะท้อนให้เห็นเอกลักษณ์ของคนไทยอย่างหนึ่ง คือ ความเชื่อเรื่องบุญกรรม เรื่องชาติก่อนชาติหน้า ความเชื่อในเรื่องเหล่านี้แม้ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ แต่ก็นับว่าเป็นข้อปลอบใจคนจนยามสิ้นหวังได้อย่างดี และที่สำคัญเพลงลูกทุ่งยังได้สะท้อนให้เห็นว่า สังคมไทยส่วนมากยังขาดกลไกที่นำมาซึ่งความเสมอภาคและความยุติธรรม ด้วยสาเหตุนี้จึงอาจพิจารณาได้ว่าเพลงลูกทุ่งมิใช่เป็นเพียงสื่อเพื่อความบันเทิงบริสุทธิ์ เพลงลูกทุ่งอาจจัดเป็นวรรณกรรมเพื่อชีวิตที่กำหนดวัฒนธรรมไทย มรดกไทยในสมัยต่างๆ ไว้ให้คนรุ่นหลังด้วย

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์^{๒๕} ได้กล่าวถึงอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวรรณคดีไทยไว้ว่า พระพุทธศาสนามีความเกี่ยวพันกับจิตใจของคนไทยมาเป็นเวลาช้านานซึ่งเป็นแบบฉบับและเป็นหลักที่พึงของคนไทยทั้งเป็นประทีปให้ความสว่างในการดำเนินชีวิต ดังนั้น การแสดงออกของคนไทยจึงมีเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแทรกอยู่ในชีวิตประจำวันและเนื่องจากวรรณคดีเป็นเครื่องบันทึกเหตุการณ์ของสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัย ฉะนั้น อิทธิพลของพระพุทธศาสนาจึงปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยเป็นจำนวนมากซึ่งอาจแยกออกได้ดังนี้

๑. **หลักคำสอน** พระพุทธศาสนามุ่งสอนให้คนกระทำความดีเว้นการกระทำความชั่ว และทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว ผู้ใดประกอบกรรมดี กรรมดีย่อมตามสนองและผู้ใดประกอบกรรมชั่ว กรรมชั่วก็ย่อมตามสนองเช่นกัน ผู้ใดกระทำความดีไว้ย่อมเกิดผลแห่งการกระทำนั้นซึ่งมีปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง

๒. **ความนิยมในการแต่ง** ความนิยมในการแต่งวรรณคดีของกวีพระพุทธศาสนาเป็นแรงบันดาลใจหลายประการ เช่น ในบทไหว้ครู เป็นต้น

๓. **ศรัทธาและความเชื่อ** พระพุทธศาสนาได้เข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นเวลานานศรัทธาและความเชื่อในอิทธิปาฏิหาริย์ของพระพุทธเจ้ายังอยู่ในจิตใจของคนไทย กวีจึงได้นำมาแสดงไว้ในวรรณคดีเป็นจำนวนมาก

---

^{๒๕} นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, **วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิชมเนศ, ๒๕๒๑).

๔. **หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา** คือจริยธรรมนั่นเอง จริยธรรมมีอิทธิพลเหนือจิตใจของมนุษย์อย่างยิ่ง จริยธรรมเป็นข้อควรปฏิบัติและข้อห้าม จริยธรรมมีอิทธิพลต่อกวีมากเช่นกัน กวีจึงนำมาสอดแทรกไว้ในวรรณคดีไทยเท่าที่จะมีโอกาสจึงกลายเป็นสุภาษิตและคำสอนต่างๆ เช่น โลกธรรม มงคลสูตร ไตรลักษณ์ อบายมุข ทศก เป็นต้น

๕. **ประเพณีและวันสำคัญของพระพุทธศาสนา** ชาวไทยได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน กวีได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาและสะท้อนภาพให้เห็นว่าสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัยปฏิบัติกันมาอย่างไร

๖. **สุภาษิต** คติคำสอนที่ได้จากพระพุทธศาสนาเรียกว่า “พระพุทธศาสนาสุภาษิต” สุภาษิตที่ได้จากพระพุทธศาสนาที่มีอยู่มากในโคลงโลกนิติ สุภาษิตพระร่วง เป็นต้น

พระมหาสุรเดช สุรסקโก^{๒๖} ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวรรณคดีไทย: ศึกษาเฉพาะกรณี เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ผลการวิจัยพบว่า ความเชื่อของคนในสังคมไทยปัจจุบันส่วนใหญ่จะได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งอิทธิพลที่ได้รับก็จะเป็นไปในเรื่องศีลทางเทวดาและภูตผีปีศาจ อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไทยสมัยโบราณ ความเชื่อลักษณะนี้จะปรากฏเด่นชัดในด้านพิธีกรรมต่างๆ เพราะพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้จะมีส่วนเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนตาย นอกจากนั้นยังพบว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สอดแทรกอยู่ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีอยู่มากมาย เช่น ความกตัญญู ความเกรงกลัวต่อบาปกรรมและไตรลักษณ์ ทศพิชราชธรรม คำสอนที่สำคัญและส่วนใหญ่ยอมรับนำไปปฏิบัติก็ได้แก่ กรรมและไตรลักษณ์ โดยมีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนต้องตายและเวียนว่ายตายเกิดไปตามอำนาจของผลกรรมที่ตนเองได้กระทำเอาไว้ในชาตินี้และชีวิตที่เกิดขึ้นใหม่ก็ต้องดำเนินตามกฎแห่งไตรลักษณ์ซึ่งตนเองไม่สามารถบังคับได้ เป็นไปอย่างนี้ตลอดชีวิตและทุกชีวิต ซึ่งจากการศึกษาทำให้สามารถพบว่า ตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีการดำเนินชีวิตตามคุณธรรมและบางครั้งตัวละครที่เด่นๆ ก็ดำเนินชีวิตตามคุณธรรมเฉพาะกับคนที่มีอำนาจมากกว่าเท่านั้น แต่

---

^{๒๖} พระมหาสุรเดช สุรסקโก, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวรรณคดีไทย: ศึกษาเฉพาะกรณี เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๙.

เบื้องหลังใช้ชีวิตแบบให้ตัวเองได้มีอำนาจหรือเรียกว่าใช้คนอื่นเป็นบันไดเพื่อให้ตัวเองก้าวไปสู่ความสำเร็จนั่นเอง

พระมหาประพนธ์ สุวรรณมณี^{๒๓} ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือในจังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการวิจัยพบว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือของจังหวัดนครศรีธรรมราช นั้นมี ๕ ประการคือ

๑. **กรรม** คือ การทำความดี ความชั่ว ความเชื่อเรื่องกรรมที่ปรากฏมักจะสะท้อนความเชื่อว่า วิถีชีวิตที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นผลมาจากการกรรมในอดีตชาติ คือ ถ้าทำดีก็จะได้ไปเกิดในสวรรค์หรือสุคติภพ ถ้าทำชั่วก็จะได้ไปเกิดในนรกหรือได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส

๒. **ไตรลักษณ์** คือ ความไม่เที่ยงแท้ถาวรของสรรพสิ่งในโลกมีการเวียนว่ายตายเกิดอยู่รำไป

๓. **ทิส ๖** คือ คำสอนที่แสดงถึงหน้าที่ของบุคคลที่พึงประพฤติปฏิบัติต่อกันเพื่อเป็นการจัดระเบียบให้กับสังคม สังคมจะมีความสุขเมื่อทุกคนรู้จักหน้าที่ของตัวเอง

๔. **มงคล ๓๘** ประการ ในวรรณกรรมหนังสือไม่ได้พบทั้งหมด มีเพียงบางส่วนเท่านั้น เช่น การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาบุคคลที่ควรบูชา การตั้งตนไว้ชอบ การเรียนรู้ให้มาก การบำรุงบิดามารดา การให้ทาน รักษาศีล การงดเว้นจากบาปทั้งปวง การสำรวมกายวาจาและใจให้เรียบร้อยดีงาม ความไม่ประมาท ความเคารพ ความสันโดษ ความกตัญญูกตเวทิตะ ความอดทน การบำเพ็ญตบะ การประพฤติพรหมจรรย์ มงคลเหล่านี้จะเป็นการกล่าวในลักษณะรวมๆ ไม่ได้เจาะลึกถึงรายละเอียดหลักของมงคล ๓๘ ประการ

๕. **อบายมุข ๖** คือ คำสอนที่แสดงถึงโทษของการดำเนินชีวิตไปในแนวทางที่ผิด มุ่งแสดงถึงโทษและประโยชน์ของการงดเว้นจากอบายมุขเหล่านั้น

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ซึ่งมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๖.๑ รวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลสำคัญ คือ พระไตรปิฎกและลิลิตตะเลงพ่ายเป็นหลักในการค้นคว้าข้อมูลทั้งหมด

---

^{๒๓} พระมหาประพนธ์ สุวรรณมณี, “ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือในจังหวัดนครศรีธรรมราช”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๓.

๑.๖.๒ ศึกษาเพิ่มเติมจากเอกสารทางวิชาการผลงานทางวรรณคดีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ

๑.๖.๓ การวิเคราะห์ข้อมูล มุ่งวิเคราะห์ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพุทธธรรมเป็นหลัก โดยอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยอรรถาธิบายพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมาวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากลิลิตตะเลงพ่าย

๑.๖.๔ สรุปผลของการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ได้ทราบและเข้าใจประวัติความเป็นมาของลิลิตตะเลงพ่าย

๑.๗.๒ ได้ทราบการใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย

๑.๗.๓ มองเห็นคุณค่าของหลักธรรมในลิลิตตะเลงพ่ายที่มีต่อสถาบันสังคมไทย

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของลิลิตตะเลงพ่าย

ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติและสดุดีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่มีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ตามพงสาวดารของไทย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงประพันธ์ไว้เพื่อประกาศพระเกียรติคุณการกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา อันเป็นการรบครั้งยิ่งใหญ่ระหว่างกองทัพสยามและกองทัพหงสาวดี นอกจากประวัติศาสตร์ทางการกระทำสงครามแล้วการปกครองบ้านเมืองในลักษณะการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงสามารถครองพระองค์อยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างดี ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาประกอบด้วยหลักทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ จักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการและราชสังคหวัตถุ มาประยุกต์เข้ากับการปกครองเพื่อให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าอยู่ภายใต้เสวตฉัตรอย่างมีความสุขถ้วนหน้า นับเป็นประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครองที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ดังนั้น ลิลิตตะเลงพ่ายจึงเป็นวรรณคดีที่เต็มไปด้วยเนื้อหาที่สะท้อนให้ทราบถึงประวัติความเป็นมาของชาติไว้อย่างครบครัน เป็นลักษณะการประพันธ์ที่ต้องการนำประวัติศาสตร์อันปรากฏในพงสาวดารมาบรรยายในเชิงวรรณคดีให้มีอรรถรส โดยมีได้มีการเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตเพราะไม่ต้องการให้ประวัติศาสตร์มีการบิดเบือนไปจากเดิม กวีจึงได้นำเสนอออกมาในรูปของลิลิตซึ่งถือกันว่าในยุค นั้น ผู้ใดแต่งวรรณกรรมลิลิตนี้ต้องเป็นกวีที่เชี่ยวชาญชำนาญทางด้านอักษรศาสตร์และประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก

๒.๑ วรรณคดีประวัติศาสตร์

วรรณคดีประวัติศาสตร์ในเมืองไทยมีความเป็นมายาวนาน สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังที่ได้ค้นพบในหลักศิลาจารึกต่างๆ วรรณคดีกับประวัติศาสตร์มีความสัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างมาก แต่วรรณคดีจะมีข้อแตกต่างจากวิชาประวัติศาสตร์ตรงวรรณคดีมีวิธีการประพันธ์โดยนำความรู้สึกลับดาลใจ หรือนำอารมณ์ของกวีเป็นเกณฑ์ ส่วนมากไม่ได้คำนึงถึงข้อเท็จจริงมากนัก “วิธีการนี้เรียกว่า จิตวิสัย ส่วนประวัติศาสตร์ไม่ได้นำเอาอารมณ์ความรู้สึกเป็นเกณฑ์ มุ่งสืบหาข้อเท็จจริงเป็นสำคัญ โดยมีอุปกรณ์ส่วนใหญ่เป็นเอกสาร รวมทั้งเครื่องใช้ไม้สอย

อาคารโบราณวัตถุ โบราณสถานเป็นเครื่องประกอบ”^๑ เพื่อสืบค้นให้เห็นถึงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ให้ได้มากที่สุด ถึงแม้วรรณคดีจะมีความแตกต่างกันทางด้านลักษณะวิธีการ หลักวิชา และจุดประสงค์ แต่ศิลปวิทยาการแขนงนี้ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน หรือมีความสัมพันธ์กันอยู่มาก กล่าวคือ วรรณคดีจะต้องอาศัยประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ก็ต้องอาศัยวรรณคดีเช่นเดียวกัน เพื่อให้เห็นความสอดคล้องของทั้งสองสาขาวิชาจึงมีนักปราชญ์หลายท่านสนใจศึกษาวิชาวรรณคดีประวัติศาสตร์ โดยการประพันธ์ออกมาในรูปแบบต่างๆ

ศาสตราจารย์อุดม รุ่งเรืองศรี ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวรรณคดีประวัติศาสตร์ไว้ อย่างสนใจว่า

วรรณกรรมประเภทนี้จะเป็นเครื่องบันทึกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ พงสาวดาร ตำนาน เหตุการณ์ในแต่ละช่วงหรือหนังสือราชการเป็นต้น เช่น พระราชพงสาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐ ทำให้การของชาวกรุงเก่า ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช โคลงชะลอพระพุทธรูปไสยาสน์ จดหมายเหตุครั้งทูตไทยไปเจริญพระไมตรีกับกรุงโรม^๒

สายใจ อินทรมพรรย์ ได้ให้คำจำกัดความวรรณคดีประวัติศาสตร์ไว้ว่า “วรรณคดีประวัติศาสตร์ หมายถึง วรรณคดีที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ เป็นแก่นของเรื่อง ซึ่งอาจจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของคนในชาติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความ เป็นอยู่ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของคนในชาติ”^๓

วนิดา ทรงยางกูร และ รศ.มาตยา อิงคนารถ ได้อธิบายถึงวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ไว้ว่า “วรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ ได้แก่ งานประพันธ์ประเภทหนึ่งที่เป็นได้ทั้งงานร้อยแก้วและร้อยกรอง ถึงแม้จะมีคำว่าประวัติศาสตร์เสริมเข้ามาด้วยก็ไม่ได้ทำให้ลักษณะและ

^๑ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, **แนวทางการศึกษาวรรณคดี ภาษา กวี การ วิจัย และวิจารณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ม.ป.ป.), หน้า ๑๖๖.

^๒ อุดม รุ่งเรืองศรี, **สภาพของวรรณกรรมไทยปัจจุบัน**, (กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๕.

^๓ สายใจ อินทรมพรรย์, **เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๔ : วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๖), หน้า ๒๑๙.

จุดมุ่งหมายดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรมากนัก นอกจากจะทำให้ดูเหมือนเป็นเรื่องจริงขึ้นมา มากกว่าวรรณกรรมธรรมดาอื่นๆ เท่านั้น”^๔

ประสิทธิ์ กายักษ์กลอน ให้ความหมายของวรรณคดีประวัติศาสตร์ไว้ว่า “เป็นจดหมายเหตุพรรณนาเหตุการณ์ที่เป็นไป เป็นศิลปะการประพันธ์อย่างหนึ่ง ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อนำมาอ่าน”^๕

วรรณคดีประวัติศาสตร์จึงหมายถึง วรรณคดีที่มีการประพันธ์ถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี ประวัติศาสตร์ โบราณคดี การปกครองบ้านเมือง ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง รวมทั้งความรู้สึกรักในประวัติศาสตร์ชาติบ้านเมืองของตนเอง บางครั้งแสดงออกถึงความสมเกียรติ สมานสามัคคีและความเสียสละของบรรพบุรุษเป็นสำคัญ บางครั้งแสดงออกถึงความเป็นมาและ วิวัฒนาการของชาติบ้านเมือง ลักษณะการประพันธ์จะเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรองที่มีระเบียบแบบแผน ที่ถูกต้องชัดเจนตามลักษณะของฉันทลักษณ์หรือตามลักษณะของร้อยแก้ว มีรสนทางวรรณคดีเด่นชัดสามารถสื่อให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่ายและมีลักษณะการประพันธ์ที่แฝงไว้ด้วยวรรณศิลป์จึงเป็น วรรณคดีที่ดีได้

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ ได้แสดงความเห็นไว้ว่า วรรณคดีประวัติศาสตร์นั้นมีลักษณะสำคัญอยู่ ๒ ลักษณะ^๖ คือ

(๑) วรรณคดีที่แต่งด้วยร้อยแก้วหรือร้อยกรอง มีเนื้อเรื่องไม่เป็นความจริงตามประวัติศาสตร์ แต่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการแต่งตำราประวัติศาสตร์ได้ เพราะมีเนื้อหาแสดงให้เห็นถึงจารีตประเพณีและชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคม เช่น อิเหนา และขุนช้างขุนแผน เป็นต้น

(๒) จดหมายเหตุ ศิลปินและเอกสารทางประวัติศาสตร์โดยตรงที่จดบันทึกลงด้วยถ้อยคำไพเราะสละสลวย

^๔ วนิดา ตรงยางกูร และ มาตยา อิงคนารถ, **ประวัติศาสตร์นิพนธ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕.

^๕ ประสิทธิ์ กายักษ์กลอน, **วรรณกรรมประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ม.ป.ป.), หน้า ๒.

^๖ นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, **วรรณคดีไทยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์แอนด์, ๒๕๒๐), หน้า ๔.

วรรณคดีประวัติศาสตร์จึงมักเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับมนุษย์และเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้วในอดีตซึ่งเกิดขึ้นจริงในประวัติศาสตร์ ผนวกกับจินตนาการของผู้ประพันธ์โดยมีเนื้อหาที่มุ่งเน้นความหมายของรูปแบบวรรณคดี ซึ่งบางที่อาจปรากฏในลักษณะร้อยแก้วหรือร้อยกรอง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้ประพันธ์ว่ามีความชำนาญและต้องการสื่อสารประวัติศาสตร์ซึ่งมีรสแห่งแสงใให้ออกมามีอรรถรสชวนติดตามในรูปแบบใด สายใจ อินทร์มพรรย์ ได้จำแนกเนื้อหาของวรรณคดีประวัติศาสตร์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองไว้เป็น ๔ ประเภท^๗ ได้แก่

- (๑) สดุดีวีรกรรมของพระมหากษัตริย์
- (๒) บันทึกและรายงานเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในบ้านเมือง
- (๓) ตางสังหรณ์และอิทธิปาฏิหาริย์
- (๔) บันทึกเกร็ดเบื้องหลังประวัติศาสตร์

ประสิทธิ์ กาศย์กลอน ได้จำแนกประเภทร้อยกรอง ออกเป็นประเภทได้ ๓ จำพวก^๘ คือ

- (๑) สดุดีวีรบุรุษและวีรสตรี
- (๒) ยกย่องสรรเสริญบุคคลผู้ทำความดีในด้านใดด้านหนึ่ง
- (๓) พรรณนาเหตุการณ์ในตอนใดตอนหนึ่งในประวัติศาสตร์

สุรรัตน์ ทองคงอ่วม ได้แบ่งเนื้อหาของวรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทร้อยกรองที่ครอบคลุมเนื้อหาของวรรณคดีให้ได้มากที่สุด ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น ๔ ประเภท^๙ ดังนี้

- (๑) วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ เช่น ขอพระเกียรติสามรัชกาล ของพระยาไชยวิชิต (เผือก) ลิลิตเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ลิลิตเฉลิมพระเกียรติ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค) กลอนหกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ของศิวกานต์ปทุมสูติ โคลงลิลิตสุภาพ พระ

^๗ ดูรายละเอียดใน สายใจ อินทร์มพรรย์, เอกสารการสอนชุดวิชา ภาษาไทย ๔ : วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗, หน้า ๒๑๙-๒๓๐.

^๘ ประสิทธิ์ กาศย์กลอน, วรรณกรรมประวัติศาสตร์, หน้า ๒๑-๒๒.

^๙ ดูรายละเอียดใน สุรรัตน์ ทองคงอ่วม, “การวิเคราะห์วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทสดุดีวีรกรรม”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาภาษาไทย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๔๒, หน้า ๔-๗.

บรมราชาภิเษกสัปดาห์บรมราชมหাজักริววงศ์ พระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ของท่านผู้หญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ณ อยุธยาเป็นต้น

(๒) วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทบันทึกการเดินทาง เช่น นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน ของพระยามหานุภาพ นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและนิราศลอนดอน ของหม่อมราโชทัยเป็นต้น

(๓) วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทบันทึกเหตุการณ์ทั่วไป เช่น เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา เสด็จพระราชพงสาวดาร ของสุนทรภู่ พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวร่วมกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอและข้าราชการบริพาร สามกรุง พระราชนิพนธ์พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ กรุงเทพคำฉันท์ ของขุนสุนทรสุภายิต และนายชิต บุรทัต และบทละครเรื่องพระราชพงสาวดารไทยตอนพื้นท้ายนรสิงห์ พระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นต้น

(๔) วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทสดุดีวีรกรรม เช่น ขวนพ่าย ไม่ปรากฏผู้แต่ง ลิลิตตะเลงพ่าย พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต-ชิโนรส ลิลิตต้นสดุดีบ้านบางระจัน ของพระยาอุปทิศศิลปสาร อาทิตย์ถึงจันทร์ ของเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เลือดเนื้อพลีเพื่อไทย ของสว่าง ขวัญบุญ โคลงขอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ของนายสวน มหาดเล็ก โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ของพระธานีโวหาร ลิลิตสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ของพ.ต.ท. พิศาล เสนะเวสและลิลิตนเรศวร ของชุมพร แสนเสนา เป็นต้น

วรรณคดีประวัติศาสตร์จึงเป็นวรรณคดีที่รวบรวมประวัติศาสตร์บ้านเมืองในอดีตให้มองเห็นภาพความเจริญรุ่งเรือง ความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ที่มีความผูกพันกับคนไทยมาช้านาน รวมทั้งความหาญกล้าของพระมหากษัตริย์ที่ทรงต่อสู้กับข้าศึกศัตรูอย่างไม่เกรงกลัวอันตราย เพื่อรักษาบ้านเมืองจนกลายเป็นวีรกรรมที่ยิ่งใหญ่ของชาติ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นเหลือที่พระมหากษัตริย์มีต่อประชาชน นักปราชญ์หลายท่านจึงได้มีการแต่งประพันธ์วรรณคดีออกมาในรูปแบบต่างๆ ตามสมัยนิยมเพื่อสดุดีพระเกียรติให้ก้องขจร วรรณคดีประวัติศาสตร์จึงถือได้ว่าเป็นเสมือนประตูที่เปิดส่องทางสว่างให้มองเห็นเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นภายในบ้านเมืองได้เป็นอย่างดี อันสืบเนื่องมาจากผู้ประพันธ์ต้องการให้เยาวชนในยุคปัจจุบันได้เล็งเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญที่มีในอดีตให้มากที่สุด จึงได้แสดงให้เห็นในรูปแบบของวรรณคดีประวัติศาสตร์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง

นอกจากวรรณคดีประวัติศาสตร์จะเป็นเครื่องบันทึกเรื่องราวในอดีตอันเป็นประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองแล้ว ยังมีส่วนช่วยสร้างจินตนาการของจินตกวี คือ “แสดงให้เห็นรู้สึกถึงความมีชีวิตของวรรณคดีประวัติศาสตร์ มีอรรถรสจับใจ รู้จักรักชาติ รักสถาบันและมุ่งเน้นให้คนในชาติเรียนรู้ถึงระเบียบแบบแผน วัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของชาติเป็นสำคัญ นับว่าวรรณคดีเป็นกุญแจไขไปสู่ประตูแห่งอดีต ซึ่งเป็นเสมือนกระจกเงาส่องย้อนถึงปัจจุบันได้ดีไม่น้อยทีเดียว”^{๙๐}

๒.๒ วรรณคดีประเภทลิลิต

วรรณคดีลิลิตเป็นวรรณคดีประเภทหนึ่งที่มีลักษณะการประพันธ์โดยการนำร่ายมาผสมกับโคลงสลับกันไป ลักษณะการประพันธ์ต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของฉันทลักษณ์ คือ “ร่ายสุภาพต้องแต่งสลับกับโคลงสุภาพ ร่ายโบราณสลับกับร่ายโบราณและร่ายสั้นสลับกับโคลงสั้น ลิลิตจึงควรมีร่ายและโคลงสลับกัน”^{๙๑} การประพันธ์เช่นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการเพิ่มลีลาความสนุกสนานไม่น่าเบื่อแก่ประวัติศาสตร์ มักใช้ร่ายในตอนบรรยายเนื้อความที่มีรายละเอียดมาก เพื่อให้เนื้อความมีความกระชับกระเฉงรวดเร็ว ให้รู้สึกตื่นเต้นไปกับร่าย ตอนที่บรรยายสนทนาหรือเนื้อเรื่องที่มีความสำคัญ เช่น การรบ การจัดทัพ การเคลื่อนทัพ การพลัดพราก การเสียดสี ความกล้าหาญ ใช้วิธีการประพันธ์ด้วยโคลง ในลิลิตมักจะมีนิราศปะปนอยู่เนื่องด้วยโดยมากมักจะเป็นบทชมธรรมชาติขณะเดินทางออกรบทำให้เกิดจินตนาการถึงบ้านเมืองหรือคนรัก เช่น ตอนพระมหาอุปราชออกจากเมืองหงสาวดีเคลื่อนทัพมาเมืองไทย ผ่านภูเขา ลำธาร ป่าไม้ ดอกไม้ สัตว์ป่านานาชนิดทำให้จิตใจสับสนนึกถึงนางสนม อันเป็นจินตนาการของกวีที่ต้องการแสดงให้เห็นถึงความรัก ความโศกอันเกิดจากการพลัดพรากของพระมหาอุปราช เป็นต้น เพราะฉะนั้น ลิลิตกับนิราศจึงไม่สามารถแยกจากกันได้ เพราะนิราศจะทำให้ลิลิตมีชีวิตชีวาเพิ่มอรรถรสให้บทประพันธ์มากยิ่งขึ้น

---

^{๙๐} พระมหาสุรศักดิ์ ประจันตะเสน, “การศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยธรรมจากวรรณคดีโคลงโลกนิติ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๔, หน้า ๑๔.

^{๙๑} วัชร รมยะนันท์, ลิลิตและนิราศ, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์, ๒๕๑๗), หน้า ๑.

ชลดา ศิริวิทย์เจริญ ได้กล่าวสนับสนุนไว้ว่า “วรรณคดีประเภทลิลิตเป็นการแบ่งวรรณคดีตามลักษณะการแต่ง โดยมุ่งถึงการใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยและโคลงสลับกัน.... วรรณคดีประเภทลิลิตบางทีก็มีนิราศแทรกอยู่ เช่น บทนิราศในลิลิตพระลอและลิลิตตะเลงพ่ายเป็นต้น”^{๑๒}

วรรณคดีประเภทลิลิตนี้ มีรายชื่อปรากฏในบัญชีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งหมด ๔๖ เรื่อง โดยสามารถแบ่งเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ทั้งหมด ๖ ประเภท^{๑๓} คือ

- (๑) สรรเสริญวีรบุรุษ-เทิดพระเกียรติกษัตริย์
- (๒) แสดงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์
- (๓) พิธีกรรม
- (๔) นิยาย-นิทาน
- (๕) นิราศ
- (๖) เบ็ดเตล็ด

ลิลิตตะเลงพ่ายนี้ เป็นวรรณคดีประเภทลิลิตที่ได้รับการยกย่องจากนักปราชญ์หลายท่านว่าเป็นวรรณคดีที่มีความไพเราะมากที่สุด เปลื้อง ณ นคร ได้กล่าวยืนยันว่า “บรรดาลิลิตในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เรื่องลิลิตตะเลงพ่ายนับว่าเป็นเอกกว่าหนังสือลิลิตอื่นๆ”^{๑๔} และกรมศิลปากรยังได้กล่าวยกย่องไว้ว่า

วรรณคดีเรื่องนี้แม้ว่าจะเป็นเรื่องสงคราม แต่ลักษณะและลีลาในการแต่ง มีระเบียบงดงามในด้านพรรณนาความและการใช้ถ้อยคำเหมาะสมแก่ท้องเรื่อง ทรงแทรกบทรัก บทอาลัยอาวรณ์ บทเศร้าตลอดจนบทชมธรรมชาติด้วยถ้อยคำสำนวนอันไพเราะ ทำ

^{๑๒} ชลดา ศิริวิทย์เจริญ, “การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์”, **วิทยานันทอักษร ศาสตร์มหาบัณฑิต**, (แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๑๙, หน้า ๕๑.

^{๑๓} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน เอมอร ชิตตะโสภณ, **วรรณกรรมลิลิต**, (เชียงใหม่ : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๔-๑๑๔.

^{๑๔} เปลื้อง ณ นคร, **ประวัติวรรณคดีไทย สำหรับนักศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๓๕๘.

ให้ผู้อ่านรู้สึกซาบซึ้งกินใจและดื่มด่ำไปกับบรรณคดีที่ปรากฏในเรื่องด้วย นับถือกันว่า
วรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีเรื่องเอกควรแก่การยกย่องอย่างยิ่ง^{๑๕}

ลิลิตตะเลงพ่ายมีเนื้อเรื่องยาวมาก คือ ประกอบด้วยร้อยสุภาพ ๔๗ บทกับโคลงสี่
สุภาพ ๓๓๗ บท โคลงสองสุภาพ ๔๑ บทและโคลงสามสุภาพ ๑๑ บท นับว่าเป็นลิลิตที่มี
เนื้อหาทั้งประวัติศาสตร์การรบการปกครองและนันทนาการทางอารมณ์ควบคู่กัน อันเป็นวรรณคดี
ชั้นเอกแห่งยุครัตนโกสินทร์

๒.๓ ประวัติการประพันธ์ลิลิตตะเลงพ่าย

วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรม
พระปรมานุชิตชิโนรส กวีมีแนวคิดในการประพันธ์ให้ทราบถึงสงครามระหว่างไทยกับพม่าและ
ความพ่ายแพ้เกิดขึ้นกับพม่าซึ่งในขณะนั้นมีเมืองหลวงชื่อหงสาวดี อันเคยเป็นเมืองหลวงของมอญ
มาก่อน ไพร่พลจำนวนมากที่เข้าร่วมทำศึกสงครามครั้งนี้เป็นชาวมอญ กวีใช้คำว่า “ตะเลงพ่าย”
เพราะต้องการให้ผู้อ่านได้รับทราบถึงความพ่ายแพ้ของพม่าเป็นสำคัญ การศึกษาวรรณคดีให้ได้
ความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ นั้น สิ่งสำคัญอันไม่ควรมองข้ามหรือขาดเสียมิได้ นั่นก็คือ
การศึกษาถึงประวัติของนักประพันธ์ในเรื่องนั้นๆ ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง ผู้สนใจในรายละเอียดพระ
ชีวประวัติของกวีพึงศึกษาเพิ่มเติมได้จากภาคผนวก ก. ส่วนในบทนี้จะกล่าวถึงระยะเวลาการ
ประพันธ์ เนื้อเรื่องโดยสรุปและจุดมุ่งหมายในการประพันธ์เท่านั้น

๒.๓.๑ ระยะเวลาในการประพันธ์

พระนิพนธ์เรื่องลิลิตตะเลงพ่ายนี้ทรงประพันธ์ในระยะเวลาที่มีการปฏิสังขรณ์วัด
พระเชตุพน (พ.ศ. ๒๓๗๔-๒๓๗๘) อาจจะเป็นไปได้ว่าทรงนิพนธ์มาหลายปีจนมาสำเร็จในปี
พ.ศ. ๒๓๗๕ ซึ่งเป็นปีที่มีการปฏิสังขรณ์หอสวดมนต์ พระอุโบสถ กุฏิสงฆ์ หอไตร หอระฆัง
และศาลา ตรงกับข้อความในโคลงบทที่ ๔๓๒ ว่า

บรรจงเสาวเลขแล้ว	หลายคอง ขวบฤา
ปางปิ่นเรศอร่าม	โลกเลื่อง
ทำนุกเชตุพนผดุง	เผดิมตึก เต็มเอย
อวาสอาจเพ่งเพียง	แผ่นฟ้ามาเสมอ ^{๑๖}

^{๑๕} กรมศิลปากร, **วรรณคดีสังเขป**, (พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๓), หน้า ๕๔.

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ ได้กล่าวว่า “ทรงนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่ายด้วยความวิริยะอุตสาหะ คือใช้ระยะเวลาที่ใช้ในการแต่งประมาณ ๑๖ ปี”^{๑๖} จึงจะแล้วเสร็จสมบูรณ์อย่างมีวรรณศิลป์ ประณีตงดงามสมดังพระทัย ดังโคลงบทที่ ๔๓๓ ว่า

อำเภอพิริยภาพ้อง	ปรีชา เชี่ยวแฮ
เสาะส่องสุขุมปัญญา	กอบกู้
คามภีร์พากย์สุภา-	ยิตสืบ แสงวงนา
สบลิ่งสรรพศัพท์รู้	รวบรวมรวมเฉลย ^{๑๗}

พระมหาอำนาจ แสงศรี ได้รวบรวมทศนะเรื่องระยะเวลาการประพันธ์ของ นักวิชาการทั้งหลายไว้เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์และตัดสินว่าทรงนิพนธ์แล้วเสร็จในช่วง ระยะเวลาใด ดังต่อไปนี้

ฉัฐวุฒิ สุทธิสงคราม เสนอความคิดว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่ายมาก่อนปฏิสังขรณ์ วัดพระเชตุพนฯ หลายปี มาจบลงในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน

ชลดา เรื่องรักย์ลิขิต ได้มีข้อสันนิษฐานว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส น่าจะทรงนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่ายประมาณ พ.ศ. ๒๓๗๕

ผศ.ดร. เสาวณิต วิงวอน ได้แสดงทศนะว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ในระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน ในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๗๔-๒๓๗๘^{๑๘}

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, (กรุงเทพมหานคร : คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕๐.

^{๑๗} นิพนธ์ สุขสวัสดิ์, **วรรณคดีไทยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์**, หน้า ๓๑๓.

^{๑๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๑๕๑.

ทรงนิพนธ์ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งสำรวจดูได้จากโคลงบทที่ ๔๒๗ ว่า

รังเริ่มจรเข้อ้าง	อรรดา แถลงเอย
เสมอทิพยมาลย์ผกา	เก็บร้อย
ฉลองบทรัชชตรา	ธิปผ่าน ภพฤ
โดยบ่เชียวเซลงถ้อย	ถ่องแท้แถลงาย ^{๒๐}

นอกจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสที่ทรงนิพนธ์เรื่องลิลิตตะเลงพ่ายแล้ว พระองค์ยังมีผู้ช่วยร่วมในการนิพนธ์อีกท่านหนึ่ง คือ พระองค์เจ้ากปิษฐาขัตติยกุมาร พระองค์ได้กล่าวถึงไว้ในโคลงบทที่ ๔๓๑ ว่า

ไพบุลย์โดยบทเบื้อง	โบราณ รัตฤ
รังสฤษฏ์พระหลานตุ	ต่อบ้าง
กปิษฐาขัตติยกุมาร	สมมติ นามนา
หน่อบพิตรเจ้าช้าง	เพื่อกผู้สามทรง ^{๒๑}

พระองค์เจ้ากปิษฐาขัตติยกุมาร เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๕๙ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเจ้าจอมมารดาอัมพา ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ และได้ว่ากรมพระอาลักษณ์ ขณะที่ทรงช่วยนิพนธ์นั้นมีพระชันษาไม่เกิน ๑๘ ปี นับว่ามีความสามารถทางด้านกวีนิพนธ์ตั้งแต่ชันษายังน้อย อย่างไรก็ตาม

^{๑๙} พระมหาอำนาจ แสงศรี, “การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์การเรียนวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายที่ใช้กระบวนการจัดการเรียนรู้ด้วยเทคนิคแบบหมวก ๖ ใบกับกระบวนการจัดการเรียนรู้แบบปกติของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, (สาขาวิชาการสอนภาษาไทย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๔๘, หน้า ๔๔.

^{๒๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๑๔๙.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๐.

“วงวรรณคดียกย่องให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นผู้ทรงพระนิพนธ์เรื่องเพียงผู้เดียว”^{๒๒}

๒.๓.๒ เนื้อเรื่อง

ลิลิตตะเลงพ่ายนี้ผู้นิพนธ์ได้รจนาแกลงไว้อย่างแจ่มแจ้งในเบื้องต้นว่า “จักดำเนินในเรื่อง เรื่องราชพงสาวดาร บรรหารเหตุแผ่นดิน ชูพระยศเจ้าห้า อยู่คู่ฟ้าคู่ดิน เถกเพลงพิณไพเราะ เสนาะโสตสำน่าน เป็นศุภสารเสาวนิต เสนอบัณฑิตทวยพอง เชิญช่วยตรองตรึง”^{๒๓} “เป็นพระนิพนธ์ที่ทรงนิพนธ์โดยการนำพงสาวดารมาเพิ่มเติมด้วยชนบททางวรรณคดี”^{๒๔} ผู้ประพันธ์มิได้กล่าวระบุชัดเจนว่าประพันธ์ตามพระราชพงสาวดารฉบับใด ซึ่งพระราชพงสาวดารสมัยกรุงศรีอยุธยาสมัยพระนเรศวรมหาราชทุกฉบับมีลักษณะการบันทึกประวัติศาสตร์ที่สำคัญของไทยไว้อย่างละเอียดชัดเจน และมีลักษณะคล้ายคลึงกันกับลักษณะการประพันธ์ลิลิตตะเลงพ่าย อาจจะมีเนื้อหาบางส่วนที่แตกต่างกันบ้าง เช่น สถานที่ ชื่อบุคคล และการขยายความบางตอน เมื่อพิจารณากันโดยละเอียดตามพงสาวดารแล้ว จะเห็นได้ว่า “ส่วนที่นำมาจากพงสาวดารนั้นตรงกับพระราชพงสาวดารฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) มากที่สุด”^{๒๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส คงได้มีโอกาสทอดพระเนตรพระราชพงสาวดารฉบับนี้ ซึ่งเป็นพระราชพงสาวดารในสมัยกรุงศรีอยุธยาฉบับแรกที่มีเนื้อหาละเอียดสมบูรณ์ครบถ้วนมากที่สุด และคงจะมีความชื่นชมยินดีประทับใจในสำนวนโวหารที่พรรณนาถึงวีรกรรมอันหาญกล้าของพระนเรศวรมหาราช จึงได้มีแรงบันดาลใจให้นำมาเป็นแม่บทในการประพันธ์ลิลิตตะเลงพ่าย ส่วนรายละเอียดที่ไม่ได้นำมาจากพงสาวดารนั้น เป็นอิทธิพลจากวรรณคดีเก่า อันได้แก่ ขวนพ่าย ลิลิตพระลอ นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดงและโคลงโลกนิติ เพราะมีลักษณะของเนื้อความ ชื่อเรื่อง ลักษณะคำ

^{๒๒} สุวีริรัตน์ ทองคงอ่วม, “การวิเคราะห์วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภท สดุดีวีรกรรม”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต*, (สาขาวิชาภาษาไทย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๔๒, หน้า ๒๗๙.

^{๒๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *ลิลิตตะเลงพ่าย*, หน้า ๒.

^{๒๔} เสาวณิต วิงวอน, *วิเคราะห์พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส*, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๐), หน้า ๗๓.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๐.

ประพันธ์ตำนานโวหารบางตอนคล้ายคลึงกันหรือเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับวรรณคดีเก่าเหล่านั้นและจินตนาการของกวีที่ต้องการสื่อให้เห็นถึงอารมณ์ของกษัตริย์ทั้งสองเมืองที่กำลังเข้าสู่สนามรบ โดยแสดงให้เห็นถึงความฮึกเหิมของกษัตริย์ไทยและความหดู่ เศร้าใจเสียใจไม่พร้อมรบของกษัตริย์พม่า

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เริ่มเรื่องด้วยการนำเสนอเหตุการณ์การสวรรคตของพระมหาธรรมราชา พระราชบิดาของสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งนำความเศร้าโศกเสียใจมาให้กับประชาชนทั่วไป สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถได้จัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพอย่างสมเกียรติ เป็นการเริ่มต้นเรื่องเพียงสั้นๆ แล้วกล่าวถึงการขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระนเรศวร มีพระราชปราชญ์ของสมเด็จพระนเรศวรว่าต้องการจะเสด็จไปปราบปรามเขมร เพราะเหตุที่เขมรมักเข้ามารบกวนซ้ำเติมในยามที่บ้านเมืองมีภัยทำให้เกิดศึกสองด้าน ในช่วงต้นเรื่องนี้กวีทรงใช้ร้อยสุภาพดำเนินเรื่องโดยตลอด มีการใช้คำที่แสดงถึงอารมณ์โกรธแค้นที่เก็บไว้ในอกจนอยากจะทำทางกำจัดเหล่าเขมรออกไปให้หมดสิ้น ดังปรากฏในร่ายว่า

แสนสาหัสกลัดกลุ้ม กลุ่มกมลแค้นคั่ง คั่งหนามเหน็บเจ็บซ้ำ ย้ายออกทรงดวงแด
แลบขึ้นอื่นชม กรมเกรียมอกหมกใหม่ บร้างได้ไครบ่ง ปลั่งใจเจ็บฤมิ หลายปางปี
คิดขบ ประจวบจนจอมราช พระบาทให้ทิวงคด ไปทันทดแทนตอบ ขอบแต่ขอม
สักตั้ง ครั้งนี้ดูสองตน ผ่านสกลแผ่นดินล้ำ ควรไปรื้อรอนเชษฐ เห็นมือไทยที่เกล้า
แผ้วภพาให้เป็นเพื่อน เกล็ดอนภพาให้เป็นพง คงแต่น้ำกับฟ้า คงแต่หญ้ากับดิน ยัง
อรินทรรัฐฤทธิ์ อย่าสิ้นคิดเหี้ยมหาญ ผลาญจงเสร็จเด็ดเกล้า เจ้ากัมพูชทุจริด เอาโลหิต
ล้างบาท^{๒๖}

แล้วรับสั่งให้อำมาตย์ราชมนตรีออกเตรียมเดินทัพในช่วงเวลาฟ้าแจ่มใส ร่ายสุภาพบรรยายมาถึงเพียงเท่านี้แล้วกล่าวถึงเมืองหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีมีดำริว่ากรุงศรีอยุธยาผลัดเปลี่ยนแผ่นดินคงจะมีเหตุการณ์ไม่สงบภายใน โดยคาดคะเนว่าอาจจะมีการชิงราชสมบัติระหว่างพี่น้องเกิดขึ้นซึ่งมักปรากฏอยู่เนื่องนิิตย์จึงให้ยาตราทัพไปตีกรุงศรีอยุธยา โหรทำนายว่าพระมหาอุปราชมีเคราะห์จึงไม่กล้าออกรบ พระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสในทำนองประชดประชันว่า “เจ้าอยุธยาธิบดี ล้วนขงขุทซ์เขี้ยวชาญ หาญหักศิกบมิย่อ ต่อสู้ศิกบมิหย่อน ไปพักอนว่าใช้ให้ชหวงห้าม แม้นเจ้าคร้ามเคราะห์กาจ จงอย่าขาดรุธนา เอาพัศตราสตรี่ สวมอินทรีย์สร้าง

---

^{๒๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๔.

เคราะห์ ๓๓ ตรีสเยียงขลาด”^{๒๓} พระมหาอุปราชจำต้องออกรบด้วยความไม่เต็มใจ กวีได้บรรยายถึงความเศร้าโศกที่ต้องเดินทางออกไปห่างบ้านเมืองห่างครอบครัว โดยมีหน้าที่เป็นสำคัญ พระมหาอุปราชต้องแข็งพระทัยเพื่อไม่ให้เหล่าทหารเสียชีวิตในการออกรบครั้งนี้

สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถได้ร่วมกันด้านทานกองทัพหงสาวดีที่เมืองสุพรรณบุรี สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสู้ศึกโดยมิได้หวาดหวั่นกลัวเกรงหรือตื่นตระหนกกับกองทัพของพระมหาอุปราชที่มีจำนวนมากมายล้อมอยู่ตรงหน้า พระองค์ทรงทำพระมหาอุปราชให้ออกมาร่วมทำศึกยุทธหัตถี ดังโคลงบทที่ ๓๐๓ ว่า

พระพิ์พระผู้ผ่าน	ภพอุต คมเอย
ไปชอบเชษฐยีนหุด	ร่วมไม้
เชิญราชร่วมชยยุทธ	เพยอเกียรติ ไว้แฮ
สู้กว่าสองเราไสร	สุดสิ้นฤมี ^{๒๔}

ส่วนสมเด็จพระเอกาทศรถทรงกระทำยุทธหัตถีกับมังจาปะโร ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๒๐ ว่า

ฝ่ายองค์อิศวรนาถน้อง	นฤบาล
แสดงยศคฤทธาน	ยาตราเต้า
มางจาชโรราญ	ฤทธิราช แลฤ
เร็วเร่งคะนทรเข้า	เข่นค้ำบารู ^{๒๕}

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายถึงความกล้าหาญในการกระทำยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้ในหนังสือจอมทัพไทยและเอกลักษณ์การทหารของแผ่นดินไว้ว่า

ในชมพูทวีปถือกันเป็นคติมาแต่คึกค้ำบรรพ์ว่าการชนช้าง (คือการทำยุทธหัตถี) เป็นยอดความสามารถของนักรบด้วยเป็นการต่อสู้กันตัวต่อตัว แพ้ชนะกันแต่ด้วยความคล่องแคล่วแกว่งกล้ากับชำนาญ การขับไล่ช้างชนมิได้อาศัยกำลังรีพล

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๗.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๑.

หรือกลอุบายอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะฉะนั้น ถ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดทำยุทธหัตถีมีชัยชนะก็นับถือว่ามีพระเกียรติยศอย่างสูงสุด^{๓๐}

ทั้งสองพระองค์ทรงมีชัยชนะ เมื่อเสร็จจากการทำศึกแล้วทรงปูนบำเหน็จให้แก่แม่ทัพนายกอง ส่วนแม่ทัพนายกองที่เสียชีวิตในสนามรบก็พระราชทานบำเหน็จให้แก่ภรรยาและบุตรแล้วทรงปรึกษาโทษแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันให้ได้รับโทษประหารชีวิต ด้วยวันนั้นใกล้ถึงวันพระ จึงรับสั่งให้ระงับการประหารไว้ก่อน สมเด็จพระวันรัตเมื่อได้โอกาสจึงเข้าเฝ้าทูลถามถึงข่าวการศึกษาและขอพระราชทานชีวิตของแม่ทัพนายกองให้พ้นพระราชอาญาอันเกิดจากกฏอัยการศึก ด้วยการเปรียบเทียบการชนะศึกครั้งนี้มีอุปมาเช่นกับพระพุทธเจ้าชนะมารด้วยพระองค์เองและเล็งเห็นว่าหมู่แม่ทัพนายกองเหล่านี้ต่างเคยร่วมรบกันมาอย่างยาวนาน ในสภาพภคิน้ำหากมีศึกสงครามเกิดขึ้นอีกจักได้ช่วยเป็นภาระ สมเด็จพระนเรศวรได้ยกโทษให้โดยรับสั่งให้ไปตีเมืองทวาย มะริดและตะนาวศรีเป็นการไถ่โทษ ตอนท้ายกล่าวถึงเชียงใหม่มาสามมิกัด

เรื่องลิลิตตามพงสาวดารจบเพียงเท่านี้ บทประพันธ์ต่อจากนี้ กวีมุ่งสรรเสริญพระเกียรติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในด้านการปกครองที่เปี่ยมไปด้วยหลักทศพิธราชธรรมจักรวรรดิวัตร รวมทั้งกล่าวสดุดีเป็นราชสดุดี ๕ ประการด้วย

เจือ สตะเวทิน กล่าวถึงเนื้อเรื่องของลิลิตตะเลงพ่ายว่า “มีลักษณะคล้ายมหากาพย์ (Epic) ทั้งกล่าวถึงความดีเด่นในเชิงวรรณคดีว่า ดีทั้งการจัดรสความไพเราะในกระบวนการใช้ถ้อยคำ ความไพเราะในบทสนทนา การบรรยายตลอดจนความดีในกระบวนการอุปมาอุปไมย”^{๓๑}

ลักษณะการประพันธ์ลิลิตตะเลงพ่ายถูกต้องตามลักษณะของลิลิตจนได้รับการยกย่องว่าเป็นรัตนกวีแห่งชาติ ดังที่พระราชวรรังษ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้กล่าวถึง

---

^{๓๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **จอมทัพไทยและเอกลักษณ์การทหารของแผ่นดิน**, (หนังสืออนุสรณ์ ๔๐๑ ปี มหาวีรกรรมยุทธหัตถี ในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช : ๒๕ มกราคม, ๒๑๓๔-๒๑๓๕) อ้างใน สุวีริรัตน์ ทองคงอ่วม, “การวิเคราะห์วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทสดุดีวีรกรรม”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, หน้า ๑๑๓.

^{๓๑} เจือ สตะเวทิน, **ประวัติวรรณคดีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ศรุสภา, ๒๔๙๕), หน้า ๑๘๑.

พระอัจฉริยภาพของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสไว้ในพระนิพนธ์เรื่อง “สามกรุง” ว่า

วากย์กวีมีสลักพื้น	แผ่นผา
สมเด็จพระปรมมา	นุชิตเชื้อ
ทรงนำล้ำเมธา	มธุพจน์
เยี่ยมเยียบแบบฉบับเกื้อ	เกียรติกว้างทางกวีฯ
ทรงเซลงเตลงพ่าย	ริงใจ
ผู้สดับจับหญัตย์	ทุกผู้
คำหอมกล่อมกลอนไพ	เราะโสตร
ยังไม่มีใครสู้	แต่นั้นนานมา ^{๓๒}

ประพัฒน์ ตรีณรงค์ ได้วิจารณ์ลิลิตตะเลงพ่ายไว้ว่า “ท่านผู้นิพนธ์ทรงเคร่งครัดในระเบียบฉันทลักษณ์เป็นอย่างยิ่ง ถ้อยคำที่ทรงนำมาใช้นั้นเห็นได้ว่า ทรงเลือกเฟ้นเสียก่อนแล้วเป็นอย่างดี ในเชิงพรรณนาก็นับว่าได้ทรงทำอย่างละเอียดชัดเจนยิ่ง”^{๓๓}

ลิลิตตะเลงพ่ายนับว่าเป็นวรรณคดีที่มีลักษณะคำประพันธ์ที่ดีที่สุดประกอบอยู่อย่างครบถ้วน ดังพระวรวงศ์วิจิตร นักปราชญ์ทางด้านวรรณคดีไทยได้กล่าวไว้ว่าลักษณะคำประพันธ์ที่ดีที่สุดจะต้องมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้ คือ:-

- (๑) แต่งถูกต้องตามข้อบังคับของคำประพันธ์ชนิดนั้นๆ โดยเคร่งครัด
- (๒) ความดีและเด่น
- (๓) สัมผัสดี
- (๔) ความไพเราะ
- (๕) ไม่แต่งอย่างที่ว่ากลอนพาไป

ลักษณะคำประพันธ์ในลิลิตตะเลงพ่ายครบตามคุณสมบัติทั้ง ๕ ประการนี้^{๓๔}

^{๓๒} พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, สามกรุง, (ธนบุรี : รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

^{๓๓} ประพัฒน์ ตรีณรงค์, สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร : อุดมศึกษา, ๒๕๑๗), หน้า ๒๒๔.

เสาวลักษณ์ อนันตศานต์ ได้กล่าวถึงเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายว่า “มีลีลาการประพันธ์ที่ยืดระเบียบซึ่งวางไว้เป็นหลักอย่างเคร่งครัด อยู่ในกรอบของฉันทลักษณ์ มีการผูกศัพท์หรือคำตามแบบกวีรุ่นก่อนๆ พยายามไม่ออกนอกแบบแผนและรักษาแบบแผนของวรรณคดียุคเก่าเอาไว้”^{๓๕}

ในตอนท้ายของเรื่องนี้ผู้พนธ์ยังได้กล่าวคำอธิษฐานขอให้บังเกิดอานิสงส์ที่ทรงนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่ายนี้ ขอให้บังเกิดเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาผู้มีปัญญามากของพระพุทธเจ้า ให้เป็นผู้หมดกิเลสและเข้าถึงพระนิพพาน หากไม่ได้เกิดดังเช่นคำอธิษฐานข้อแรก ถ้าหากยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏอยู่ขอให้บังเกิดผลเป็นกวีทุกชาติตราบนสิ้นความหลุดพ้นจากวัฏสงสาร ดังโคลงในบทที่ ๔๓๔ และ ๔๓๗ ว่า

มละเลขกิจอื่นเอื้อ	เอาธูร เดียวพ่อ
สัมฤทธิ์มโนรถวิบูล	บ่ร้าง
จงเป็นปัจเจกพูน	ศราพก พระเอย
หนปักษ์ทักษิณสร้าง	สฤษฏ์ได้ตั้งถวิล
ผิววงว้ายวัฏเวียง	วาริ โอมฤ
บลุโลกุตรโมลี	เลิศล้ำ
จงเจนจิตกวี	รววากย์ เฉลียวเอย
ตราบล่วงบ่วงภพพัน	เผด็จเสี้ยนเบียนสมร ^{๓๖}

๒.๓.๓ จุดมุ่งหมายในการแต่ง

จุดมุ่งหมายในการแต่งลิลิตตะเลงพ่ายนั้น กวีได้ระบุไว้ในตอนท้ายของเรื่องว่าแต่งขึ้นเพื่อขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยเฉพาะการทำสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชาอันเป็นวีรกรรมที่กล้าหาญอย่างยิ่ง ดังรายตอนต้นเรื่องว่า “บรรหารเหตุแผ่นดินชูพระยศเจ้าห้า อยู่คู่ฟ้าคู่ดิน แจกเพลงพิณไพเราะ เสนาะโสตตำนาน เป็นสุกสารเสาวนิศ

^{๓๕} อ่างใน พรพรรณ ธารานุมาศ, **วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์**, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องศิลป์, ๒๕๒๔), หน้า ๙๑.

^{๓๕} เสาวลักษณ์ อนันตศานต์, **เล่าเรื่องวรรณคดีไทย ลิลิตตะเลงพ่าย**, (กรุงเทพมหานคร : แม็ค, ๒๕๔๗), หน้า ๗.

^{๓๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

เสนอบัณฑิตทวยผอง เชิญช่วยตรองตริเติม เถลิงพระเกียรติผ่านฟ้า เจ้าจักรพรรดิแผ่นดินสยาม
สมญานามนฤเบศ นเรศวรนรินทร์”^{๓๓}

กวีได้กล่าวถึงจุดประสงค์ในการประพันธ์ครั้งนี้ในตอนท้ายดังโคลงที่ ๔๒๖ ว่า

เสร็จแสดงพระยศเจ้า	จอมอูฐ ยาเอย
องค์อัครสมมุติ	เทพไท
นเรศวรรัตนมกุฎ	เกศกษัตริย์ สยามฤ
หวังอยู่คู่ชเรศไว้	ปากฟ้าดินเฉลิม” ^{๓๔}

นอกจากนั้น ยังมีจุดมุ่งหมายเพื่อปลูกเร้าให้คนไทยรู้จักสามัคคี รักษาติและไม่รู้จัก
เกรงกลัวพม่าอันเป็นศัตรูที่เข้ามาทำศึกสงครามอยู่เสมอๆ โดยได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของ
สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถที่ไม่ทรงมีความหวาดหวั่นต่อข้าศึกเหล่านั้น ดัง
ปรากฏในโคลงบทที่ ๑๗๖ ว่า

จอมสยามขามศึกไซรี	ไปมี
บานกมลเปรมปรีดิ์	ปราบเสี้ยน
สองสุริยกษัตริย์	ตรัสต่อ กันแฮ
หาเลศมลายศึกเหียน	หันหัวหายคม” ^{๓๕}

วรรณคดีเรื่องนี้เป็นพระนิพนธ์ที่ขุดเยี่ยมของพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุ-ชิต
ชิโนรสที่มีคุณค่าแก่การศึกษา ควรค่าแก่การยกย่องว่าเป็นเพชรน้ำหนึ่งแห่งวงการวรรณคดีไทย
เพราะทรงนิพนธ์ได้ไพเราะจับใจ เป็นการปลูกปลอบใจให้คนไทยหมดความหวาดหวั่นต่อ
ภัยอันตรายและมองเห็นคุณค่าของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทำคุณประโยชน์ให้กับบ้านเมืองเป็นอย่างมาก
ทรงนิพนธ์ต้องการให้ประชาชนชาวไทยมีความรักชาติ อีกรวม รู้จักสามัคคีและไม่เกรงกลัว
ต่อข้าศึกศัตรูไม่ว่าจะมาในรูปแบบใด วรรณกรรมที่สมเด็จพระนเรศวรได้กระทำในคราวยุทธหัตถีกับ
พระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดี เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๕ นั้น นับเป็นวรรณกรรมที่คนไทยทั้งชาติระลึกถึง
อยู่จนปัจจุบันนี้ จนมีการประกาศกำหนดให้วันที่สมเด็จพระนเรศวรมีชัยชนะเหนือพระมหา
อุปราชาเป็นวันแห่งกองทัพไทย พระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงใช้ความวิริยะ

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๙.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๕.

อุตสาหกรรมนิพนธ์ประวัติการรบครั้งสำคัญให้ออกมาเป็นวรรณคดีที่มีความไพเราะงดงามทางด้านสุนทรียศาสตร์และวรรณศิลป์อย่างถูกแบบแผนของนักประพันธ์จนสำเร็จเป็นลิลิตตะเลงพ่ายวรรณคดีเพชรน้ำเอกของไทย

๒.๔ ลิลิตตะเลงพ่ายในฐานะวรรณคดีประวัติศาสตร์และวรรณคดียอพระเกียรติ

ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นวรรณคดีที่มีบทประพันธ์ประเภทสดุดีวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชวีรบุรุษของชาวไทย ผู้ทรงปราบปรามอริราชศัตรู กอบกู้เอกราชจนเกิดวีรกรรมที่น่ายกย่องในฐานะของนักรบผู้กล้าหาญคือทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา ในประวัติศาสตร์ไทยมีการกระทำยุทธหัตถีอยู่ ๔ ครั้งด้วยกัน^{๔๐} คือ

- (๑) พ่อขุนรามคำแหงและขุนสามชนเจ้าเมืองจล
- (๒) เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยาเพื่อแย่งชิงราชสมบัติ
- (๓) สมเด็จพระมหาจักรพรรดิและพระเจ้าแปร
- (๔) สมเด็จพระนเรศวรและพระมหาอุปราชา

กวีได้พิจารณาเห็นว่าการทำสงครามยุทธหัตถีครั้งสุดท้ายนั้นนับได้ว่าสร้างเกียรติประวัติให้กับประเทศไทยเป็นอย่างมาก จึงได้นำเหตุการณ์ตอนนี้มาประพันธ์ วรรณคดีเรื่องนี้จึงกล่าวถึงการปกครองของสมเด็จพระนเรศวรเป็นหลัก โดยดำเนินเรื่องตามพระราชพงสาวดาร ดังปรากฏในร่ายว่า “จักดำเนินในเบื้อง เรื่องราชพงสาวดาร”^{๔๑}

ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวถึงเนื้อเรื่องและวิธีการแต่งลิลิตตะเลงพ่ายไว้อย่างน่าฟังว่า

เป็นวรรณคดีที่จิตใจพรรณนาเหตุการณ์ที่คนอ่านหนังสือนี้รู้เรื่องคืออยู่แล้ว เพราะมีอยู่ในพงสาวดาร ผู้รจนาดำเนินตามพงสาวดารอันเป็นที่รับรองในสมัยของท่าน มิได้

---

^{๔๐} ชลดา ศิริวิทย์เจริญ, “การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์”, วิทยานิพนธ์อักษร-

ศาสตรมหาบัณฑิต, (แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๑๙, หน้า ๒๖๒.

^{๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๒.

เปลี่ยนแปลงเหตุการณ์อันใด ไม่ได้ตั้งข้อวิจิตรพิจารณาต่อพงศาวดารในฐานะนักประวัติศาสตร์ ลิลิตเรื่องนี้ถ้าจะเปรียบก็เหมือนว่าวิไลยินเรื่องราวเรื่องหนึ่ง ได้ยินแล้วก็วาดภาพในมโนของท่านเป็นภาพที่น่าพิศวง^{๔๒}

นอกจากจะเป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์แล้วยังเป็นวรรณคดีขอพระเกียรติอีกด้วย ดังปรากฏในร่ายว่า “ศรีสวัสดิ์ดิเคชะ ชนระชาอรินทร์ ยินพระยศเกริกเกรียง เพียงพกแผ่นฟากฟ้า หล้าลุ่มเลื่องชัยเชวง เกรงพระเกียรติระยอ ฝ่อใจห้าวบมิหาญ”^{๔๓} และ “เฉลิมพระเกียรติผ่านเฝ้า เจ้าจักรพรรดิแผ่นสยาม สมญานามนฤเบศ นเรศวรนรินทร์”^{๔๔} วรรณคดีขอพระเกียรติส่วนใหญ่มักจะมีประวัติศาสตร์ของบุคคลสำคัญเข้ามาเกี่ยวข้องกับด้ายอย่างขาดเสียมิได้ จำต้องอิงอาศัยกันและกัน ประวัติศาสตร์ต้องอาศัยวรรณคดี วรรณคดีต้องอาศัยประวัติศาสตร์ เรียกกันว่าด้ายที่ด้ายอาศัย

สายใจ อินทร์มพรรย์ ได้กล่าวถึงธรรมเนียมนิยมในการแต่งวรรณคดีประวัติศาสตร์ที่มีเนื้อเรื่องเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไว้ว่า

เมื่อเป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์เฉลิมพระเกียรติจะขึ้นต้นด้วยบทไหว้ครู กล่าวถึงสภาพความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง แล้วกล่าวสรรเสริญพระเกียรติคุณของสถาบันชาติและศาสนา หลังจากนั้นจึงเข้าสู่เนื้อเรื่องที่ต้องการเขียน ถ้าสามารถแทรกบทนิราศได้ก็จะแทรกลงไป เพื่อเพิ่มความรู้สึกและรสชาติให้แก่ผู้อ่านยิ่งขึ้น แต่เนื้อความเด่นที่ต้องการกล่าวถึงจะรักษาความเป็นจริงไว้โดยใช้ศิลปะในการแต่ง ทั้งการเลือกสรรคำและการสร้างภาพพจน์เปรียบเทียบเพื่อวาดภาพพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ให้ดูยิ่งใหญ่เป็นจริงเป็นจัง^{๔๕}

เสาวณิต วิงวอน กล่าวถึงลักษณะการประพันธ์วรรณกรรมขอพระเกียรติที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ไว้ว่า “วรรณกรรมขอพระเกียรติมีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์

^{๔๒} ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, *วิเคราะห์สุวรรณคดี*, หน้า ๕๓-๕๔.

^{๔๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, *ลิลิตตะเลงพ่าย*, หน้า ๑.

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒.

^{๔๕} สายใจ อินทร์มพรรย์, *เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๔ (วรรณคดีไทย) หน่วยที่ ๑-๗*, หน้า ๒๒๑.

เพราะวรรณกรรมของพระเกียรติกล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยต่างๆ แต่ไม่ใช่เหตุการณ์บ้านเมืองทั่วไป ผู้แต่งเลือกเหตุการณ์ที่มีพระมหากษัตริย์เข้าไปเกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงมีพระมหากษัตริย์เป็นจุดศูนย์กลาง”^{๔๖}

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสที่ทรงนิพนธ์เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และโบราณคดีนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพทางด้านประวัติศาสตร์ซึ่งพระองค์ทรงมีความรู้แม่นยำและเข้าใจต้นตอแบบแผนประเพณีโบราณที่ได้ปฏิบัติกันสืบๆ มา ซึ่งพระองค์ก็ได้ถ่ายทอดสิ่งที่เป็นคุณค่าสำคัญของชาติและ “แสดงให้เห็นถึงความ เป็นชาตินิยมในพระองค์อย่างที่ชนชาติใดๆ ไม่อาจจะเหยียบย่ำหรือคูหมิ่นได้ ซึ่งได้แก่ ลิลิตตะเลงพ่าย”^{๔๗} ทรงนิพนธ์ถึงการถ่ายทอดหัตถ์ระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชาในปี พ.ศ. ๒๑๑๕ อันเป็นวีรกรรมที่หาญกล้าของพระมหากษัตริย์ไทยอีกครั้งหนึ่ง กวีมุ่งสละวีรกรรมของ สมเด็จพระนเรศวรเป็นหลัก จึงเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์การต่อสู้แย่งชิงวีรบุรุษของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์ของไทย

กวีได้ประพันธ์ให้ทราบในตอนต้นเรื่องแล้วว่าจักดำเนินความตามพระราชพงสาวดาร ซึ่งนักปราชญ์หลายท่านได้ลงความเห็นว่ามี ความคล้ายคลึงกับพระราชพงสาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศมากที่สุด ดำเนินความตั้งแต่พระมหาธรรมราชา พระราชบิดาสวรรคต สมเด็จพระนเรศวร ทรงขึ้นครองราชย์ ด้วยเกรงว่าจะมีการแย่งชิงอำนาจกันเกิดขึ้นดังเคยปรากฏมาแล้วจึงได้ทรง แต่งตั้งให้สมเด็จพระเอกาทศรถดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชา การแย่งชิงอำนาจในขณะสืบต่อราชสกุลของกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนฝ่ายเจ้าเมืองหงสาวดีสามารถคาดคะเนได้ ดังที่ปรากฏในร่ายว่า

ฝ่ายพระนครรามัญ ชันท์เขตด้าวอัสดง หงสาวดีบุเรศ รั้วรู้เหตุภูมิหึง แห่งเอิกอิ่ง
กิดาการ ฝ่ายพุทธารออกทิส ว่าอดิศวรกษัตรา มหาธรรมราชนรินทร์ เจ้าปฐพินผ่าน
ทวีป ดับชนมชีพพิราลัย เอรสไททนฤเบศ นเรศวรเสวยสวรรชยา แจ้งกิจจาตระหนัก

---

^{๔๖} เสาวณิต วิงวอน, “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของพระเกียรติ”, **ภาษาและวรรณคดีไทย**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (สิงหาคม ๒๕๓๑) : ๙๕-๑๐๒.

^{๔๗} พระมหาวิง อาจใจ, “การวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๓, หน้า ๒๖.

จึงพระปิ่นปักราชตรี นุรีรัตนหงสา ธกัษัตริย์พิภพ ด้วยมวลมตยากร ว่านครรามินทร์ ผลัดแผ่นดินเปลี่ยนราช เยียววิวาทิงฉัตร เพื่อกษัตริย์สองผู้ บร้างรู้เหตุผล ควรยวตรพลไปเยือน เดือนประยุทธ์เอาเปรียบ แม้นไปเปรียบเป็นที่ โจมจู่ย่ำภพ^{๔๘}

หลังจากขึ้นครองราชย์ก็ทรงพระราชดำริว่าจะเสด็จไปปราบปรามเมืองกัมพูชาที่มักจะเข้ามาถล่มแก่งข้ามในยามที่บ้านเมืองมิภัย อันเป็นการประกาศถึงความหาญกล้าที่จะขจัดเสี้ยนหนามของบ้านเมืองให้หมดไปดังปรากฏในร่ายว่า

สองกษัตริย์บริหาร แห่งเหตุการณ์อริราช ด้วยมวลมตย์มนตรี ว่ากรุงศรี-โยชธร นครอินทรีปรีดิ์ กุรุรัฐประเทศ กัมพูชเพศพิสัย ผิวผู้ใดเถลิงถวัลย์ มักโมหันธ์เห็นผิด ริทุจริตเรื่องพาล โดยสันดานแต่ประณม ครั้งบรมราชอัยกา ผ่านพสุธาถวัลยรัช ฝ่ายกรุงกษัตริย์กัมพูช ก่อประทุษหักหาญ ราษฎรหวัเมืองเนื่อง เบื้องนุรพทิสไปถัน จึงพระปิ่นปลูพี ยวตรโยธิไปยุทธ์ เหยียบกัมพูชประเทศ ถึงปราชยศแล้วเสร็จ^{๔๙}

เป็นประวัติศาสตร์ที่ต้องการบันทึกถึงการเข้ามาบูรณการของเมืองกัมพูชาอย่างสม่ำเสมอ สมเด็จพระนเรศวรต้องการให้เมืองกัมพูชา ซึ่งเดิมเป็นประเทศราชของเมืองไทยรู้จักเกรงขามต่อพระราชอำนาจ ยังมีได้ที่จะเดินทัพไปเมืองกัมพูชามีข่าวทัพพม่าเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ จึงได้ให้ความสนพระทัยไปที่ศึกใหญ่ ทรงปรึกษากับแม่ทัพนายกองว่าควรจะสู้ศึกในเมืองหรือนอกเมือง ทรงฟังความเห็นของบรรดาขุนนางทั้งหลายแล้วทรงพอพระทัยในการสู้ศึกนอกเมืองมากกว่าอยู่ในพระนครแล้วออกเดินทัพมุ่งหน้าสู่ตำบลหนองสาหร่าย ในลิลิตตะเลงพ่ายได้กล่าวถึงลักษณะการเดินทางจัดทัพของทั้งสองกองทัพเข้าสู่สงครามตามตำราพิชัยสงคราม ดังปรากฏในร่ายว่า “จึงพระจอมโลกจรโรจ เถลิงเกษโงงเทียบทัพ กับบรมราชอนุชา ตรวจเสนาฯ เที่ยบเพญ เบนงเสนาองค์เนื่ององ ยี่สิบห้ากองกลากลาด”^{๕๐}

ลักษณะการจัดทัพของทั้งสองมีความแตกต่างกัน ทัพไทยจัดเป็น ๕ กอง ทัพหงสาวดีซึ่งมีกำลังพลมากกว่าจัดเป็น ๗ กอง ด้วยความที่ทัพไทยมีกำลังพลน้อยกว่า สมเด็จพระ

---

^{๔๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๕.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๖-๘๗.

นเรศวรจึงทรงใช้ปฏิภาณไหวพริบเพื่อเป็นกลลวงข้าศึก และเป็นการตัดทอนกำลังข้าศึกให้น้อยลง นับเป็นลักษณะการจัดทัพที่ชาญฉลาดของกษัตริย์ไทย ประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญที่ยังอยู่ในความทรงจำมีเดือนหายไปนั้นก็คือการเชื้อเชิญให้พระมหาอุปราชออกมาร่วมกันทำศึกยุทธหัตถีเพื่อประกาศเกียรติให้อนุชนรุ่นหลังได้แซ่ซ้องสรรเสริญถึงสงครามครั้งนี้ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๐๑-๓๐๓ ว่า

นฤบาลบพิตรเฝ้า	ภูวนา ยกแฮ
ผายสีหนาทกธา	ท่านพร้อง
ไพบราหาราชสุภา	ยึดถือ สารนา
เสนอบมีข้อข้อง	ขุนแก่นคำใบ
อ้าไทภูธรศหล่า	แหล่งตะเลง โลกฤ
เผยพระยศยืนยง	ย่านแก้ว
สิบทิศทั่วลือละเวง	ห้วนเดช ท่านนา
ไปเริ่มรอรุทธิแผ้ว	เผือกกล้าเกลนหนี
พระพี่พระผู้ผ่าน	ภพอุต ดมเอย
ไปชอบเชษฐีขึ้นหยุด	ร่วมไม้
เชิญราชร่วมคชยุทธ	เผยเกียรติ ไว้แฮ
สืบกว่าสองเราไสร้	สุดสิ้นฤมี ^{๕๑}

เปลื้อง ณ นคร ได้กล่าวถึงการทำสงครามยุทธหัตถีว่า “ในบรรดาการทำสงครามของโลก มิใช่ก็ครั้งที่ปรากฏว่า จอมทัพได้รับกันตัวต่อตัวท่ามกลางทหารและการที่แม่ทัพฝ่ายหนึ่งได้เข้าไปชนช้างกับข้าศึกท่ามกลางแสนยานุภาพของข้าศึกนั้น พุดได้ว่าหาตัวอย่างที่ใดไม่ได้เลย เรื่องนี้ย่อมเป็นเครื่องจรรโลงใจแก่กวีให้ได้ใช้อำนาจและความวิจิตรของกาพย์กลอนกล่าวสดุดีวีรกรรมอันนั้น”^{๕๒} นับเป็นประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญของโลกที่ได้มีการทำสงครามในลักษณะดังกล่าวมานี้ เป็นเกียรติประวัติที่พระมหากษัตริย์ได้ทรงทำไว้แก่บ้านเมือง นอกจากนั้น วรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย ยังกล่าวถึงอารมณ์ของกษัตริย์ทั้งสองเมืองที่แสดงออกแตกต่างกันตามจินตนาการของกวี ซึ่งกวีมุ่งเน้นให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสาร โศกเศร้าใจกับตัวละครไปพร้อมกันด้วย กวี

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๗.

^{๕๒} เปลื้อง ณ นคร, **ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๓๔๕.

บรรยายบรรยากาศการเข้าสู่สนามรบของผู้บัญชาการกองทัพให้มีสภาพน่าเกรงขามมากขึ้น รวมความแล้วลิลิตตะเลงพ่ายมุ่งแสดงประวัติศาสตร์การรบระหว่างไทยกับเมืองหงสาวดีครั้งสำคัญ ชาวไทยทั้งประเทศต่างพากันยกย่องเชิดชูพระเกียรติคุณและความกล้าหาญจนได้รับชัยชนะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงประพันธ์ลิลิตตะเลงพ่ายตามวิธีการแต่งหนังสือไทยอย่างครบถ้วน มีประณามพจน์ พรรณนาธรรมชาติ การเล่นคำ เล่นความอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบ ทำให้ประวัติศาสตร์มีชีวิตชีวา “เป็นวรรณคดีขอพระเกียรติที่สมบูรณ์ตรงตามแบบแผนที่มีมาก่อน ผู้รู้หลายคนกล่าวถึงลิลิตตะเลงพ่ายว่าเป็นหนังสือที่แต่งได้ดีควรแก่การยกย่อง”^{๕๓} ทรงประพันธ์บทประณามพจน์ให้มีรูปแบบของลิลิตที่ต้องมีการยกย่องสรรเสริญพระรัตนตรัย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเจ้า หรือ “พระมหากษัตริย์เพื่อให้เกิดเป็นสิริมงคลแก่ตัวผู้ประพันธ์ ป้องกันอันตราย ขจัดอุปสรรคและเป็นการแสดงความกตัญญู สรรเสริญหรือสดุดีพระมหากษัตริย์ในด้านการรบ การปกครองและบุญบารมี”^{๕๔} จึงกลายเป็นธรรมเนียมอย่างหนึ่งของวรรณคดีประเภทขอพระเกียรติ

กวียังได้ขอพระเกียรติถึงความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวอันแสดงถึงความเป็นชายชาตินักรบ และความเป็นผู้นำกองทัพเพื่อจะปราบปรามอริราชศัตรูให้หมดสิ้นดังตอนขึ้นครองราชย์ได้แสดงเจตจำนงที่จะทำศึกสงครามกับเมืองกัมพูชาดังได้กล่าวแล้ว แม้ในเวลาที่ทราบข่าวเมืองหงสาวดียกทัพเข้ามายังเมืองไทยก็มีได้ทรงหวาดหวั่นต่อข้าศึกดังโคลงบทที่ ๑๗๖ ว่า

จอมสยามขามศึกไชร์	ไปมี
บานกมลเปรมปรีดี	ปราบเสี้ยน
สองสุริยกษัตริย์	ตรัสต่อ กันแฮ
หาเลสมลายศึกเหียน	หันหัวหายคม ^{๕๕}

^{๕๓} เสาวณิต วิงวอน, **วิเคราะห์พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุ-ชิตชิโนรส**, หน้า ๔๒.

^{๕๔} กาญจนา ธรรมเมธี, “วิเคราะห์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑)”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๑๙), หน้า ๑๑.

ในตอนท้ายของลิลิตตะเลงพ่ายได้กล่าวสรรเสริญถึงพระปรีชาสามารถในด้านการปกครอง ทรงทำให้อาณาประชาราษฎร์ได้รับความสงบร่มเย็นภายใต้เสวตฉัตรของพระองค์ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๕๑ และ ๓๕๕ ว่า

ยรรยงยศทั่วห้อง	ชายตรี
สขามะมิ่งโมลี	เลิศล้ำ
ทวาราวดีศรี	อวยชัยยัง ภพฤ
บุญบพิตรแผ่พัน	แผ่นหล้าเลอสรวง
คลังกาญจน์คลังแก้วเกิด	เนืองนอง เนกนา
ทุกทั่วประชานพอง	เผื่อคร้อน
อันเพ็ญภพมุนมอง	เมืองมั่ง แลเสย
เย็นราษฎร์ขาดขุนซื่อน	คำเข้าเนาเกษม ^{๕๖}

และโคลงบทที่ ๔๑๓ กล่าวว่

ชุมชนบริรักษ์ทั้ง	หญิงชาย
ทั่วทุกนางทุกนาย	ใฝ่ใฝ่
ทรงขจัดอุปัทวันตราย	บาราศ ทุกข์นา
ใจใส่ไปคำเข้า	ชื่นหน้าอำโหม ^{๕๗}

เปลื้อง ณ นคร กล่าวยกย่องลิลิตตะเลงพ่ายไว้ว่า “ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นวรรณกรรมเฉลิมชาติ ประกาศเกียรติยศของชาติไทย ถึงแม้จะเป็นวรรณคดีทางประวัติศาสตร์เชิงขอพระเกียรติก็จริงแต่มิได้หย่อนรสทางวรรณคดี”^{๕๘}

นิตยา กาญจนวรรณ กล่าวถึงลิลิตตะเลงพ่ายว่า “เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วิธีการดำเนินเรื่องของลิลิตตะเลงพ่ายนอกจากจะได้รับ

^{๕๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๕๕.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๕.

^{๕๘} เปลื้อง ณ นคร, **อ่านวรรณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑๓.

อิทธิพลมาจากยวนพ่ายแล้วยังได้รับมาจากลิลิตพระลออีกด้วย โดยเฉพาะตอนพระมหาอุปราชยกทัพมีลักษณะเป็นนิราศคล้ายคลึงกับตอนพระลอเดินทาง”^{๕๕}

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ ได้ให้ทัศนะและวิจารณ์ลิลิตตะเลงพ่ายว่า “ไม่ใช่วรรณคดีสำหรับมหาชน ผู้ที่จะหาความสำเร็จอารมณ์จากวรรณคดีเรื่องนี้ได้ ต้องเป็นผู้สนใจกับอักษรวิชัยไทย สำหรับการดำเนินเรื่องนั้น ผู้แต่งดำเนินตามพงสาวดาร ทั้งไม่ได้ตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับเรื่องไว้ นอกจากนี้มีพระโอบยฐ์ในเชิงนิราศแสดงฝีมือของผู้นิพนธ์โคลงไว้เป็นที่แพร่หลายในเวลาต่อมา”^{๖๐}

ม.ล.คำยวง ศรีธวัช ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายโดยสรุปไว้ว่า

ลิลิตตะเลงพ่ายนี้เป็นมหากาพย์ที่มุ่งขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในคราวที่ทรงทำสงครามยุทธหัตถีอันเป็นข้อพิพาทระหว่างไทยกับพม่า โดยดำเนินเรื่องตามพงสาวดารกรุงศรีอยุธยา กรมสมเด็จพระปรমানุชิตชิโนรสได้ทรงเพิ่มรสให้สนุกสนานกว่าที่ปรากฏในพระราชพงสาวดารเป็นอันมาก จนกระทั่งกลายเป็นกวีนิพนธ์ที่มีความงามทั้งเนื้อเรื่องและกลวิธีการประพันธ์ ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้เป็นที่ยกย่องกันมาจนทุกวันนี้”^{๖๑}

วรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายนี้ทรงนิพนธ์ในรูปแบบสคูลิ “ขกย่องความกล้าหาญของนักรบ วีรชนและองค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงทำคุณความดีแก่ประเทศชาติ ปกครองไพร่ฟ้าข้า

^{๕๕} นิตยา กาญจนะวรรณ, **วรรณกรรมอยุธยา**, (กรุงเทพมหานคร : รามคำแหง, ๒๕๑๕), หน้า ๓๐.

^{๖๐} ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, **วิเคราะห์วรรณคดีไทย**, หน้า ๗๕.

^{๖๑} ม.ล.คำยวง ศรีธวัช, “การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์ของ น . ส . ชลดา ศิริวิทย์เจริญ”, **ภาษาและวรรณคดีไทย**, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (เมษายน ๒๕๒๙) : ๘๘-๙๗.

แผ่นดินให้มีความสุข สามารถขยายอาณาเขตไปได้อย่างกว้างขวางหรือสามารถปราบปราม
 เข้าศึกศัตรูให้พินาศย่อยยับไป”^{๖๒} เป็นการประกาศเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ที่ทำหน้าที่ใน
 ด้านต่างๆ ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ อันเป็นคุณูปการที่ประชาชนทั้งชาติให้การยอมรับและ
 ร่วมกันแสดงปฏิบัติการคุณสนองต่อองค์พระมหากษัตริย์ ด้วยการทำหน้าที่ของพลเมืองที่ดีโดย
 การตั้งตนอยู่ในหลักธรรมเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ที่ทรงดำรงตนอยู่ในหลักทศพิธราชธรรม

ลิลิตตะเลงพ่ายจึงเป็นวรรณคดีของพระเกียรติที่ทรงคุณค่าเหมาะสมกับคำสรรเสริญว่า
 เป็นเพชรน้ำเอกของวงการวรรณคดีไทย เป็นวรรณคดีที่นำเรื่องราวจากประวัติศาสตร์การรบ การ
 กอบกู้เอกราชครั้งสำคัญของไทยมาประพันธ์ให้ประวัติศาสตร์มีชีวิตจิตใจไม่แห้งแล้ง จึงเหมาะแก่
 การยกย่องอย่างยิ่ง นับได้ว่าเป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์ที่บันทึกเรื่องราวอันเป็นเหตุการณ์ครั้ง
 สำคัญ เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าทางด้านภาษาศาสตร์ อักษรศาสตร์ โบราณคดี รวมทั้งยุทธวิธีใน
 การจัดทัพเพื่อออกรบที่ถูกต้องตามตำราพิชัยสงครามซึ่งในอดีตมีการสู้ศึกกันด้วยกลอุบายต่างๆ
 แม้กำลังพลจะน้อยกว่าก็สามารถเอาชนะเข้าศึกได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแม่ทัพผู้บังคับบัญชา นับว่ากวีมี
 จินตนาการทางด้านการประพันธ์โดยการถ่ายทอดออกมาในลักษณะลิลิต กวีได้แสดงให้เห็นถึง
 พระอัจฉริยภาพในด้านต่างๆ ทั้งด้านการปกครอง การรบ การใช้ไหวพริบในการต่อสู้เพื่อให้มีชัย
 ชนะ อันเป็นคุณสมบัติที่สมบูรณ์แบบของชายชาตินักรบ นอกจากพระเกียรติทางด้านการรบแล้ว
 ยังมีพระเกียรติทางด้านการบริหารการปกครองบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุขด้วยการปกครอง
 อยู่ในทศพิธราชธรรม ราชสังกหวัดตุ และจักรวรรดิวัตรอันเป็นหลักในการบริหารปกครองที่เน้น
 เมตตาธรรมเป็นสำคัญ แสดงให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจทั้งดงาม ด้วยสาเหตุหลายประการเช่นนี้
 จึงทำให้พระองค์เป็นที่รักและเคารพนับถือของปวงชนชาวไทยเป็นอย่างมาก

๒.๕ แนวคิดและกลวิธีการประพันธ์

---

^{๖๒} เทือก กุสุมา ณ อยุธยาและโมรี พิเศษกุล, **ประวัติวรรณคดี**,
 (กรุงเทพมหานคร :คุรุสภา, ๒๕๑๑), หน้า ๓๖.

วรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย เป็นวรรณคดีที่ผู้ใส่ใจหนังสือรู้เรื่องคืออยู่แล้ว “เพราะกวีได้นำประวัติศาสตร์ของชาติที่ถูกบันทึกอยู่ในพงศาวดารอันเป็นที่รองรับในสมัยรัตนโกสินทร์มาประพันธ์โดยไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงบิดเบือนข้อมูลหรือเหตุการณ์ใด ไม่มีคำวิพากษ์วิจารณ์หรือการเสนอความเห็นใดๆ ของผู้แต่งปะปนอยู่”^{๖๓} ทรงนำเสนอโดยนำเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดตอนหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทยมาประพันธ์ใหม่ ทั้งนี้เพื่อมุ่งหวังให้มีความถูกต้องตรงตามประวัติศาสตร์มากที่สุด ลิลิตตะเลงพ่ายจึงเป็นวรรณคดีอิงพงศาวดาร ไม่ใช่ นำข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาพรรณนาอย่างเดียว ด้วยเหตุนี้จึงมีหลายรศหลายแง่มุมให้ผู้อ่านสัมผัสรับรู้

“ลิลิตตะเลงพ่ายนี้แม้จะเป็นเรื่องที่น่ามาจากพงศาวดาร แต่ก็ทรงปรุงแต่งให้เพียบพร้อมไปด้วยรสแห่งวรรณคดี เสกสรรปรุงแต่งกระทั่งกลายเป็นเรื่องที่มีชีวิตชีวาชวนอ่านโดยตลอด”^{๖๔} ทรงกำหนดบุคคลที่มีชื่อในประวัติศาสตร์ให้มีบทบาทลีลาชีวิตปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างเด่นชัด อ่านแล้วทำให้เกิดมโนภาพ เห็นความสำคัญของตัวละคร เห็นอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดและอาการเคลื่อนไหวของบุคคลและเหตุการณ์ในเรื่องได้อย่างดี ทั้งนี้ก็ด้วยพระปรีชาสามารถของผู้นิพนธ์ นับเป็นกลวิธีที่กวีมุ่งเน้นสร้างอรรถรสให้เกิดความโดดเด่นในแต่ละด้านของตัวละคร ดังที่ทราบแล้วว่า ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นวรรณคดียอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่กวีมิได้นำบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรมาดำเนินเรื่องเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ยังนำบทบาทของพระมหาอุปราชที่ได้รับมอบหมายให้ออกรบด้วยความไม่พร้อมเป็นตัวละครในการดำเนินเรื่องช่วงแรกก่อน แล้วพรรณนาให้ทราบถึงสภาพบ้านเมืองในสมัยนั้น ซึ่งเต็มไปด้วยภูเขา ลำธารป่าไม้ ดังปรากฏในร่ายว่า

ลูดาบลสังคล่า ป่าระหงดงดอน พิศศิขรรายเรียง เพียงสุดสายเมฆเมิล เนืองเนิน
เนินแนวไศล สูงไสว้วยฟ้า ชรอำ้าหวาหน เห็นถลกกุ่ก่อง เขิงชั้นช่องปล่องเปลว
เหวหุบห้วยตรวยโตรก สะโงกชะง่อนเงื้อง่า ถ้าท้อธารธารา แสงเสลาหลากหลาย
พรายพะแพ้วไพโรจน์ ช่วงช่อโชติฉายัน สีสุพรรณเลื่อมเหลือิง^{๖๕}

^{๖๓} ยุพร แสงทักษิณ, **วรรณคดียอพระเกียรติ**, (กรุงเทพมหานคร : คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๗), หน้า ๔๘.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๒๘.

^{๖๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๒๖-๒๗.

ทรงนำความรู้ทางพฤกษศาสตร์มาเพิ่มอรรถรสให้วรรณคดี นอกจากนั้นกวียังมุ่งแสดงให้เห็นถึงสัตว์นานาชนิดที่อาศัยอยู่ในป่าไม้มาประพันธ์ให้มีความสอดคล้องกับอารมณ์ของตัวละครได้อย่างลงตัว อันแสดงให้ทราบถึงพระอัจฉริยภาพที่ทรงรอบรู้ในศาสตร์ทั้งปวง เป็นกลวิธีที่กวีน้อยคนนักจะมีความสามารถเช่นนี้

ในส่วนเนื้อหาที่ตื่นเต้น หวาดหวั่น น่าเกรงขาม กวีมักจะบรรยายโดยใช้รายสกุภาพตลอด เพราะต้องการเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ชักช้า “การเลือกวิธีเล่าด้วยประการที่แปลกกันเช่นนี้ ทำให้คนอ่านเกิดอารมณ์ตามเหตุการณ์ “ด้วยกลวิธีเหล่านี้ทำให้ลิลิตตะเลงพ่ายเป็นศิลปกรรมทางวรรณคดีร้อยกรองที่หางานประพันธ์อื่นเปรียบได้ยาก”^{๖๖} เมื่อดำเนินเรื่องด้วยรายแล้วก็มักจะเปลี่ยนอารมณ์โดยใช้โคลงมาสลับเพื่อให้ลิลิตตะเลงพ่ายมีอรรถรสมากขึ้น กลวิธีการดำเนินเรื่องเช่นนี้กวีได้รับอิทธิพลมาจากลิลิตพระลอและขวนพ่าย อันเป็นวรรณคดีที่มีลักษณะการประพันธ์คล้ายคลึงกัน อย่างไรก็ตาม การวางโคลงเรื่องในรายละเอียดของลิลิตตะเลงพ่ายก็ต่างกับขวนพ่าย คือ “ทรงเพิ่มเติมบทบาทเทียมละครให้แก่บุคคลในประวัติศาสตร์เพื่อให้เนื้อเรื่องมีชีวิตชีวามากยิ่งขึ้นกว่าที่เคยปรากฏในขวนพ่าย ดังจะเห็นได้จากการใส่บทกรวญ บทนิราศไว้มาก และยังแทรกเนื้อหาทางด้านการสั่งสอน ด้านขนบธรรมเนียมไว้อีกด้วย”^{๖๗} วรรณคดีเรื่องนี้จึงให้ความรู้แก่ผู้อ่านได้มากมายหลายอย่าง เช่น ประวัติศาสตร์ ตำราพิชัยสงคราม ขนบธรรมเนียม ประเพณี สภาพบ้านเมืองในยุคนั้น หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และกวีโวหาร เป็นต้น

นอกจากนั้น กวียังได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่าเป็นกษัตริย์ในอุดมคติ มีความโดดเด่นทางด้านการรบและการปกครอง มีความยุติธรรม อันมีผลมาจากการปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยทรงนำมาเป็นหลักการปกครอง หลักการครองใจประชาชนให้มีความสุข ด้วยแนวคิดและกลวิธีการประพันธ์เช่นนี้อาจสืบเนื่องมาจากผู้ประพันธ์เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาก็เป็นไปได้ แต่ความคิดเห็นเช่นนี้ดูเหมือนจะไม่ถูกต้องทั้งหมดนัก เพราะกวีไม่ได้มีความรู้เฉพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น แม้ความรู้ทางโลกกวีก็ทรงประพันธ์ได้อย่างมีอรรถรสยิ่งนัก พร้อมกันนั้นกวียังหมายให้นักปราชญ์ช่วยแก้ไขแต่งเติม

^{๖๖} ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, วิเคราะห์วรรณคดีไทย, หน้า ๘๖.

^{๖๗} ยุพร แสงทักษิณ, วรรณคดีขอพระเกียรติ, หน้า ๔๕.

ข้อผิดพลาดให้ดียิ่งขึ้น ดังปรากฏในร่ายว่า “เป็นศุภสารเสาวนิก เสนอบัณฑิตทวยผอง เชิญช่วย
ครองตรีเศษ”^{๖๘} และโคลงบทที่ ๔๒๕ ว่า

อวยพรคณะปราชญ์พร้อม	พิจารณา เทอญพ่อ
ไฉนวิรุทธบรรหาร	เหตุด้วย
จงเฉลิมแหล่งพสุธาร	เจริญรอด หิงแฮ
มลายโลกอย่ามลายม้วย	อรรถอื่นอันอัญขม ^{๖๙}

ด้วยแนวความคิดการประพันธ์โดยการนำพงศาวดารอันเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์มา
เสกสรรพรรณนาในรูปแบบของวรรณคดี ทำให้ประวัติศาสตร์ดูมีชีวิตจิตใจ ทำให้ผู้อ่านเกิดความ
สะเทือนอารมณ์ มุ่งเน้นให้วรรณคดีมีอรรถรสครบถ้วนน่าติดตาม อันเป็นกลวิธีการประพันธ์ที่กวี
หลายท่านนิยมนำมาใช้ แม้หลักกรรมทางพระพุทธศาสนาอันมีส่วนสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของ
ประชาชนชาวไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน กวียังสามารถนำมาสอดแทรกเข้าไปในเนื้อหาได้อย่างลง
ตัว นับเป็นกลวิธีที่มุ่งเน้นให้เห็นถึงพระอัจฉริยภาพทางโลกและทางธรรมไปพร้อมกัน ทั้งนี้
หลักกรรมที่กวีได้นำเสนอออกมาในรูปแบบของลิลิตนั้น ยังมีปรากฏอีกหลายแห่ง ผู้วิจัยจะขอ
กล่าวอธิบายในบทต่อไป

---

^{๖๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลง
พ่าย, หน้า ๒.

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๐.

บทที่ ๓

การวิเคราะห์หลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรม ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย

ประเทศไทยมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ โดยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นประมุข ทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภกยกย่องเทิดทูนพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งแห่งชีวิต ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นหลักสำคัญในการบริหารจัดการบ้านเมืองให้ประชาชนมีความสุขสงบร่มเย็นเป็นสุขจนถึงปัจจุบัน

ด้วยเหตุที่พระพุทธศาสนามีความสำคัญเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตสังคมไทยมาเป็นเวลานานซึ่งเป็นแบบฉบับของวัฒนธรรมไทยและเป็นที่พึ่งที่สำคัญของคนไทย เพราะพระพุทธศาสนาเปรียบเสมือนประตูที่ส่องทางสว่างไสวในจิตใจเป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากการแสดงออกทางด้านการเมือง การปกครอง ศิลปวัฒนธรรมและวรรณคดี อันได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสอดแทรกไว้เพื่อให้มีวิถีในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข

พระมหากษัตริย์มีพระราชกรณียกิจมากมาย ดังจะศึกษาได้จากคำไวพจน์ที่ใช้เรียกพระองค์ดังต่อไปนี้

๑. พระเจ้าอยู่หัว คำว่า “พระเจ้า” หมายถึง เป็นเทพ คำว่า “หัว” นั้น คนโบราณแปลว่า ผู้นำ เพราะฉะนั้น พระเจ้าอยู่หัวจึงหมายถึง การยอมรับสภาพความเป็นเทพเจ้าและขณะเดียวกันก็ทรงเป็นประมุขของรัฐหรือเป็นหัวหน้าของคนทั้งปวงด้วย

๒. พระเจ้าแผ่นดิน หมายความว่า ทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั้งประเทศและทรงรับผิดชอบความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินนั้นด้วย ทรงประกอบพิธีเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพระราชารษฎร์ เช่น พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นต้น

๓. เจ้าชีวิต หมายความว่า ประชาชนมอบหมายอำนาจให้แก่พระมหากษัตริย์ในการสั่งฆ่าคนหรือกักโทษคนได้ นอกจากนี้ทรงมีหน้าที่คุ้มครองชีวิตคนทั้งปวงและรักษาความสงบในแผ่นดินไม่ให้เกิดการฆ่าฟันกัน

๔. ธรรมราชา หมายความว่า ทรงเป็นผู้รักษาธรรมและปฏิบัติธรรม ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและทรงเป็นปฐมแห่งความยุติธรรม

๕. พระมหากษัตริย์ หมายความว่า ทรงเป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่หรือจอมทัพ^๑

ในลิลิตตะเลงพ่าย กวีได้ประพันธ์ถึงพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่มุ่งบำเพ็ญเพื่อความสุขของอาณาประชาราษฎร์เป็นสำคัญ แม้บางสมัยจะมีศึกสงครามเข้ามาประชิดเมืองอยู่เนืองๆ พระองค์ก็ยังทรงปกครองแผ่นดินให้ร่มเย็นเป็นสุขได้ กวีได้ยกและประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ชาวไทยยึดถือเป็นรูปแบบในการดำเนินชีวิตประจำวันเข้ามาประกอบเป็นบทบาทสำคัญในการบริหารบ้านเมืองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หลักธรรมที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่ายนี้เป็นหลักธรรมที่เน้นทางด้านกรปกครองเป็นหลักและมีหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของสังคมไทยในยุคนั้นด้วย ดังจะได้อธิบายต่อไปนี้

๓.๑ วิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย

๓.๑.๑ ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม หมายถึงธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน เป็นคุณสมบัติของผู้ปกครองที่ดี สามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรม และยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชน จนเกิดความชื่นชมยินดี เป็นธรรมที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลและเป็นที่ยึดถือปฏิบัติกันสืบๆ มา ดังจะเห็นได้จากทศพิธราชธรรมที่ปรากฏใน “มหาหังสชาดก” ว่า

“เราพิจารณาเห็นอนาคตอันยาวนานก็หาไม่ พญาหงส์
เราดำรงอยู่ในธรรม ๑๐ ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวต่อ
ปรโลก คือ ๑. ทาน ๒. สีล ๓. การบริจาค
๔. ความซื่อตรง ๕. ความอ่อนโยน ๖. ความเพียร
๗. ความไม่โกรธ ๘. ความไม่เบียดเบียน ๙. ความอดทน
๑๐. ความไม่คลาดจากธรรม”^๒

^๑ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, สมบัติไทย, (กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์
การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๒๕-๒๗.

^๒ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๔๐/๖๒.
ทาน์ สีล ปริจจาค์ อาชชว มททว ตป
อกโกธ อวิหีสถจ ขนตถญจ อวิโรธน. ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/
๑๗๖/๗๒.

หลักทศพิธราชธรรมที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่ายมีดังต่อไปนี้ :-

(๑) ทาน (การทำทาน)

หมายถึง การให้ปันสิ่งของ การให้กำลังกาย ช่วยทำกิจการต่างๆ ให้กำลังความคิด กำลังสติปัญญา การให้ความรู้ รวมทั้งการให้อภัย การงดโทษ จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย พบว่า ในรายตอนที่สมเด็จพระวันรัตเข้าเฝ้าเพื่อทูลถวายขอพรพระราชทานชีวิตหม้ออำมาตย์ที่ถูกลงโทษประหาร ได้ถวายพระพรยกอุปมาเปรียบเทียบการมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชนั้น เปรียบเช่นการชนะมารขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อสมเด็จพระนเรศวรได้สดับเหตุผลต่างๆ แล้วทรงอนุญาตพระราชทานยกโทษให้แก่หม้ออำมาตย์ทั้งหลาย โดยให้ไปตีเมืองมะริด ทวายและตะนาวศรีให้มีความสงบเป็นการได้โทษ การพระราชทานชีวิตให้แก่หม้ออำมาตย์นี้จึงจัดเป็นทานคือการให้ชนิดหนึ่ง เป็นการให้เพื่อบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่บ้านเมือง โดยเล็งเห็นว่าภายภาคหน้า หากเกิดสงครามขึ้นหม้ออำมาตย์เหล่านี้จักได้ช่วยแบ่งเบาภาระได้ ดังปรากฏในร่ายว่า

จึงพระองค์อนุญาต พระราชทานโทษทั้งสอง โดยอันครองคงยศ บรรหารพจน
พาที ซึ่งเจ้าชีวานขอ ข้อยยกยกโทษให้...เจ้าจอมสยามเสาวนีย์ เนื่องมนตรีพันโทษ
โปรดให้เนาตำแหน่ง แห่งฐานันดรยศ พระราชกำหนดโดยดับ ทัพเจ้าพระยาพระ
คลัง รังพลห้าหมื่นเสร็จ เหน็จไปโหมเวียงทวาย หมายเจ้าพระยาจักรี พรักพิริยเทียบ
ทัต รัตไปโรมตะนาวศรี ตีมริดเวียงชัย จึงขไมมาตยา บังคัลลลาตราพยูห์ คู่แดนศึก
โดยปอง^๓

กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรไว้ว่าทรงปกครองบ้านเมืองด้วยหลักทศพิธราชธรรม มีการพระราชทานพระราชทรัพย์แก่ประชาชนที่ได้รับความลำบากขาดแคลนโดย

---

^๓ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, (กรุงเทพมหานคร : ศรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๑๒๕.

การตั้งโรงงานแจกจ่ายสิ่งของเครื่องอุปโภคบริโภคสำคัญๆ ถึง ๖ แห่งดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๕๖ ว่า

พระเปรมปฏิบัติเบื้อง	ทศธรรม ถ้วนแฮ
ทานวัตรพัสดุสรรพ	สิ่งให้
ทวยเดมินมัวหมุ่พณี	พกพวก แคลนนา
วันละวันตั้งไว้	หกห้างแห่งสถาน ^๔

(๒) สील (การรักษาสील)

หมายถึง “ความประพฤติดีงาม คือสำรวมกายทวารและวจีทวาร ประกอบแต่กายสุจริต รักษาจิตตึกุณให้เป็นอย่าง และเป็นทีเการพ่นับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน”^๕ ในด้านการปกครองบ้านเมืองนั้น หมายถึง การไม่ประพฤติดีกุณหมาย จาริตประเพณีของบ้านเมือง จากการศึกษา พบว่า ในรายตอนต้นอันแสดงถึงความสามารถในการปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุขดับทุกข์เข็ญของปวงประชาได้ เหล่าเสนามาตย์ข้าราชการทั้งฝ่ายในและฝ่ายนอก รวมทั้งเมืองขึ้นต่างๆ แสดงความจงรักภักดีด้วยการร่วมกันเทิดพระเกียรติยกย่องเชิดชูให้เป็นผู้มีพระจริยาวัตรที่งดงาม ดังปรากฏในร่ายว่า

ศรีอโยธยารมยศ พิเศษสุขบำเทิง สำเร็จราชสถาน สำราญราชสถิต พิพิธโภคสมบัติ พิพัฒน์โภคสมบุรณ์ พูนพิภพดับเข็ญ เย็นพิภพดับยุค สนุกสบสิมา สำเสนา นอบเกล้า สำสนมเฝ้าฝ่ายใน สำพลไกรเกริกหาญ สำพลสารสินทร สบศาสตราครุฑ เถลิงพระเกียรติฟุ้งฟ้า ลือตรลบแหล่งหล้า โลกล้วนสดุดี^๖

แม้พระพุทธองค์ที่ทรงแนะนำให้ผู้บังคับบัญชาดำรงตนเองอยู่ในธรรม รู้จักการรักษาความดีความซื่อตรงทรงสัตย์อันจะเป็นทีเการพรักของประชาชนทั้งหลาย ดังพระพุทธพจน์ว่า

^๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๙.

^๕ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๒๔๑.

^๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๑.

“บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีลและทัสสนะ ดำรงอยู่ในธรรม กล่าวคำสัตย์ ทำหน้าที่ของตน ย่อมเป็นที่รักของประชาชน”^๓

กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติในเรื่องการปกครองอันประกอบด้วยศีลว่าทรงเล็งเห็นความสำคัญของการดำเนินชีวิตด้วยการรักษาศีล ๕ สนพระทัยในการทำบุญสร้างกุศลแสวงหาหนทางหลุดพ้นจากสังสารวัฏอยู่เนืองนิตย์ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๕๗ ว่า

เถลิงการกุศลสืบสร้าง	เบญจางค ศีลเฮย
เนื่องนิวัตรฤวาง	ว่างเว้น
บำเพ็ญกุศลทาง	บุญเปื้อ บำปนา
แสวงสักมัค โมกข์เร้น	รอดร้อยสงสาร ^๔

(๓) ปริจฉาค์ (การบริจจาคทรัพย์ทำบุญ)

หมายถึง “การบริจจาค ได้แก่ การเสียสละความสุขสำราญตลอดจนชีวิตของตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง”^๕ จากการศึกษา พบว่า ความตอนที่สมเด็จพระนเรศวรพร้อมสมเด็จพระเอกาทศรถเข้าสู่ศึกกับกองทัพพม่า เหล่าทหารของกองทัพสยามตามไม่ทันเสด็จ ช้างทรงของทั้งสองพระองค์ได้ถลำเข้าไปท่ามกลางวงล้อมของข้าศึก แม้ประจันหน้ากับข้าศึกที่มีจำนวนมากมายมหาศาลที่ถาโถมเข้ามาซึ่งเปรียบเหมือนคลื่นของน้ำที่ไหลบ่ามาฉะนั้น พระองค์ทั้งสองไม่ได้แสดงอาการหวาดหวั่นพระทัย ทรงต่อสู้กับข้าศึกด้วยพระทัยที่ไม่เกรงกลัวอันตราย นับเป็นความกล้าหาญอย่างยิ่ง เป็นการเสียสละที่ประกอบด้วยการบำเพ็ญประโยชน์เพื่อประเทศชาติบ้านเมืองเป็นสำคัญ ดังปรากฏในร่ายว่า

^๓ จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑๓๗/๑๐๐.

^๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๓๙.

^๕ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๑.

ทั้งทวยพลตนขุน ถ้วนทุกมูลมวลมาตย์ ยাত্রบตันโทท้าว ค้าวศึกสู้สองสาร ราชู
ศึกสู้สองไท้ ไร่พิริยแห่ห้อม พร้อมแต่กลางควาญคช กำหนดสี่โดยเสด็จ เห็จเข้าใกล้
กองหน้า ข้าศึกคูดาชเดียร ธรรมียรหมุ่คัสกร มอญพม่าคาคัน เดินดุจคลื่นคลาฟอง
นองน่านในอรรณเวศ ตรีศทอดพระเนตรเนืองบร ไล่โรมรอนทวยสยาม หลาม
เหลืองหลังคั้งคับ ชับซ้อนแทรกสับสน... สองคชชนชาญเขียว เรียวรณรงค์เริงแรง
แทงถีบฉัดตะลุมบอน พม่ามอญตายกลาด ข้าศึกสาดปืนโซรม โรมุกุทัณฑ์ธนู คู่คั่ง
พรรษาซ้อง ไปตักต้องตนสาร ฐุมการเกิดกระลบ อบออลเวงฟากฟ้า คูบรู้อักหน้า
หนึ่งสิ้นแสงใจ แลนา^{๑๐}

และกวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่าทรงเป็นศาสนูปถัมภกทำนุ
บำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการบริจาคปัจจัย ๔ เพื่อบำรุงสมณพราหมณ์ทั่วทั้งดินแดนสยาม ดัง
ปรากฏในโคลงบทที่ ๓๕๘ ว่า

สมภารพระก่อเกื้อ	การก ธรรมแฮ
ชินศาสนูปถัมภก	เพิ่มตั้ง
จตุราปัจเขษยก	บริจาค ออกเอย
อวยแต่ชุ่มชีทั้ง	ทั่วแคว้นแขวงสยาม ^{๑๑}

(๔) อาชขว์ (ความซื่อตรง)

หมายถึง “ความซื่อตรงทรงสัตย์ไร้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มีความจริงใจไม่
หลอกลวงประชาชน”^{๑๒} จากการศึกษา พบว่า ในตอนท้ายลิลิตตะเลงพ่ายกวีได้ประพันธ์ขอพระ
เกียรติสมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระจริยาวัตรซื่อตรงทรงสัตย์ปฏิบัติหน้าที่โดยสุจริตทั้งด้าน

^{๑๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๐๔.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๐.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๑.

กายกรรม วจีกรรมและมโนกรรมทรงมุ่งบำเพ็ญเพิ่มพูนความสุจริตโดยปราศจากความลำเอียงทั้ง ๔ ประการ เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีงามแก่ข้าราชการ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๗๕๕ ว่า

พระงามอุชฎาพพร้อม	ไทรพิธ ทวารเฮย
กายกมลภายิต	ชื่อช้อง
บำเพ็ญเพิ่มสุจริต	เจริญสัจย์ สวงวนา
สิ่งคดปลดเปลื้องช้อง	แต่ครั้งฤามี ^{๑๓}

(๕) มหุทว (ความอ่อนโยน)

หมายถึง “ความอ่อนโยนมีอัชฌาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถีองศ์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้ความรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง”^{๑๔} จากการศึกษา พบว่า เมื่อสมเด็จพระวันรัต วัดป่าแก้วหรือวัดใหญ่ไชยมงคลในปัจจุบันกับพระราชกณะอีก ๒๕ รูป เข้าเฝ้ากราบทูลถึงข่าวการศึกษาตามพระราชประเพณี สมเด็จพระนเรศวรพอทราบว่ามีสมเด็จพระวันรัตขอเข้าเฝ้าก็ทรงทราบนิมนต์และรับรอง ณ ท้องพระโรง พระองค์มีพระราชอัชฌาศัยอันงดงาม มีความอ่อนน้อมอ่อนโยนละมุนละไมสุภาพนุ่มนวลและแฝงไว้ด้วยความกล้าหาญอย่างชายชาติทหาร ทรงทราบถึงการแสดงความเคารพกราบไหว้บุคคลผู้ที่ควรเคารพกราบไหว้ ผู้ที่ควรลูกรับ อันเป็นคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏในร่ายว่า

จึงสมเด็จพระวันรัต วัดป่าแก้วแก้วคลา กับราชาคณะสงฆ์ ยี่สิบห้าองค์สอง
แผนก แลกงาสนสรลัย ฝ่ายอุยงวังราช พระบาทหิให้นิมนต์ คลเรือนรัตนมาพัก
ตกแต่งอาสน์ลาดเจียม เตรียมเสด็จสงฆ์ผู้สถิต บพิตรกรกรรพุม ชุมบรรพชิตแซม
ขึ้น ขุนชีอื่นอวยพร ถามข่าวจรจอมภพ ซึ่งเสด็จรบพารณ จนอเรนทรพินาศ ขาด
คอคชในรงค์^{๑๕}

^{๑๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๐.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๑.

^{๑๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๑๙.

ตอนทำเรื่องกวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรทรงมีความอ่อนโยน ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือตัว ทรงดำรงพระองค์เสมอต้นเสมอปลายมีพระทัยอ่อนโยนไม่ถือโทษโกรธเคืองในเรื่องเล็กน้อยพร้อมกันนั้นยังทรงสั่งสอนให้ถูกทางเที่ยงธรรมอีกด้วย ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๐ ว่า

ปราณีมาโนชน้อม	มฤฑู
โนนิกรชนชู	ชุ่มเฝ้า
พระเอื้อพระเอ็นดู	โดยเที่ยง ธรรมนา
อดโทษโปรดเกศเกล้า	ผิดพลั้งสั่งสอน ^{๑๖}

(๖) ต่บ (ความประพฤติดบะ)

หมายถึง “ความทรงเดช คือ แผลเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยิจิต ระวังยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอหรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์”^{๑๗} จากการศึกษา พบว่า กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่าทรงเป็นผู้ถืออุโบสถศีลรู้จักการสำรวมระวัง รู้จักระวังยับยั้งข่มใจไว้ได้ ไม่ยอมหลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญ บำเพ็ญเพียรตามปกติทุกวัน พระคือเดือนหนึ่งรักษาศีลอุโบสถ ๔ ครั้ง มุ่งมั่นจะบำเพ็ญประโยชน์ให้สมบูรณ์ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๑ ว่า

สังวรอุโบสถสร้าง	ประคิทิน
มาสประมาณวารถวิล	สี่ถ้วน
อัยฎางกิกวิริยิน	ทริยสังค กามเอย
มละอิสริยสุขล้วน	โลกซ้องสรรเสริญ ^{๑๘}

กวียังแสดงให้เห็นภาพพจน์ของพระมหาอุปราชที่ต้องออกรบด้วยความไม่พร้อม ตลอดจนการเดินทางออกรบมีแต่ความเศร้าโศกเพราะความคิดถึงบ้านเมือง นางสนมกำนัล ห่วงหา

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๐.

^{๑๗} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๑.

^{๑๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๑.

อาศัยในความรักที่ต้องพลัดพรากจากมาไกลเกรงจะโศกเศร้าเสียใจ ไม่มีใครจะคอยปลอบโยนให้คลายความโศกนี้ได้ ด้วยถือว่าหน้าที่สำคัญกว่า กวีจึงประพันธ์ให้เห็นถึงลักษณะของแม่ทัพอันเป็นผู้นำที่กองทัพต้องปฏิบัติตาม แม้จะเศร้าโศกสักเพียงใดพระมหาอุปราชก็เก็บความรู้สึกไว้ภายในใจแสรมีพระพักตร์ผ่องใส เพื่อปลุกกำลังใจให้แก่หมู่ทหาร จัดเป็นการข่มใจไม่ยอมหลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญที่เคยได้รับ มีความมุ่งมั่นที่จะทำหน้าที่ให้สำเร็จเป็นสำคัญ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๕๑ ว่า

จบบัลดรันทตเพียง	ฟังดวง แคนา
บังบให้ใครปวง	รู้รู้
พระโศกแต่ในทรวง	ซ่อนทวย
ทำดั่งผ่องพักตร์ผู้	อื่นเอื้อมไปถึง ^๕

(๗) อุกุโธ (ความไม่โกรธ)

หมายถึง “ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วกราดลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสียธรรมเนียม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตัวเอง”^{๒๐} จากการศึกษา พบว่า ความตอนสมเด็จพระนเรศวรจับเจ้าเมืองมลาวันได้พร้อมทั้งความขี้ขาง พระองค์ไม่ได้แสดงความโกรธแค้นต่อพระเจ้ามลาวันเลย กลับส่งตัวพระเจ้ามลาวันเพื่อนำข่าวเรื่องพระมหาอุปราชเสียชีวิตในสนามรบกลับไปทูลให้เจ้าเมืองหงสาวดีทราบ ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่โกรธแค้นและความไม่เบียดเบียนต่อผู้ที่ด้อยกำลังกว่าตน ดังปรากฏในร่ายว่า “เสร็จเริ่มรณแล้วไสร้ ฐให้เจ้าเมืองมลาวัน ถ้วนทั้งขหมอความญ จำทูลสารเสียดรงค์ องค์อุปราชเอารส ขาดคอกขลาญชีพ ธิบเร็วยาตรอย่าหึง ไป แ จ้ง อี้ ง ก ถ ษ ฎ า ก ร แ ต่ ม หิ บ า ล ผู้ เฝ้า เจ้า แ ผ่ น ภ พ หงสา”^{๒๑} ดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลพึงชนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ”^{๒๒}

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐.

^{๒๐} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๑.

^{๒๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๑๕.

^{๒๒} ญ.๕. (ไทย) ๒๕/๒๒๓/๑๐๒.

กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรในตอนท้ายว่าทรงมีคุณธรรม เช่นเดียวกับพระพรหมอันประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หรือเรียกว่าพรหมวิหาร ธรรม ผู้ที่บำเพ็ญธรรมอย่างเดียวกับพระพรหมถือได้ว่าเป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง ด้วยพระบารมีของพระองค์จึงทำให้ประชาชนทุกหมู่เหล่าได้รับความสุขสำราญเหมือนได้รับแก้ววิเศษ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๒ ว่า

ทรงเจริญมิตรภาพเพียง	พรหมาน
ทิศทศจรดทุกสถาน	แผ่แผ้ว
ซัคส์ตว์เสพสำราญ	รมย์ทั่ว กันนา
เย็นยิ่งจันทรกานต์แก้ว	เกิดน้ำจ้ำแสง ^{๒๓}

(๘) อวิหิตถจ (ความไม่เบียดเบียน)

หมายถึง “ความไม่เบียดเบียน ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีจูดริค หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเริงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง”^{๒๔} จากการศึกษา พบว่า ตอนที่พระเจ้ากรุงกัมพูชาได้มอบถวายบุตรไว้เป็นตัวประกันว่าจะไม่เข้ามารุกรานเมืองสยามอีกต่อไป ทำให้พระมหากษัตริย์ไทยกับพระมหากษัตริย์กัมพูชาได้ทำการยุติสงครามต่อกัน อันแสดงถึงการไม่เบียดเบียนกันซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายแก่บ้านเมืองและเป็นการก่อสงครามระหว่างกัน ดังปรากฏในร่ายว่า “ฝ่ายนักเสด็จผ่านเฝ้า เจ้าละแวกถวายบุตร ฐก็หย่ายุทธคืนกรุง ผดุงสองยอดเขวยศ เป็นเอารสบุญธรรม”^{๒๕}

นอกจากนี้ในตอนที่ได้เข้าเมืองกัมพูชาคอยฟังข่าวการทำศึกสงครามระหว่างไทยกับพม่า และคอยอาศัยความเดือดร้อนของไทยเข้ามากวาดต้อนคนไทยไปอยู่ถิ่นของตนเองเข้าลักษณะผีซ้า ค้ำมพลอย ทุกครั้งที่เมืองกัมพูชาเข้ามารุกราน พระมหากษัตริย์ไทยสามารถปราบปรามได้หมดสิ้น เมืองกัมพูชาจึงได้ส่งสารมาเพื่อขอมีไมตรีต่อกัน พระมหากษัตริย์ไทยหาได้ถือโทษโกรธ

^{๒๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๑.

^{๒๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๑.

^{๒๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๓.

อาฆาตพยาบาทไม่ พระองค์ทรงร่วมผูกมิตรยินยอมไม่ร่วมทำสงครามต่อกันและให้มีการแบ่งเขตแดนกันอย่างชัดเจน ดังปรากฏในร่ายว่า “ท้าวธไปมีอาฆาต เพื่อไม่ให้ขาดทางธรรม์ พันผูกมิตรประนอม ยอมยินสัจย์ตัดศึก จนจาริกเสลา ปักสีมาหมายเขต ปันประเทศไทยขอม ไปแปลกล้อมปะปน บราณธรบร่ำ ตราบชั่วฟ้าดินดับ”^{๒๖}

ความตอนสมเด็จพระนเรศวรรับเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองขึ้น ทรงปกครองบ้านเมืองโดยปราศจากความทุกข์ ให้ประชาชนมีความสุขสวัสดิ์ไม่มีภัยอันตรายมาเบียดเบียน ต่างอาศัยกันและกันเป็นอยู่อย่างมีมิตรไมตรีประกอบอาชีพอย่างสะดวกสบายไม่มีการเบียดเบียนกันให้เกิดความทุกข์ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๘๗ ว่า

เย็นจิตไทไพรพร้อม	พราหมณ์ชี ชื่นฤา
ต่างแผ่ผลไมตรี	ต่อตั้ง
บ่เบียดบ่เบียนบี	ทาโทษ กันแฮ
เลี้ยงชีพโดยสะดวกทั้ง	ทั่วด้วแดนไฉน ^{๒๗}

และกวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรตอนท้ายเรื่องว่าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อประชาชนทุกหมู่เหล่า ไม่ทรงเบียดเบียนก่อเวรก่อภัย ทำให้พสกนิกรต่างมีความสุขถ้วนหน้า ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๓ ว่า

เสด็จแสดงยศเยือกเหล่า	แหล่งไผท
เพื่อพระกรุณาใน	เขตข้า
บ่กอบบ่ก่อภัย	พิบัติเบียด เบียนเอย
บานทุกหน้าถ้วนหน้า	นอบนั้วถวายพร ^{๒๘}

(๕) ขนุนติญจ (ความอดทน)

หมายถึง “ความอดทนต่องานที่ตรากตรำลำบากกายเหน็ดเหนื่อยเพียงไรก็ไม่ท้อถอยถึงจะถูกขู่ถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมกกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญ

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๖.

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๑.

โดยชอบธรรม”^{๒๙} จากการศึกษา พบว่า กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่าทรง
มั่นในขันติธรรมถือความอดทนอดกลั้นทั้งด้านความแค้นเคืองต่อข้าศึกและความทะยานอยากใน
กามารมณ์ มุ่งบำเพ็ญเพื่อความหลุดพ้นจากความเสื่อมความโศกไม่ให้เข้ามากระทบได้ ดัง
ปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๔ ว่า

ถาวรธิวาสน์เค้า	ขันตี ธรรมฤ
คำฤณวิโรธราศี	ขุนข้อน
เพ็ญผลพุทธบารมี	วิมุตติสุข แสงนา
เนื่องโลกโศกเสื่อมร้อน	สิ่งร้ายฤพาน ^{๓๐}

(๑๐) อวิโรหณ์ (ความไม่ประพฤติผิด)

หมายถึง “ความไม่คลาดธรรม การวางตัวเป็นหลักหนักแน่นในธรรม คงที่ไม่มีความ
เอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ดีร้าย ลากสักการะ หรืออิฏฐารมณ์ อนิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่น
ในธรรม”^{๓๑} มีความเที่ยงธรรมในการตัดสินใจตัดสินคดีความ ตลอดจนไม่ทรงทำขนบธรรมเนียมประเพณี
อันดีงามให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป จากการศึกษา พบว่า ความตอนสมเด็จพระนเรศวรทรงมีความ
ซื่อตรงมีความจริงใจต่อการปฏิบัติหน้าที่โดยไม่หลอกลวงประชาชนให้ได้รับความทุกข์ร้อน และ
ความไม่คลาดเคลื่อนจากธรรม ทรงวางองค์เป็นหลักหนักแน่นไม่หวั่นไหวเอนเอียงไปตามถ้อยคำ
ที่ดีร้าย หรือไม่หวั่นไหวไปตามเหตุการณ์ดำรงพระองค์อยู่ในหลักของนิติธรรม ดังตอนที่สมเด็จพระ
นเรศวรทรงปรึกษากับอำมาตย์ราชมนตรีถึงเรื่องความทุกข์ร้อนของประชาชนและทรงตัดสิน
ปัญหาตามความเป็นจริง ตามหลักของความเที่ยงธรรม ซึ่งสามารถทำให้ประชาชนมีความสุขไม่
เดือดร้อน ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๖๑ ว่า

พระตัดคดีดล	โดยเที่ยง ยุคดีนา
เย็นอุระฤราว	ราษฎรร้อนห่อนมี ^{๓๒}

^{๒๙} พระธรรมปิฎก,(ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ
ประมวลธรรม, หน้า ๒๔๑.

^{๓๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย
, หน้า ๑๔๒.

^{๓๑} พระธรรมปิฎก,(ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ
ประมวลธรรม, หน้า ๒๔๑.

กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่าทรงประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองและกฎหมายเทียรบาลซึ่งสืบทอดมาตั้งแต่ครั้งโบราณ ไม่ประพฤติให้ทุจริตผิดพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๕ ว่า

พระญาณชลเยี่ยงเบื้อง	โบราณ รัตนา
ในนิตราษศาสตร์สาร	สืบไว้
บแปรประพฤติพาล	แพกฉบับ นูรพ์เฮย
โดยชอบกอบกิจไว้	ชเรศตั้งแต่ปาง ^{๓๒}

กวีได้ประพันธ์สรุปให้เล็งเห็นถึงพระราชกรณียกิจในการปกครองบ้านเมืองโดยทรงมุ่งปฏิบัติพระราชกรณียกิจอย่างไม่ว่างเว้น สิ่งใดไม่สมบุญนั้นก็สงเคราะห์ให้แก่ประชาชนเพื่อให้ได้รับความสุขกันถ้วนหน้า นับเป็นพระมหากษัตริย์ที่เปี่ยมไปด้วยหลักทศพิธราชธรรม ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๖ ว่า

ไปวางขัดติยวัตรเว้น	สักอัน
ทั่วทศพิธราชธรรม	ท่านสร้าง
สงเคราะห์จัตุราบรร	ยัทสุข เสมอนา
สังคฤหพัศดูอ้าง	สี่ไสร้สืบผล ^{๓๓}

จากข้อความดังกล่าวนี้ทำให้ได้ทราบว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีหลักทศพิธราชธรรมในการปกครองบ้านเมือง ทรงเล็งเห็นถึงคุณค่าและประโยชน์ที่ได้รับการจากการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มุ่งทำประโยชน์ให้กับแผ่นดินตั้งแต่ยังไม่เสด็จขึ้นครองราชย์จนถึงสวรรคต โดยมีพระราชดำริต้องการให้เมืองสยามมีอาณาเขตกว้างไกล และไม่มีอริราชศัตรูเข้ามารุกราน ทรงปกครองบ้านเมืองในยามศึกสงครามได้อย่างเที่ยงธรรม ประกอบด้วย ความยุติธรรม ซึ่งตรงกับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงกล่าวว่า “เมื่อพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าดำรงทศพิธราชธรรมให้

^{๓๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๕๑.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๒.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๒.

ตั้งบริบูรณ์ด้วยดี...อาณาประชาราษฎร์เข้าขอบขัณฑสีมา ย่อมมีความสวามิภักดิ์นับถือรักใคร่ตั้งใจประกอบราชกิจ...โดยเชื้อสัจสุจริตมิได้คิดทรยศ”^{๓๕}

๓.๑.๒ จักรวรรดิวัตร ๑๒

จักรวรรดิวัตร หมายถึง “ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ”^{๓๖} เป็นวัตรปฏิบัติสำคัญของพระราชาที่ปรารถนาจะเป็นพระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าจักรพรรดิตามคติความเชื่อของพุทธศาสนา หมายถึง พระธรรมราชาหรือพระราชาผู้ทรงธรรม ทรงเป็นผู้ยังจักรของพระองค์ให้หมุนด้วยธรรม ดังข้อความในจกกวัดติสฺสวรา

พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น
สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เคารพธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายในโดยธรรมฯ^{๓๗}

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย พบว่า เรื่องนี้มีหลักการปกครอง อันแสดงให้เห็นถึงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏอยู่หลายตอน สมเด็จพระนเรศวรทรงมีความวิริยะพากเพียรในการประพุดิจักรวรรดิวัตรอย่างสม่ำเสมอ ทั้งนี้ก็เพื่อประสงค์ให้ไพร่ฟ้าประชาชนทุกคนได้มีชีวิตที่ประกอบด้วยความสุขกันถ้วนหน้า ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๒ ว่า

จักรพรรดิวัตรวิริยางค์	ยุคเคี้ยวแยง แลฤ
ทวารทศพจนพากย์แก้ว	ก่อเกื้อเพื่อผล ^{๓๘}

^{๓๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, (กรุงเทพมหานคร : เทพนิมิตการพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๔๐.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๕๐.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙-๘๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๓/๑๕๕-๑๕๖., อจ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔.

(๑) อนุโตชนสุมี พลกายสุมี (ทรงจักรวรรดิวัตรในชนภายในและหมู่พลทหาร)

กวีได้ประพันธ์ถึงลักษณะการปกครองบ้านเมืองของสมเด็จพระนเรศวรที่เต็มเปี่ยมไปด้วยลักษณะของพระเจ้าจักรพรรดิอันเป็นไปตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาข้อจักรวรรดิ-วัตร พระองค์ทรงทำนุบำรุงประชาชนทุกหมู่เหล่าให้มีความสุข ผู้ใดมีความทุกข์เดือดร้อนให้มาแจ้งความประสงค์ พระองค์ทรงมีความใส่พระทัยในทุกกิจการบ้านเมือง มุ่งขจัดความทุกข์ความเดือดร้อนของประชาชนอย่างสม่ำเสมอทุกค่ำเช้า ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ประชาชนมีความสุขสดชื่น ผ่องใสไม่เดือดร้อน ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๓ ว่า

ชุมชนบริรักษ์ทั้ง	หญิงชาย
ทั่วทุกนางทุกนาย	ใฝ่ใฝ่
ทรงขจัดอุปัทวันตราย	บาราศ ทูกข์นา
ใจใส่ไปค่ำเช้า	ชื่นหน้าอาโหม ^{๓๕}

(๒) ขัตติเยสุ (ในกษัตริย์ทั้งหลาย)

สมเด็จพระนเรศวรทรงจัดการรักษา ป้องกันและคุ้มครองกษัตริย์ทั้งหลายทั่วแคว้นแดนสยามให้มีความสุขสงบร่มเย็นภายใต้เศวตฉัตร ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานทรัพย์ให้แก่พระประยูรญาติในราชสกุลและแก่กษัตริย์ตามหัวเมืองต่างๆ ทรงปกครองด้วยความยุติธรรมคือให้ได้รับความสุขทั้งฝ่ายในและฝ่ายนอก ทั้งนี้ยังรวมไปถึงสัตว์นานาชนิด เช่น ช้างหลวง ม้าหลวงที่มีลักษณะพิเศษมีความสามารถมาก ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๔ ว่า

บรรโลมเลี้ยงโลกด้วย	การุญ
ในขัตติยทุกขุน	เขตค้ำว
อำนวยรัตนวิบุล	นานก แลเฮย
มีอาทิตราชหัยห้าว	เห็จเพียงลมผัน ^{๓๖}

^{๓๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๔.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๕.

(๓) อนุญนุเตสุ (ในผู้ติดตามทั้งหลาย)

ตอนสมเด็จพระนเรศวรมีชัยชนะเหนือกองทัพหงสาวดีเรียบร้อยแล้วทรงปูนบำเหน็จให้เหล่าทหารผู้กล้าและผู้ติดตามทั้งหลาย เพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจแก่เหล่าอำมาตย์ นอกจากนั้นยังทรงปูนบำเหน็จให้แก่ภรรยาและบุตรของเหล่าทหารที่เสียชีวิตเพราะการรบครั้งนี้ด้วย ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๓๖-๓๓๘ ว่า

สองผจญอริราชด้วย	โดยเสด็จ
คุณขอบตอบบำเหน็จ	ท่านให้
ครบเครื่องอุปโภคเสร็จ	ทุกสิ่ง สรรพแฮ
เงินและทองทาสใช้	อีกทั้งทวยเชลย
แล้วเผยพจนารถขึ้น	บรรหาร
ยกชอบกอบบ้านาญ	ที่มี้วย
นายมหานุกภาพควาญ	กลางคช หนึ่งนา
หมื่นภักดีศวรด้วย	ศึกสู้เสียตน
บัดคลดคำรัสให้	ปูนยศ
ทรัพย์สิ่งศรีสารด	ทั่วทั้ง
บุตรทหารท่านแทนทด	ความชอบ เขานา
สมที่ภักดีตั้ง	ต่อเหง้าเผ่าเฉลิม ^{๔๐}

กวีทรงประพันธ์ขอพระเกียรติว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีเหล่าทหารที่ตามเสด็จในคราวออกทัพจับข้าศึกเคียงบ่าเคียงไหล่กับพระองค์นั้นมีมากมายเหลือคณานับ เมื่อเสร็จศึกก็ทรงปูนบำเหน็จบ้านาญให้เป็นผลตอบแทนความดีที่ได้กระทำ ทั้งนี้ยังรวมไปถึงสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ร่วมออกรบด้วย เช่น ช้าง ม้า เป็นต้น ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๕ ว่า

เนืองน้นต้นราชิปผู้	เผ่าพงศ์
โดยเสด็จดำเนินคง	คู่ให้
พระเอื้อพระอวยมง	คลยัว ยานแฮ
คุรงค์์รถคชพ่าหน้ให้	หอนเว็นเป็นเฉลิม ^{๔๑}

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๕.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๖.

(๔) พุราหมณคหปติเกตุ (ในพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย)

กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่าทรงอุปถัมภ์พราหมณ์ มีความเคารพนับถือยกย่องบูชาและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยการสงเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ในสมัยนั้นยังมีการกระทำตามแบบของพราหมณ์อยู่พระองค์ก็ทรงบูชาด้วยเครื่องบูชาตามวิธีของพราหมณ์ด้วยเช่นกันอันแสดงให้เห็นว่าไม่ทรงเลือกปฏิบัติว่าเป็นศาสนาพุทธหรือศาสนาพราหมณ์ พระราชทานตำแหน่งคหบดี อันเป็นตำแหน่งของผู้ที่มีทรัพย์มากให้แก่เจ้าพ่อเรือนที่มีความประพฤติดีงาม บำเพ็ญประโยชน์ให้กับบ้านเมือง ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๖ ว่า

เฉลิมผดุงชีพพร้อม	พราหมณ์ผอง
พัศตร์โกชนโหติคุณท์กอง	กอบถ้วน
นายกเย่าปูนปอง	ประโยชน์ครบ ครันเฮย
สบสิ่งสารศลวัน	เครื่องใช้ไปเหลือ ^{๔๑}

(๕) เนคมชานปเทสุ (ในขวานิคมและชาวชนบททั้งหลาย)

สมเด็จพระนเรศวรได้ตรัสถามถึงความทุกข์สุขของประชาชนอยู่เนืองๆ สิ่งใดที่ขาดแคลนต้องการหรือเดือดร้อนให้กราบทูลให้ทรงทราบ ประชาชนทุกหมู่เหล่าต่างปลื้มปีติยินดีในน้ำพระทัยของพระมหากษัตริย์เป็นล้นพ้น อันแสดงให้เห็นถึงความห่วงใยไม่ทอดทิ้งมุ่งป้องกันดูแลรักษาคุ้มครองราษฎรทั้งในยามศึกสงครามและในยามปกติสุข ดังปรากฏใน โคลงบทที่ ๑๖๑ ว่า

ไต่ถามถึงทุกข์ถ้อย	ทวยชน
ต่างสนองเสนอกล	แก้ทำว ^{๔๒}

ตอนที่สมเด็จพระนเรศวรดำรัสถึงการรบกับเมืองกัมพูชา มีพระประสงค์ปราบปรามเมืองกัมพูชาไม่ให้เป็นเสี้ยนหนามของเมืองสยามอีกต่อไป เพราะเกรงว่าเมืองกัมพูชาจักไม่เจ็ดหลาบจักคอยเข้ามาข่มขู่รุกรานกลับเข้ามาตีเมืองสยามอีก จึงได้ดำริถึงการตีเมืองกัมพูชาอันเป็นการป้องกันอาณาเขตของเมืองสยามไม่ให้มีความผิดพลาดเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๖๒ และ ๑๖๔ ว่า

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๕.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๖.

^{๔๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๑.

นฤบดีดำรัสด้วย	การยุทธ์
ซึ่งจักยกอภัยพูน	แผ่นดิน
พลบทยกเอาอูต	คมโชค ชัยนา
นับคฤณีนี้โน้น	แน่นันวันเมื่อ
พลเรือพลรบท้อง	ทางชล
เกณฑ์แต่พลพารา	ปีกษ์ใต้
ไปตีพิทไธธา	นิมาศ เมืองเสย
ตีป่าสักเสร็จให้	เร่งล้อมขอมหลวง ^{๔๕}

ในตอนที่บ้านเมืองเกิดความสงบร่มเย็นแล้ว สมเด็จพระนเรศวรได้เริ่มจัดการบ้านเมืองให้มีระเบียบมากขึ้น โดยทรงตั้งพระยาชัยบุรณเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก พระเชียงทองเป็นเจ้าเมืองวิชัย หลวงจ่าเป็นเจ้าเมืองสวรรคโลก พระศรี-เสวราชเป็นเจ้าเมืองสุโขทัย เพื่อรวบรวมราษฎรทั้งหมดให้มีความเป็นปึกแผ่นอันเดียวกันและต้องการบำรุงบ้านเมืองให้ได้รับความสงบสุขเสมอภาคเท่าเทียมกัน ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๗๒ ว่า

บัณฑูรท่านสั่งชั้น	สิ้นาย
ลาบาทผาดผิงผาย	สู่เหย้า
รวมรวบราษฎรชาย	หญิงใหญ่ น้อยนา
เนานครครอบเผ้า	ไพร่ฟ้าพูนเกษม ^{๔๖}

กวีได้ประพันธ์เป็นบทสรุปถึงพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนเรศวรที่ทรงจัดการรักษาบ้านเมืองทั้งในนิคมและชนบททั้งหลายให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุขทุกพื้นที่ ทั้งนี้เพราะมีความประสงค์จะให้ประชาชนทุกแห่งได้รับความสุขกันถ้วนหน้า เหมือนการมีชีวิตที่ร่มรื่นภายใต้ร่มเงาอันเดียวกัน ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๗ ว่า

จงเจือแจจแจกทั้ง	ชนบท สิ้นนา
ในนอกนิคมคามหมด	ขอบขั้น
ภิชโยพระยศยศ	ทิสรม ร้อนฤ

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๒.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๗.

เย็นเฉกพรหมจักรชั้น

เชิดฟ้าพูนาย^{๔๗}

(๖) สมณพราหมณ์เสถ (ในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย)

ความตอนสมเด็จพระนเรศวรตรัสบอกเรื่องการรบกับสมเด็จพระวันรัตว่า ไม่เคยดำริ
 ท้อแท้พระทัยในยามที่บ้านเมืองมีข้าศึกเข้ามารุกราน ทรงมีพระอุตสาหะวิริยะเล็งเห็นความสุขของ
 ประชาชนเป็นสำคัญจึงเสด็จออกปราบปรามข้าศึกด้วยพระองค์เอง พระกรณียกิจที่ทรงกระทำนั้น
 ทรงมีจุดมุ่งหมายในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา สมณพราหมณ์และการดูแลปกป้องปวงประชา
 ให้ร่วมเย็นเป็นสุขเป็นหลักสำคัญ ดังปรากฏในร่ายว่า “พระบาทไท้ทั้งสอง ปองพระศาสน์บำรุง
 ผดุงชุมชนวิชาดี ท้าวทวยราษฎร์ประชา ไประอาออกท้อ ข้อล้าเค็ญพระองค์ ทรงพระอุตสาหภาพ
 เสด็จปราบราชอริ”^{๔๘}

นอกจากนี้ กวียังได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่า พระองค์ทรงมีความ
 มุ่งหมายเพื่อทำนุบำรุงพระสงฆ์และบรรพชิตทั้งหลายผู้ทรงศีล คือ มีศีลธรรมอันเป็นเครื่องขัด
 เกลาให้มีความมัวมน้อยลงและมีศีลเพื่อทำกิเลสทั้งหลายให้บริสุทธิหมดจด ๔ อย่าง คือ (๑) ปา
 ติโมกขสังวร (๒) อินทริยสังวร (๓) อาชีวะปาริสุทธิศีล (๔) ปัจจยปัจจเวกขณะ อันเป็น
 เครื่องหมายของผู้ที่ได้ชื่อว่าสมณะและบรรพชิตทั้งหลาย ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๘ ว่า

ทวยหลายลอยบาปร้าง	รับ รากฤ
บริสุทธิ์ศีลศีลสรรพ	สฤษฏ์รุ่ง
สมณะหนึ่งนามนับ	นามหนึ่ง พราหมณ์นา
นฤนาถอาจอวยทั้ง	สิ่งถ้วนบริหาร ^{๔๙}

(๗) มิคคูปกฤษ (ในเนื้อและนกทั้งหลาย)

กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่า ทรงมอบอภัยทานต่อสรรพสัตว์
 ทั้งหมด โดยห้ามไม่ให้ผู้ใดทำร้ายเหล่าสัตว์ที่หาได้ยาก ทั้งนี้ เพราะพระองค์มีพระประสงค์จะ
 รักษาพันธุ์สัตว์ที่หายากให้มีอายุยืนยาวสืบสายพันธุ์ต่อไป ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๙ ว่า

อภัยทานท่านแต่งตั้ง	ต่อสรรพ สัตว์เอย
---------------------	------------------

---

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๖.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๗.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๖.

มวลมฤคปักษีพรรค	แม่กำ
อย่าเริ่มอย่าริรัน	ทำโทษ มั่นแฮ
ห้ามบ่ให้ไครมล้าง	ล้วงพื้นชนม์กัษย ^{๕๐}

นอกจากหมู่เนื้อและนกทั้งหลายแล้ว สมเด็จพระนเรศวรทรงมีความเมตตาแก่สัตว์ที่เป็นพาหนะช่วยเหลือให้ได้รับชัยชนะในการทำสงคราม ดังความตอนสมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชา เมื่อการรบมีชัยชนะแล้วก็ทรงปูนบำเหน็จให้ช้างทรงที่ร่วมทำศึกครั้งนี้โดยพระราชทานชื่อว่าพญาปราบหงสา อันเป็นการประกาศเกียรติที่ร่วมเผด็จศึกลงได้ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๒๕-๓๓๐ ว่า

ปูนขอบกอบชื่อช้าง	คู่กำเข่นเจ็ญ
เป็นศักดิ์สมด้วยเผด็จ	ปัจจา มิตรเอย
นามชื่อปราบหงสา	เรียกรื่อง
ถือยอดขัดตียพา	หนเห็จ สีกแฮ
เฉลิมพระเกียรติเกริกทอ้ง	ชเรศฐ์สบสถาน ^{๕๑}

(๘) อธมมการปฏิกุเขโป (ห้ามการไม่เป็นธรรม)

กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่า ทรงมีพระทัยอนุเคราะห์ข้าราชการทั่วทั้งแผ่นดินให้มีการทำบุญอย่าให้ขาด ให้รู้จักการละเว้นจากบาปทั้งหลายอันจะนำมาซึ่งความทุกข์ ทรงห้ามการประพฤติผิดศีลธรรม ทรงแนะนำให้ข้าราชการทั้งหลายดำรงตนอยู่ในศีล ๕ อันเป็นเครื่องหมายของความเป็นอยู่ปราศจากเวร ๕ อย่าง ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๒๐ ว่า

หฤทัยอนุเคราะห์ล้วน	ทาสฏ
บาปสร้างสร้างบุญชู	เขตทำว
เบญจาพิธไพบรู	โรยเร็ด ลงฤ
เพราะเพื่อพระนาถน้ำว	หน่วงโน้มในกุศล ^{๕๒}

(๙) อธนาณั ธนูปทานั (การให้ทรัพย์แก่ผู้ไร้ทรัพย์ทั้งหลาย)

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๗.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๔.

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๗.

กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรว่าทรงสงเคราะห์ประชาชนผู้ขัดสนยากไร้ขาดแคลนทรัพย์โดยการพระราชทานทรัพย์ให้แก่ประชาชนเหล่านั้นเพื่อนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตของตนเองต่อไป พระองค์ทรงไม่มีความหวงแหนพระราชทรัพย์เพื่อเก็บไว้ใช้จ่ายส่วนพระองค์ ทรงมีความห่วงใยในประชาชนทุกหมู่เหล่าเป็นอย่างยิ่ง ด้วยประสงค์ถึงความสุขของประชาชนเป็นหลัก ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๒๑ ว่า

ชนใดใจขุนขึ้น	ชนแคลน
ทรงจ่ายรายทรัพย์แสน	สิ่งให้
อาวรณ์ห่อนหวงแหน	หายิ่ง ยากแสบ
ชুবช่วยทวยชเรศไร่	เสื่อมร้อนรอนเจ็ญ ^{๕๓}

(๑๐) สมณพราหมณ์ อุปสงกมิตวา ปญฺหปุจฺจนํ (การเข้าไปหาหมู่สมณะและพราหมณ์ทั้งหลายแล้วถามปัญหา)

ความตอนที่สมเด็จพระนเรศวรเข้าพบพระมหาเถระคันฉ่องเป็นการเข้าสอบถามปัญหากับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ไม่ประมาทมัวเมาในกิเลสตัณหาทั้งปวง รู้จักตั้งอันเป็นกุศลและอกุศล เพราะทุกครั้งที่ได้เสด็จมามากจะแวะนมัสการพระมหาเถระคันฉ่องผู้เป็นพระอาจารย์ชวรามัญอยู่เสมอ แสดงให้เห็นถึงพระบุญญาบารมีและผลของการที่ทรงยึดมั่นในพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน ผลของการเข้าพบครั้งนั้นทำให้พระยาเกียรติพระยารามไม่ลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเพราะพระมหาเถระคันฉ่องห้ามการกระทำนั้นไว้ “นับเป็นการกระทำที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสถาบันพระมหากษัตริย์และราชอาณาจักรของไทย สมควรที่จะได้รับการจดจำและยกย่อง”^{๕๔} ทำให้สมเด็จพระนเรศวรได้

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๗.

^{๕๔} ดนัย ไชยโยธา, พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๗.

ทราบว่าเป็นเจ้าหญิงสาวดีมีพระประสงค์จะลอบปลงพระชนม์และรู้แผนการทั้งปวงของพม่า จึงได้ประกาศอิสรภาพไม่ขอเป็นเมืองขึ้นของหงสาวดีอีกต่อไป ดังปรากฏในรายงานว่า “แล้วพาพลไปพักตำหนักในบริเวณวัดมหาเถรคันฉ่อง ถ่องแกลงเลศแก่ชี เพื่อบารมีมหิบาล ดาลดลจิตจอมวัด กับคฤหัสถ์ขุนพล ทั้งสามตนพากัน มาเยี่ยมคัลไชลเสศ แค้นฤเบศโดยสัจย์”^{๕๕}

โดยมีพระประสงค์เพื่อสอบถามข้อธรรมหรือกิจการบ้านเมืองที่ทรงสงสัย อันเป็นการศึกษาถึงบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์รวมทั้งการศึกษาธรรมะไปพร้อมกันด้วย นับว่าเป็นข้อดีของการได้เข้าพบสมณพราหมณ์อยู่เนืองๆ ดังพระพุทธพจน์ว่า

บุคคลจึงควรคบสัตบุรุษผู้มีปัญญา เป็นพหูสูต รู้แจ้ง
เนื้อความนั้นแล้ว ปฏิบัติอยู่ เป็นผู้เข้าใจธรรมได้อย่างแจ่ม
แจ้ง พึงได้รับความสุข^{๕๖}

ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๒๒ ว่า

ปางเป็นบาปพรตพร้อม	พรหมจรรย์
มานะมละสบสรรพ	สิ่งเกี้ยว
เสด็จสู่ศึกษารรม	ถามโทษ คุณแฮ
เสร็จทราบบาปบุญเค้า	ขาดข้อกังขา ^{๕๗}

(๑๑) อชมมาราคสุส ปหาน์ (ละความกำหนัดในอธรรมคือล่วงประเวณี)

สมเด็จพระนเรศวรทรงดำรงพระองค์ให้อยู่ในหลักศีล ๕ และ “กุศลกรรมบถ (ทางแห่งกุศลกรรม) ๑๐ ประการ”^{๕๘} อยู่เป็นประจำ ทรงวางพระองค์ได้อย่างเหมาะสมกับความประพฤติพระมหากษัตริย์ที่ต้องมีลักษณะของผู้นำอย่างยิ่ง พระองค์ทรงขจัดความยินดีในอธรรมทั้งหลายมีการประพฤตินอกในกามเป็นต้น รวมทั้งไม่ชวนชวายเป็นไปเสด็จไปในสถานที่อันก่อให้เกิดความ

^{๕๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๕๗-๕๘.

^{๕๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๖/๕๗๔.

^{๕๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๘.

^{๕๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๗/๓๖๒., ๑๑/๓๖๐/๔๓๑.

เสียดายทั้งต่อตนเองและวงศ์ตระกูล ขวบขวายเป็นประกอบกรรมดีเพียงอย่างเดียว นับเป็นพระมหากษัตริย์ที่ไม่มีความยินดีในกาเมสุมิจนจาร ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๒๓ ว่า

กวนายกนาถเกล้า	กษัตริย์
ขจัดจากอธรรมราศี	เกลียดไคล
ทujurิตราคฤดี	โดยกล่าว ใวันา
ท้าวคมนิฐานไให้	ชิราชร้างห่างชวน ^{๕๕}

(๑๒) วิสมโลกสุส ปหาน์ (การละความโลภอันไม่สมำเสมอได้)

กวีประพันธ์ลักษณะการปกครองของสมเด็จพระนเรศวรว่า พระองค์ทรงถือธรรมเป็นใหญ่ไม่มีความอยากได้จนเกินตัว ไม่ประสงค์จะถือเอาทรัพย์ของประชาชนมาเป็นของพระองค์เอง ขึ้นชื่อว่าความโลภเช่นนั้นไม่มีในพระองค์ พระองค์สามารถละความโลภอันไม่สมำเสมอเหล่านั้นได้ ทรงปกครองโดยธรรมาธิปไตยมุ่งประโยชน์สุขของบ้านเมืองและประชาชนเป็นหลักสำคัญ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๒๔ ว่า

ไปคลมหิจฉภาพเอื้อ	เอาสาร ทรัพย์เฮย
แห่งบ่ให้เหตุพาล	โอบอ้าง
โดยกิจกอบพลการ	ปองประโยชน์ ตนนา
นามวิสมโลกมล้าง	เล่ห์นั้นฤมิ ^{๖๐}

นอกจากนี้ กวียังได้ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรอีกว่าทรงมีพระจริยาวัตรที่เต็มเปี่ยมไปด้วยจักรพรรดิวัตร ทรงเป็นแบบอย่างให้แก่พระมหากษัตริย์พระองค์ต่อมาได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๒๕ ว่า

พิริทวาทศพร้อง	พรรณนา นัฎา
จักรพรรดิวัตรจรรยา	ชื่อชู้
เรื่องรุ่งราชกฤษฎา	ชิการเกียรติ เกริกแฮ
เจริญสวัสดิ์ขัดติยศกี	ก่อสร้างสืบแสวง ^{๖๑}

^{๕๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๘.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๗.

๓.๑.๓ มงคล ๓๘

มงคล หมายถึง “สิ่งที่ทำให้มีโชคดี ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญ เรียกเต็มว่า อุดมมงคล”^{๖๒} ในมงคลที่ปณี หมายถึง “สาเหตุที่ทำให้ถึงความเจริญด้วยมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติเป็นมงคล”^{๖๓} ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “มงคลคือเหตุที่นำมาซึ่งความเจริญ”^{๖๔}

วรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่หลายแห่ง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกวีผู้ประพันธ์คำร้องอยู่ในสมณเพศจึงได้พยายามนำเอาธรรมะเข้าไปแทรกไว้ในลิลิตตะเลงพ่ายทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นคติสอนใจแก่ผู้อ่านให้เข้าใจในหลักธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งมงคล ๓๘ ประการนี้มีปรากฏหลายแห่ง ดังต่อไปนี้

(๑) อเสวนา จ พาลานํ (การไม่คบคนพาล)

จากการศึกษาวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย พบว่า พระเจ้ากรุงกัมพูชาซึ่งมีลักษณะของคนพาล คือคบหาไว้ใจไม่ได้มักจะหาเรื่องเข้ามารุกรานประเทศไทยอยู่เนืองๆ โดยเฉพาะในยามที่มีภัยสงครามกับเมืองหงสาวดีหรือในยามที่เมืองสยามมีการผลัดแผ่นดิน ดังปรากฏในร่ายว่า “กูรัฐประเทศ กัมพูชเพศพิสัย ฝิวผู้ใดเถลิงฉวัลย์ มักโมหันต์เห็นผิด ริทจริตเรื่องพาล โดยสันดานแต่ประถม ครั้นบรมราชอัยกา ผ่านพสุธาฉวัลยรัช ฝ่ายกรุงกษัตริย์กัมพูช ก่อประทุษหักหาญ ราชูรบหัวเมืองเนื่อง เบื้องบูรพทิศไปถิ่น”^{๖๕} พระพุทธองค์ตรัสให้หลีกเลี่ยงการคบคนพาลเพราะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์และมักนำโทษมาให้เสมอ ดังพุทธพจน์ว่า “น ภเช ปาปเก มิตุเต ไม่พึงคบ

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๙.

^{๖๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^{๖๓} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน และทวี ผลสมภพ, **หลักพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๗.

^{๖๔} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๒๙.

^{๖๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๓.

มิตรชั่ว”^{๖๖} และ “มาสุสุ พาเลน สงคจฺนิ อมิตฺเตเนว สพุพทา อย่าสมาคมกับคนพาลเลย เพราะ การสมาคมกับคนพาลทั้งหลายเป็นทุกข์ดังมีอมิตอยู่ทุกแห่ง”^{๖๗}

อีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นคนพาลของเจ้าเมืองกัมพูชาที่คอยฟังข่าวการศึกของเมืองสยามกับเมืองหงสาวดี โดยก่อนนี้เมืองสยามและกัมพูชาได้ทำสัญญาขอเป็นไมตรีต่อกันจะไม่ทำสงครามหรือเบียดเบียนกัน ด้วยความที่นักพระสัตถามีความเป็นคนพาลคือมีปัญญาเขลา กวีเปรียบเทียบให้เห็นว่ามีปัญญาเขลาดังเช่นสุนัขจิ้งจอก จึงคิดที่จะทำการกวาดต้อนประชาชนไทยเข้าไปอยู่ในเมืองกัมพูชาอีก ดังปรากฏในร่ายว่า

ส่วนน้องนักพระสัตถา เฉาปรีชาเชิงปราชญ์ เฉกสิงคาลชาติโปดก เว้นวิตกวิจารณ์
เกิดอหังการทฤษฎีรัชกษेत्र์ชวณแซ แปรประทุษดังก่อน ผ่อนเอาพลมาลาด กวาด
นิกรประชา ข้าสีมาเมื่อเมือง ก่อเชิญเคื่องหลายคาบ จาบจ้วงหมิ่นถิ่นแคลน แสน
สาหัสกลัดกลุ้ม คลุ้มกมลเค้นคั่ง ดั่งหนามเหน็บเจ็บซ้ำ ย้ายออกทรวงดวงแด่^{๖๘}

การกระทำเช่นนี้เป็นลักษณะของคนพาล ในทางพระพุทธศาสนาได้กำหนดเครื่องหมายอันแสดงให้เห็นถึงลักษณะของคนพาล ๓ ประการ^{๖๙} คือ

- (๑) ชอบคิดแต่เรื่องชั่ว
- (๒) ชอบพูดแต่เรื่องชั่ว
- (๓) ชอบทำแต่เรื่องชั่ว

(๒) ปณฺทิตานญฺจ เสวนา (การคบแต่บัณฑิต)

ตอนที่สมเด็จพระนเรศวรบรรทมแล้วสุบินนิมิตว่าทอดพระเนตรเห็นกระแสน้ำไหลหลั่งมามากมาจากทางทิศตะวันตก ได้ต่อสู้กับกระเข้าใหญ่ตัวหนึ่งและสามารถฆ่ากระเข้าตัวนั้นได้ พอได้สติตื่นบรรทมขึ้นมารับสั่งให้หาโหรหลวงเพื่อสอบถามทำนายพระสุบินนิมิตนั้น เมื่อโหรทำนายพระสุบินนิมิตนั้นว่าเป็นเพราะเทวดามาจดใจให้ทราบล่วงหน้าว่าการรบครั้งนี้พระองค์จะมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชาด้วยวิธียุทธหัตถี อันเป็นนิมิตหมายอันดีของสมเด็จพระนเรศวร

^{๖๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๗๘/๓๑., ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๗๘/๕๒.

^{๖๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๖/๓๑๕., ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๘๕/๒๐๖.

^{๖๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๔.

^{๖๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๔๖/๒๙๑, อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๓/๑๔๑.

ความตอนนี้อยู่ที่หน้าให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงมีบัณฑิตผู้มีวิชาเอกทางด้านโหราศาสตร์เป็น
บริวาร อันนำประโยชน์มาให้แก่บ้านเมือง ดังโคลงบทที่ ๒๐๕-๒๐๖ ว่า

ทันใดคิดลเจ้า	จอมถวัลย์
สร้างพมถวัลฝืน	หอนรู้
พระหาพระโหรปล้น	พลางบอก ฝืนนา
เร็วเร่งท่ายโดยกระทู้	ที่ถ้อยตู่แถลง
พระโหรเห็นแจ้งจบ	ในมุล ฝืนแฮ
ถววยพยากรณ์ทูล	แต่ให้
สุบินบดินทร์สุร	ฝืนไฟ ฝืนฤ
หากเทพสังหรให้	ชิราษฐ์เป็นกล ^{๗๐}

แม้พระพุทธรูปองค์ที่ทรงมีพระประสงค์ให้ผู้บังคับบัญชามีความชาญฉลาดเฉกเช่น
นักปราชญ์และมีความเข้มแข็งอันจะเป็นการอำนวยประโยชน์ให้กับการบริหารปกครองได้เป็น
อย่างดี ซึ่งพระองค์ได้ตรัสไว้ว่า “ชิโร จ พลวา สาธุ ยูตสุส ปรีหารโก ผู้บริหารหมุ่ชนเป็น
ปราชญ์และมีกำลังเข้มแข็งจะเป็นผลดี”^{๗๐}

ความที่ปรากฏในร่ายว่า “ไหว้บัวบาทบิตุรงค์ ขอลาองค์ท่านไ้ ไปเผด็จศึกกรให้
เหือดสิ้นศึกสยาม ลิ่นนา”^{๗๑} กวีได้อธิบายถึงลักษณะการเสด็จออกรบของพระมหาอุปราช แม้
จะมีความเขลาฉลาดแต่ก็เต็มไปด้วยความเป็นผู้มีสุจริตตามสกุลกษัตริย์ อันแสดงให้เห็นถึง
ลักษณะของบัณฑิต โดยข้อความตอนนี้มีหลักธรรมที่ปรากฏ คือ

(๓) ปุชา จ ปุชเนียนัน (การบูชาคนที่ควรบูชา) พ่อแม่นับเป็นพระอรหันต์ในบ้านที่
บุตรธิดาควรจะแสดงความเคารพกราบไหว้ เพราะพ่อแม่เป็นผู้ที่มีพระคุณสูงสุดในชีวิต ดังนั้นการ
แสดงความเคารพต่อบิดามารดาจึงเป็นอุดมมงคล

^{๗๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลง
พ่าย, หน้า ๖๖.

^{๗๑} พุ.ชา. (บาลี) ๒๓/๖๕/๑๓๐., พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๖๕/๒๖๖.

^{๗๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลง
พ่าย, หน้า ๑๐.

(๔) **มาตาปิตุอุปภูฐาน์ (การบำรุงมารดาบิดา)** การบำรุงบิดามารดาที่มีทั้งการบำรุงภายในและการบำรุงภายนอก การนอบน้อมด้วยกาย จึงเป็นการบำรุงบิดามารดาอีกชนิดหนึ่ง ดังนั้น การบำรุงบิดามารดาแม้เพียงการแสดงความรักก็จัดเป็นอุดมมงคล

(๕) **การโว จ (ความเคารพ)** เป็นการแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้รู้จักคุณค่าของบุคคล รู้จักให้ความสำคัญและใส่ใจแสดงความเอื้อเฟื้อ การเคารพกราบไหว้บิดามารดาจึงเหมาะสมตามฐานะโดยตรง คือ เหมาะสมในฐานะความเป็นบิดามารดาและบุตรธิดา จัดเป็นอุดมมงคล

(๖) **นิวาโต จ (ความถ่อมตน)** การกราบไหว้บิดามารดาจึงเป็นการอ่อนน้อมถ่อมตนอีกชนิดหนึ่ง คือ ไม่แข็งกระด้าง ซึ่งการแสดงความอ่อนน้อมนี้ไม่ใช่แสดงออกทางกายเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ยังสามารถแสดงออกทางวาจาและทางใจได้อีกด้วย

(๗) **กตญญตา (ความกตัญญู)** มีความหมายถึงผู้รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นได้กระทำแล้วแก่ตน ในทางพระพุทธศาสนาจัดว่า “เป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก”^{๗๓} การกราบไหว้จึงจัดเป็นการแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดาแบบต่างๆ

(๘) **ปุกุเพ จ กตปุญญตา (การได้สั่งสมบุญไว้ในปางก่อน)**

จากการศึกษาพบว่า ตอนที่สมเด็จพระนเรศวรขึ้นครองราชย์สืบราชบัลลังก์จากสมเด็จพระมหาธรรมราชานั้น ตามความเชื่อของชาวไทยซึ่งส่วนใหญ่มีความเชื่อทางพระพุทธศาสนานั้น ถือว่าผู้ที่ขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์นั้นต้องเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการอันได้อบรมสั่งสมมาเมื่อครั้งในอดีตเป็นอย่างมาก จึงมีโอกาสดำรงตำแหน่งอันสูงสุดเช่นนี้ ดังปรากฏในร่ายว่า “จึงพระองค์ชายเชษฐ นเรศวรสืบเสวยสุวรรณย์ ธิปันพิภพสิมา แต่เอกาทศ-รูด คนุชน้อยขนาด เนาอุปราชสมบัติ เถลิงถวัลย์รัตนราชย์ ไอศูรย์สันตติวงศ์”^{๗๔}

ความอีกตอนหนึ่งอันแสดงถึงความเป็นผู้บุญอันได้อบรมสั่งสมมาเมื่อครั้งในอดีต คือ ตอนสมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นสู่หอเทียบช้าง พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นพระบรมสารีริกธาตุ มีขนาดเท่าผลส้มเกลี้ยงอันเปล่งแสงสว่างไสวโชติช่วงลอยวนขวารอบกองทัพถึง ๓ รอบ แล้วลอยผ่านไปทางทิศเหนือ ด้วยเหตุการณ์เช่นนี้ตามคติของพุทธศาสนาถือว่า ผู้ที่ได้พบเห็นพระบรม

^{๗๓} อจ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๑๕/๓๕๘., ๒๐/๑๒๐/๑๑๔., อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๘๓/๑๖๖.

^{๗๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๒-๓.

สารีริกธาตุ ถือว่ามีบุญอันได้อบรมสั่งสมไว้มาก ดังปรากฏในร่ายว่า “บัดเดี่ยวไททฤษฎี พระศรีสารีริกบรมธาตุ ไชโสภาสโภภิต ช่วงชวลิตฟางผล สัมเกลี้ยงกลกุก่อง ฟ่องฟ้าฝ่ายทักษิณ ผินแควดวงตรงทัพ นับคำรบสามครา เป็นทักษิณาวรรตเวียน ว่ายฉวีฉวีณอัมพร ผ่านไปอุครโดยค้ำวพลางบพิตรโทท้าว ท่านตั้งสศุดี อยู่เนา”^{๗๔}

(๕) ลิขิตปณฺจ (ความเป็นผู้มีศิลปะ)

จากการศึกษา พบว่า ตอนสมเด็จพระนเรศวรเตรียมทัพเพื่อออกรบ ได้รับสั่งให้โหราผู้เชี่ยวชาญทางด้านการหาฤกษ์ยาม ทำนายวันเวลาที่เหมาะแก่การเดินทัพ อันเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้แก่หมู่ทหารหาญและเป็นคติความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องชัยชนะในสนามรบด้วย วิชาโหราศาสตร์จึงเป็นศาสตร์หนึ่งที่ได้รับการเชื่อถืออย่างมากทั้งในอดีตและปัจจุบัน ถือได้ว่าผู้ที่มีวิชาทางด้านนี้ต้องประกอบด้วยความรู้ความชำนาญในวิชาชีพแขนงนี้เป็นพิเศษ ต้องมีความเชี่ยวชาญในการใช้วาทศิลป์เพื่อพยากรณ์ให้เกิดขวัญกำลังใจในการดำเนินชีวิตอย่างชาญฉลาด ดังปรากฏในร่ายว่า

ธให้โหรหามหุติฤกษ์ ซึ่งจะเบิกพยุหบาตรา จึงพระโหรารู้รู้โศลก หลวงญาณโยคโลกที่ป ธิบค่านวมทำนาย ถวายพยากรณ์แก่ไท้ ท้าวธได้จตุรงค์โชค อาจปราบโลกลาญรงค์ เจริญบาทบงสุ์เสด็จจลา จากอโยธยยามเช้า เข้าวิวรรณหัตต์ วันสิบเอ็ดขึ้นค่ำ ย่ารุ่งสองนาฬิกา เศษสังขยาห้าบาท ในบุษยมาสตฤกษ์ดี ศรีสวัสดิฤกษ์อุดม บรมนรินทร์ดาลสดับ ธให้ตรวจทัพเตรียมพล”^{๗๕}

(๑๐) สุภาสิตา จ ยา วาจา (วาจาสุภาสิต)

จากการศึกษา พบว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีไหวพริบปฏิภาณดีเยี่ยม มีทักษะในการพูดอย่างดีแม้ในยามประจันหน้ากับข้าศึกที่มีกำลังมากกว่าก็ไม่ได้แสดงอาการหวาดหวั่นพระทัย กลับทรงใช้อุบายตรัสถ้อยคำอันไพเราะเหมาะสมเป็นการสร้างสถานการณ์ให้มีศักยภาพมากขึ้น เสนอถ้อยคำที่ประกอบไปด้วยจิตวิทยาการรบ ซึ่งสามารถพลิกผันสถานการณ์จากร้ายให้กลับกลายเป็นดีได้ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๐๑ ว่า

นฤบาลบพิตรเฝ้า

ภูวนา ยกแฮ

^{๗๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๘.

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๐.

ผายสีหนาทกถา	ท่านพร้อง
ไพเราะราชสุภา	ยิตลือ สารนา
เสนอบมีข้อข้อง	ขุนแก่นคำไข ^{๗๗}

(๑๑) ฅาตกานฅญจ สงคโห (การสงเคราะห์ฅญาติ)

คำว้า “ฅญาติ” มีควมหมายว้า “บุคคลที่รู้จักกันข้างฝ้ายบิดาและฝ้ายมารดา หมายถึง ๗ ชั้วคน ค็อนับขึ้นไป ๓ นับลงมา ๓ ท่ามกลาง ๑ เรียกว้า ๗ ชั้วโคตร”^{๗๗} ในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย เมื่อกัั้งที่สมเด็จพระนเรศวรได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระมหากษัตริย์ก็ทรงสงเคราะห์พระอนุชาให้ขึ้นรับตำแหน่งมหาอุปราชด้วย เพื่อให้ร่วมคิดร่วมปรึกษาราชกรณียกิจของพระองค์ ดังปรากฏในร่ายว้า “นเรศวรสืบเสวยสวรรย์ ฐป็นพิภพสิมา แต่เอกา-ทศรุธ คนุขน้อยนาถ เนาอุปราชสมบัติ เถลิงถวัลย์รัตนราชัย ไอศูรย์สันตติวงศ์ สองธำรงราชประยูร พูนโกไคยในกรุง ผดุงภูแผ่นดินสยาม”^{๗๘}

(๑๒) อปุปมาโท จ ฐมเมสุ (ความไม่ประมาทในธรรม)

หลักความไม่ประมาทนี้เป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา หลักธรรมทั้งหลายรวมลงในหลักความไม่ประมาทนี้ เป็นการสอนให้รู้จักใช้สติคอยกำกับการดำเนินชีวิตไม่ให้หลงมัวเมาหรือมีความประมาท เป็นการป้องกันการความผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้นได้ทุกขณะของชีวิต ดังพระพุทธพจน์ว้า “อปุปมาโท อมตํ ปทํ ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งความไม่ตาย”^{๗๙} จากการศึกษาพบว่า ตอนที่พระมหาอุปราชเตรียมทัพเพื่อไปออกรบ พระเจ้าหงสาวดีได้กล่าวเตือนสติไม่ให้ประมาทต่อข้าศึกศัตรู เพราะสงครามมีกลอุบายที่แยบยลต้องรู้จักระมัดระวัง รู้จักใช้สติปัญญาให้เท่าทันกับเล่ห์เหลี่ยมเล่ห์กลของข้าศึกที่อาจหลอกลวงได้ และเตือนไม่ให้ลึกลับองเอาความคิด

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๗.

^{๗๘} พระเทพสิทธิธมฺณี (โชดก ป.๗), มงคล ๓๘, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑๘.

^{๗๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๒-๓.

^{๘๐} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๗., ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑., ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓๒/๕๘๘.

ตัวเองเป็นใหญ่โดยไม่ฟังความคิดเห็นของหมู่อำมาตย์ข้าราชการ สิ่งเหล่านี้จะนำมาซึ่งความ
ปราชัย ดังโคลงบทที่ ๒๗ ว่า

สงครามความศึกซึ่ง	แสนกล
จงพ้ออย่ายินยล	แต่คืน
อย่าลองคะนองตน	ตามชอบ ทำนา
การศึกเล็กเล่ห์พิน	ล่อเลี้ยวหลอกหลอน ^{๔๑}

อีกตอนหนึ่ง พระมหาอุปราชเดินทัพมาถึงตำบลตะพังตรุ สั่งให้เสนามาตย์ตั้งค่ายให้
รัดกุม โดยสั่งให้ตั้งค่ายเป็นชั้นๆ มีค่ายหลวงอยู่ชั้นในสุดเปรียบประดุจดาวล้อมเดือน และให้นำ
วัวหนามาสุมรอบค่ายนั้น เพื่อป้องกันข้าศึกบุกในยามวิกาล จะสังเกตได้ว่า
แม้พระมหาอุปราชจะมีทหารมากมายแสนคนแต่เพื่อความไม่ประมาท จึงได้มีการตั้งค่ายอย่าง
รัดกุม ดังปรากฏในร่ายว่า “ลุแล้วแต่งค่ายเขื่อน เกลื่อนวัวหนามวัววก มากค่ายขอบเป็นชั้น
กั้นค่ายหลวงเป็นกง วงจุจดาวล้อมเดือน”^{๔๒}

(๑๓) นิวาโต จ (ความถ่อมตน)

ความตอนเจ้าเชียงใหม่คำริจะขอเป็นเมืองขึ้น พอทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรมี
พระราชประสงค์จะบำรุงพระนครฝ่ายเหนือให้อยู่ภายใต้เสวตฉัตร เจ้าเชียงใหม่จึงส่งหนังสือขอ
เป็นข้ารับใช้ได้ละอองธุลีพระบาทโดยอาการอ่อนน้อม ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองคค์
เพราะหากไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นภายภาคหน้าต้องมีการทำสงครามต่อกัน ดังนั้น เพื่อไม่ให้เกิดความ
สูญเสียนันเกิดจากสงครามจึงตัดไฟแต่ต้นลมด้วยวิธียอมเป็นเมืองขึ้น ความอ่อนน้อมถ่อมตนนี้เป็น
มนต์มหาเสน่ห์ เป็นมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ “ในเรื่องสามก๊ก ตัวละครซึ่งมีผู้กล่าวขานว่าอ่อนน้อมถ่อม
ตนที่สุดจนได้ชื่อว่า “ผู้พนมมือทั้งสิบทิศ” ได้แก่ เล่าปี่ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่มีมารยาทงดงามที่สุด อัน
จะเรียกได้ว่าเล่าปี่สร้างอำนาจบาตรมีสำเร็จก็ด้วยการพนมมือทั้งสิบนิ้ว”^{๔๓} ดังนั้น การอ่อน

^{๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลง
พ่าย**, หน้า ๑๑.

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๐.

น้อมถ่อมตนของพระเจ้าเมืองเชียงใหม่จัดเป็นอุดมมงคล ดังปรากฏในร่ายว่า “ธก็ให้แต่งสารเสาวเลข เตี้ยตนเฉกช่วงบาท มอบตรีมาตย์ทูลแทน”^{๔๔} และ “ควบเขตขัณฑ์แต่ฟ้าว เป็นเดียวค้ำวแดนคล เพื่อก็แต่งตนตรีมาตย์ จำทูลศาสน์สี่อถววย เตรียบตั้งววยคำเนิน เจริญรสรราชไมตรี เผด็จไพร่ร่วมมิตร แด่บพิตรโทไท้ ขอเชือขาดเคียดไซ้ ขุ่นข้อเชือญความ เทอญนา”^{๔๕}

(๑๔) กตัญญูตา (ความกตัญญู)

จากการศึกษา พบว่า ตอนสมเด็จพระมหาธรรมราชาได้เสด็จสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรพร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถซึ่งดำรงตำแหน่งในฐานะพระราชโอรสได้แสดงความกตัญญูตเวทีด้วยการปลงพระศพถวายพระเพลิงตามพระราชประเพณี ดังปรากฏในร่ายว่า “ปางบดินทร์บิตุราช พระบาทสู่สวรรคต จึงเอารสโทไท้ ธให้กอบการเมรุมาศ โดยขนาดบุรพ์ประเพณี สองกษัตริย์ถววยเพลิง เถกิงการมหรสพ กำรบถ้วนสัตวาร เป็นมหาพารพันลึก อธิกทานอำนวยทวยเนื่องเนกบรรพชิต เป็นนิรามิษบรรณา ทูลบาทาสอนอบ พระศพรราชบิตุรงค์”^{๔๖} พระพุทธองค์ทรงยกย่องสรรเสริญผู้มีความกตัญญูรู้บุญคุณของผู้อื่น ดังเคยตรัสยกย่องพระสารีบุตรผู้สำนึกในคุณความดีของราชนครบาลเหล่านี้อย่างมากจนมีคำกล่าวสรรเสริญว่า ผู้ใดมีความกตัญญู ผู้นั้นย่อมได้รับการยกย่องจากสังคมว่าเป็นคนดีน่าคบหาสมาคมอย่างยิ่ง ดังพระพุทธพจน์ว่า “นิมิตฺตํ สาธุรูปานํ กตัญญูตเวทีตา ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี”^{๔๗}

ความอีกตอนหนึ่ง พระมหาอุปราชมีความเป็นห่วงพระราชบิดาพระราชมารดา และเมืองหงสาวดี เกรงกลัวว่าถ้าการออกรบครั้งนี้เกิดความผิดพลาดเพลิงพล้ำแก่ข้าศึกจนถึงสิ้นชีวิต จะไม่มีใครสามารถต่อสู้ต้านทานสมเด็จพระนเรศวรได้อีก บ้านเมืองจะได้รับความเดือดร้อน พระ

^{๔๓} พระพุทธวรญาณ (มงคล วิโรจโน), **เก็บเล็กผสมน้อย ฉบับสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๒.

^{๔๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๑๒๙.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๕.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒.

^{๔๗} “สมเด็จพระสังฆราช (สา)”, ใน **สภาภาษาชาติไทย, พุทธภาษิต ฉบับรวมเล่ม**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔.

ราชบิดาพระราชมารดาจะต้องเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมากและเกรงว่าจะไม่ได้มีโอกาสทดแทนบุญคุณอันมีมากล้นเหนือแผ่นดินแผ่นดินฟ้าที่พระราชบิดาพระราชมารดาได้ทรงกระทำไว้ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๕๖ ว่า

พระคุณดวงเพียบพื้น	ภูวคล
เต็มตรลอดแหล่งบน	บ่อนใต้
พระเกิดพระก่อชนม์	ชูปชีพ มานา
เกรงบ่ทันลูกได้	กลับเต้าตอบสนอง ^{๘๘}

(๑๕) ขนฺตี จ (ความอดทน)

ความอดทนนี้พระพุทธรองค์ทรงสรรเสริญว่าเป็นหลักของผู้บำเพ็ญความเพียร ทรงเคยยกย่องพระสารีบุตรว่าเป็นผู้ที่มีความอดทนเป็นเลิศ ความอดทนมีหลายแบบ เช่น อดทนต่อความหนาว อดทนต่อความหิว อดทนต่อความยากลำบาก อดทนต่อความอยากเป็นต้น จากการศึกษาพบว่า เหล่าทหารที่ร่วมกันออกรบจะต้องมีความอดทนเป็นหลักสำคัญเบื้องต้นก่อน พระมหาอุปราชาก็เป็นแม่ทัพที่ต้องการให้เหล่าทหารหาญมีกำลังใจในการออกรบก็จะแสดงความกล้าหาญออกมาปกปิดความเศร้าเสียใจอาลัยคิดถึงบ้านเมืองและนางสนมไว้ ดังร่ายว่า “ลูด่าบลไทรโยคพระดับโศกสังทัฬห ยับยั้งตั้งค่ายคู โดยพยุห์สรรพเสร็จ บพิตรเสด็จเลอออาสน์ พลับพลาราชเรือนศึก ตรีครตรองการโรมร่ำ ส่งทัพหน้าไปก่อน ผ่อนทัพหนุนไปถัด”^{๘๙}

ความอีกตอนหนึ่ง เหล่าทหารกองทัพไทยและกองทัพหงสาวดีเข้าปะทะกัน ต่างใช้อาวุธเข้าทำหั่นกัน เจือดาบฟาดฟัน ขว้างหอกซัดใส่ข้าศึก มีการสู้รบกันเป็นคู่ๆ ด้วยศักยภาพของเหล่าทหารที่ต้องมีความอดทนเป็นเบื้องต้นก่อน การทำสงครามเปรียบเสมือนการเสาะน้ำเข้าหากันต่างเปี่ยนน้ำกันทั้งคู่นั้นใด การรบกันย่อมมีการเสียชีวิตและบาดเจ็บทั้งคู่นั้นนั้น ดังนั้น ความอดทนจึงมีความสำคัญต่อความเป็นนักรบมาก ดังปรากฏในร่ายว่า “แยกกันออกโรมรัน ปั่นกันออกโรมรณ ทนสู้ศึกบ่มีดล อดสู้ศึกบ่มีลาด อาจจ่ออาจเข้ารุก อุกต่ออุกเข้าร่ำ กล้าต่อกล้าชิงบั่น กลั่นต่อกลั่นชิงรอน”^{๙๐}

^{๘๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๕๐.

^{๘๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๑.

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๕.

(๑๖) ปณฺฑิตานนฺจ เสวนา (คบบัณฑิต), สมณานนฺจ ทสฺสนํ (พบเห็นสมณะ), กาเลน ชมฺมุสฺสวณํ (สนทนาธรรมตามกาล)

ความตอนสมเด็จพระนเรศวรทรงระลึกถึงอดีต เมื่อครั้งประทับอยู่เมืองหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีทรงใช้ให้ออกรบกับเมืองกัมพูชา โดยแบ่งอุบายการกำจัดสมเด็จพระนเรศวรไว้ โดยมอบหมายให้พระยารามและพระยาเกียรติมาคอยกำกับการเดินทาง และให้มีการดักซุ่มกองทัพไว้เพื่อเตรียมโจมตีกองทัพของสมเด็จพระนเรศวรเป็นระยะๆ ระหว่างเดินทางกลับเมืองหงสาวดี ได้เข้าพบพระมหาเถระคันฉ่อง ณ เมืองแครง ได้รับการชี้แจงให้ทราบถึงกลอุบายของพระเจ้าหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรทราบความดังนั้นแล้วประกาศไม่เป็นเมืองขึ้นของเมืองหงสาวดีอีกต่อไป ดังปรากฏในร่ายว่า

แล้วพาพลไปพัก สำนักในบริเวณ วัดมหาเถระคันฉ่อง ถ่องแกลงเลศแก่ชี เพื่อ
 บารมีมีหิบาล คาลคลจิตจอมวัด กับคฤหัสถ์ขุนพล ทั้งสามตนพากัน มาเยี่ยมคัลไช
 เลศ แด่นฤเบศโดยสัจย์ ครั้นธราบรหัทสพหิง จึงยื่นออกกรวากย์ เป็นฉินทภาคแผ่น
 ไผท อุภัยภพเผด็จมิตร หวังก่อกิจร่ำบาญ สองพสุธารดั่งเพรง ไทยตะเลงเล่ห์หอม
 ไปแปลกลปลอมปะปน ริเริ่มรณคูจี้ แต่วันนี้จำเดิม จักต่อเติมประดิษฐ์ จึงประทุษ
 ชิงแดน^{๙๐}

จากข้อความนี้ พบว่า มีหลักธรรมที่สอดแทรกไว้หลายบท ได้แก่

-**คบบัณฑิต** เพราะพระเถระคันฉ่องนั้นเป็นพระเถระที่มีสติปัญญามาก และเป็นที
 เคารพนับถือของประชาชนในสมัยนั้นเป็นอย่างยิ่ง และยังสามรถนำบุคคลทั้งสามให้มีความ
 สามัคคีปรองดองกัน สามารถบอกเล่าให้กลอุบายของพระเจ้าเมืองหงสาวดีให้สมเด็จพระ
 นเรศวรได้ทราบ เรียกว่าการคบบัณฑิตนำประโยชน์มาให้เสมอ

-**พบเห็นสมณะ** พระมหาเถระคันฉ่องเป็นพระภิกษุที่ประชาชนมากมายเคารพ
 ศรัทธาเลื่อมใสมากในขณะนั้น เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเดินทางผ่านมาทางวัดของท่านจึงไม่พลาด
 โอกาสที่จะเข้าไปกราบนมัสการ เพื่อพบปะสนทนาและถามข่าวสารความเป็นอยู่ การได้เข้าพบ
 พระมหาเถระคันฉ่องทำให้ได้ทราบถึงความไม่ซื่อสัตย์และมุ่งปองร้ายของพระเจ้ากรุงหงสาวดี จึง
 เป็นผลดีของการได้พบเห็นสมณะ

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๗-๕๘.

-**สนทนาธรรมตามกาล** สมเด็จพระนเรศวรนี้เป็นผู้ที่เคารพศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เมื่อมีโอกาสได้เข้าพบพระเถระที่ทรงความรู้มากเช่นนี้จึงได้มีโอกาสได้สนทนาธรรมกัน โดยเฉพาะเรื่องการศึกษาสงครมกับเมืองหงสาวดี และได้ทราบถึงกลอุบายของพระเจ้าหงสาวดีที่ต้องการลอบทำร้ายสมเด็จพระนเรศวร

จากการศึกษา พบว่า หลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องมงคลนั้นมีไม่ครบทั้ง ๓๘ ประการ พบเพียงการไม่คบคนพาล การคบแต่บัณฑิต การบูชาคนที่ควรบูชา การได้สั่งสมบุญไว้ในปางก่อน ความเป็นผู้มีศีลปะ วาจาสุภาพิต การบำรุงมารดาบิดา การสงเคราะห์ญาติ ความไม่ประมาทในธรรม ความเคารพ ความถ่อมตน ความกตัญญู ความอดทน การพบเห็นสมณะและการสนทนาธรรมตามกาล ความเป็นมงคลเป็นบทบาทลิลลาของตัวละครที่กวีได้กำหนดขึ้นเพื่อเป็นอุบายวิธีในการนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาแทรกไว้ในเนื้อหาทำให้ลิลิตมีเนื้อหาที่เข้มข้นชวนให้น่าสนใจมากขึ้น และช่วยให้ผู้อ่านได้เข้าใจถึงความเป็นมงคลที่มีปรากฏตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๓.๑.๔ ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สามัญลักษณ์ะ คือ อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันให้รู้ถึงความเป็นจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมัน”^{๕๒} มี ๓ ประการ^{๕๓} คือ

- (๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
- (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์
- (๓) อนตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน

เนื้อหาส่วนใหญ่มักปรากฏเรื่องความทุกข์ ความเศร้าโศกเสียใจ การพลัดพรากจากของรักไว้หลายแห่ง กวีมุ่งกำหนดบทบาทของพระมหาอุปราชให้มีความน่าสงสารปนความเห็นใจ เพราะการพลัดพรากจากบ้านเมืองและนางสนมอันเป็นที่รัก หลักไตรลักษณ์ที่ปรากฏในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายมีดังต่อไปนี้

^{๕๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๘๙.

^{๕๓} อจ.ตีก. (ไทย) ๒๑/๑๓๗/๓๘๕.

(๑) อนิจจตา (ความเป็นของไม่เที่ยง)

ตอนที่แสดงถึงความไม่เที่ยง ไม่แน่นอนของชีวิตมนุษย์ คือตอนพระมหาอุปราชรำพันถึงความสุขที่เคยเกิดขึ้นในพระราชวัง เคยได้ยินเสียงสำเนียงดนตรีขับขาน บัดนี้ต้องมาห่างไกลได้ยินแต่เพียงเสียงสัตว์ร้องกึ่งก้องป่า เคยได้ประทับร่วมกับนางสนม เคยมีนางสนมคอยสร้งน้ำให้อยู่เนืองๆ บัดนี้ต้องอยู่ลำพังกลางป่าห่างไกล เป็นการแสดงให้เห็นถึงความไม่แน่นอนของชีวิตจากเคยสุขสบายอยู่ในพระราชวัง ต้องจากบ้านเมืองมาทุกข์ยากลำบากเพราะหน้าที่ของแม่ทัพ ดังโคลงบทที่ ๖๕-๖๗ ว่า

เคยยินเขวเรศซัน	สารแสดง
ผสานดุริยคำแคง	ขับร้อง
ยามร้างเสน่ห์แห่ง	เนาเดือน
สดับแต่เสียงสัตว์ก้อง	พี่เพียงขวัญหาย
เคยสายสมรแนบเนื้อ	ถนอมองค์
ถวายนุสนธิธารสร้ง	อยู่ช้อง
ยามร้างคณะอนงค์	แห่งโศก
สระแต่สายชลห้อง	แห่งห้วยเหวธาร
เคยพมฐานแก้วก้อง	ทองแกม
เนื่องอนุชนอนแนม	แนบหน้า
ยามร้างสมรแรม	ราวเดือน
พมอยู่เอื้องค้อ	อกร้าวหนาวทรวง ^{๙๔}

(๒) ทุกขตา (ความเป็นทุกข์)

กวีได้นิพนธ์ให้เห็นถึงอารมณ์โศกเศร้าของตัวละครได้อย่างสะท้อนอารมณ์ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกสงสารพระมหาอุปราชที่ต้องออกรบด้วยใจห่อเหี่ยว เพราะคิดถึงบ้านเมืองที่เคยประทับอยู่อย่างสุขสบายและคิดถึงนางสนม ประกอบกับโหราทำนายว่ามีเคราะห์ถึงเสียชีวิตได้ จึงเกิดความเศร้าใจที่ต้องออกรบ ความทุกข์ที่เกิดขึ้นในวรรณคดีเรื่องนี้ปรากฏให้เห็นฝ่ายเดียวคือฝ่าย

^{๙๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๒๕.

ของพระมหาอุปราชา ทั้งนี้ก็ต้องการมุ่งเน้นให้เห็นถึงพระวิรภาพของสมเด็จพระนเรศวรที่มีพระ
 ฤทธิ์เข้มแข็งกว่าพระมหาอุปราชาอย่างมาก ดังความตอนที่พระเจ้าหงสาวดีมีบัญชาให้พระมหา
 อุปราชยกทัพไปโจมตีเมืองสยามที่กำลังมีการผลัดแผ่นดินใหม่ แต่พระมหาอุปราชาไม่เต็มพระ
 ฤทธิ์นัก ดังความในร่ายว่า “จักยาดราครู้เข้า เสด็จคืนเข้านิเวศให้ เกรียมอุระราชใหม่ หม่นเศร้า
 ศรีสลาย อยู่เนา”^{๔๕}

ในวรรณคดีนี้ได้พรรณนาถึงความรักที่เกิดขึ้นระหว่างนางสนมกับพระมหาอุปราชา ดัง
 ตอนที่พระมหาอุปราชาได้เสด็จไปลานางสนม ทำให้นางสนมเกิดความเสียใจจนกลืนน้ำตาไว้ไม่อยู่
 ทำให้มองเห็นความโศกที่เกิดขึ้นเพราะความพลัดพรากจากคนรัก อันเป็นความทุกข์ชนิดหนึ่ง ดัง
 โคลงบทที่ ๑๓ ว่า

ยินสารสมเด็จให้	ภรรดา
ดาลสุชลธารา	หยาดย่อย
เศียรชบแทบบาทา	ทางทวย
ฤาไครววายว่างสร้อย	สร้างสิ้นกันแสง ^{๔๖}

แม้พระพุทธองค์ก็ตรัสให้ทราบถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความรัก ดังพระพุทธพจน์ว่า
 “ปิยโต ชายเต โสโก ความโศกเกิดจากความรัก....ผู้พ้นจากความรักได้เด็ดขาดย่อมไม่มีความโศก
 และภัยจากที่ไหนเลย”^{๔๗} และ “บุคคลไม่ควรทำสิ่งใดๆ ให้เป็นที่รัก เพราะการพลัดพรากจากสิ่ง
 เป็นที่รัก เป็นทุกข์ระทม”^{๔๘} เมื่อมีรักที่ใดที่นั่นก็มักจะมีทุกข์เกิดขึ้นตามมาเสมอ

อีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความทุกข์อย่างใหญ่หลวงที่จำต้องออกเดินทัพด้วย
 ความไม่เต็มใจ ทำให้พระมหาอุปราชคิดถึงบ้านเมือง คิดถึงนางสนมกำนัล จนเกิดความเศร้าโศก
 อย่างหนัก หลายครั้งที่พระมหาอุปราชออกรบไม่เคยมีความรู้สึกเศร้าเสียใจเท่าการออกรบครั้งนี้
 เมื่อมีความเศร้าโศกเกิดขึ้นกำลังใจในการออกรบมักจะถดถอยตามไปด้วย ดังปรากฏในโคลงบทที่
 ๔๔ และ ๕๐ ว่า

นางแสดงแห่งเหตุแพ้	ไพบรี
--------------------	-------

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗.

^{๔๗} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑๒/๕๔., จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑๓/๙๘.

^{๔๘} จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑๑/๙๘.

กริ่งกมลฤดี	เดื่อคร้อน
รันทตทุกข์ทวิ	หวั่นทเวษ
ถวิลบ่วายชุ่นช้อน	อกอั้นขวัญหาย
ระลวงรำลึกนื่อง	เนาวัง
ถวิลบ่ลืมความหลัง	สั่งเจ้า
ปานจะนี่ยสมรย้ง	จักโศก อยู่นา
ใครช่วยปลอบเปลื้องเศร้า	สวาทให้สร้างศัลย์ ^{๙๙}

พระพุทธองค์ได้ตรัสเตือนให้รู้จักตัดความรักเพื่อทำให้ความทุกข์หายหมดไปว่า “เธอจงตัดความรักของตนเหมือนตัดดอกบัวที่เกิดในสารทกาล”^{๑๐๐}

อีกตอนหนึ่งที่แสดงถึงความทุกข์อันเกิดขึ้นภายในพระทัยของพระมหาอุปราชา ดังร้ายและโคลงบทที่ ๑๓ ว่า “พฤกษาเสียดสีกึ่ง เสียงเสนาะยั้งอย่างพิณ พระยลยินพิศวง ถวิลถึงองค์ อัครศ ยามครุเขศจำเรียง บรรสานเสียงถวายนขอ ฟังพอใจพอกรรม ธกัจำบัลลมิเบื้อ เหงื่อเนตร ตกอกซ้า เหลือทุกข์เหลือที่กล้า ทเวษไว้ไปมี แม่เอย”

อัครีเสวภาคย์เพียง	เพ็ญแข
เรียมแต่ร้างรสแห	ห่างเกล้า
ฤลิมสมรแล	อันชั้น ไปเลย
ถวิลทุกข์ยามเย็นเช้า	ชอกซ้ากำทรวง ^{๑๐๑}

ความอีกตอนหนึ่งอันแสดงถึงความทุกข์โศกนัสใจอย่างแสนสาหัส พระมหาอุปราชาเห็นหมู่สัตว์มากมาย แต่ไม่ได้สดชื่นพระทัยกลับหวาดหวั่นใจ คิดถึงแต่เพียงนางสนมเท่านั้น บรรยายการเดินทัพที่เต็มไปด้วยธรรมชาติร่มรื่นเย็นใจ แต่ไม่ทำให้พระมหาอุปราชามีความสุขสบายใจไปได้ เพราะเฝ้าคิดถึงนางสนมอยู่ฝ่ายเดียว ดังโคลงบทที่ ๑๖ ว่า

พระโอรมนัสย์เศร้า   แสนศัลย์

^{๙๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๘-๒๐.

^{๑๐๐} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๕/๑๒๑.

^{๑๐๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๒๗.

พลาถพระจับพลขันธ์	เคลื่อนคล้อย
พระพิศอนเณกนัณฑ์	เนื่องสัตว์ นั้มนา
ไปบ่เห็ดดละห้อย	ห่างให้หาศรี ^{๑๐๒}

ความอีกตอนหนึ่งพระมหาอุปราชทวิลาหนางสนมจนไม่เป็นอันกินอันนอน เพราะห่างไกลจากคนรักจึงไม่มีความสุข เวลานอนก็ไม่สามารดจะหลับตาลงได้ เวลากินก็ไม่อาจจะกินอะไรลงไปได้ เพราะความคิดถึงทำให้เสียวสะท้านในดวงใจเป็นอย่างมาก ดังโคลงบทที่ ๑๓๗ ว่า

เรียมกรมเกรียมทเวชให้	โหยทวิล อรเอย
ฤาใครจางใจจินต์	จืดเจ้า
ปางกินบ่เป็นกิน	กินโศก
นอนบ่เป็นนอนเสร้า	เสน่ห้ส้านเสียวสมร ^{๑๐๓}

(๓) อนาคตตา (ความเป็นของไม่ใช่ตน)

“เป็นสภาพหาเจ้าของมิได้ ไม่เป็นของใครจริง ไม่อยู่ในอำนาจ ไม่เป็นไปตามความปรารถนาและไม่ขึ้นต่อความบังคับบัญชาของใคร”^{๑๐๔} มองถึงความเป็นพระมหากษัตริย์เป็นเพียงตำแหน่งที่กลุ่มคนทั้งหลายสมมติขึ้นเท่านั้น โดยเนื้อแท้ของความเป็นมนุษย์แล้วทุกสิ่งทุกอย่างต่างมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันหมด คือ มีเกิด แก่ เจ็บ และตายเหมือนกันหมด ไม่มียกเว้นพระมหากษัตริย์หรือราษฎร เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคตตำแหน่งนี้ก็ถูกยกให้กับผู้อื่นที่มีความเหมาะสมสืบต่อไป จึงเป็นการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปตามกฎของธรรมชาติอย่างไม่รู้จบ เพราะฉะนั้น ความเป็นกษัตริย์จึงไม่อยู่ในอำนาจที่สามารถควบคุมได้ ไม่เป็นไปตามความปรารถนา และไม่สามารถบังคับบัญชาให้ดำรงคงอยู่ต่อเนื่องได้ ดังตอนพระมหาอุปราชเตรียมตัวเดินทัพเข้าสู่สนามรบ มีการฉลองพระองค์อย่างสวยสดงดงามเฉกเช่นกษัตริย์ ในตอนท้ายของการรบก็จบชีวิตลงด้วยความตายเหมือนพลทหาร ดังปรากฏในร่ายว่า

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๙.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๕.

^{๑๐๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๖๖.

ทรงบวรวิภูษิต สนับเพลาศิพรายพริ้ว ชายไหวช้อยชะยาบ ชายแกร่งทาบเครือ
วัลย์ รัตพัศตร์พรรณยรรยง ฉลองพระองค์เพริศแพรว มกรแก้วเกยूर ตาใบโพธิ์
เรื่องจรัส สะอึ้งรัตนประพาล สอดตั้งवालเฉวียงองค์ มกุฏทรงเทริดเกศ อย่างอิศ
เรศรามัญ สรรเป็นรูปอรุเคนทร์ เพญพะพานแผ่เศียร แสงวิเชียรช่อช่วง ชำรงค์ร่ว
รุ่งพราย ราชนพรัตน์ชัชวาล เครื่องอลงการโอ้อ่า งามสง่าขัตติยศ พระแสงคงเคชฝั่ง
ผาย กุมแสงกรายกรณาด ยุทธาตรอย่างไกรสร^{๑๐๕}

“พม้ามอญไทยใหญ่ ไหล่ม้างลาวคายนวน ไหล่ม้างยวนคายนัน ตีนกันแตกกันตาย
หลายเหลือนับเนืองนอง กองกายกายรายหัว ตัวขาแขนเด็ดคายน กลาดกลางท่งกลางเถื่อน เกลื่อน
กลางดงกลางดอน”^{๑๐๖}

และกวีเปรียบเทียบความตายเช่นกับฟางที่เขานำใส่เข้าไปในกองไฟย่อมอดวายหมด
สิ้นทั้งหมด ดังปรากฏในร่ายว่า “มรณด้วยดาบเหลือหลาย แลนา ตายด้วยหอกเหลือหลากหลาย แลนา
มากป็นต้องอนันต์ แลนา ครันทวนถูกเอนก แลนา เฉกฟางฟอดทอดไฟ พุ่มไฟท่งทัน”^{๑๐๗}

หลักไตรลักษณ์ที่ปรากฏในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องความไม่
เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิต และความเศร้าโศกเสียใจอันเกิดจากการพลัดพราก สูญเสียชีวิตของ
บรรดาเหล่าทหารแม่ทัพนายกองเป็นจำนวนมาก ทำให้ผู้อ่านได้รับทราบว่าคุณชีวิตที่ดำรงอยู่บน
โลกนี้ต่างต้องเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์อย่างแน่นอน อันเป็นวัฏจักรของธรรมชาติที่เสกสรร
ให้มนุษย์รู้จักดำเนินชีวิตให้มีคุณค่าไม่ประมาทเร่งสร้างบุญกุศลให้แก้แก่ตัวเอง เพราะไม่มีใคร
ทราบชีวิตในวันพรุ่งนี้ ดังนั้น มนุษย์ทุกคนจึงต้องดำเนินชีวิตโดยปราศจากความประมาทเพื่อเป็น
หลักประกันความไม่แน่นอนนั้น

๓.๑.๕ กรรม

^{๑๐๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลง
พ่าย, หน้า ๑๐.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๒.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๓.

คำว่า “กรรม” มาจากภาษาสันสกฤตว่า “กฤ” (Kri)^{๑๐๘} มีความหมายเช่นเดียวกับภาษาบาลีว่า กम्म คำว่า กรรม แปลตามศัพท์ว่า การงาน หรือการกระทำ แต่ในทางพระพุทธศาสนามีความหมายว่า “การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ”^{๑๐๙} คือ “ด้วยความตั้งใจทำดีก็ตาม ชั่วก็ตาม”^{๑๑๐} สามารถเป็นไปได้ทั้งสองฝ่าย คือ การกระทำฝ่ายดีเรียกว่า กรรมดี ฝ่ายชั่วเรียกว่า กรรมชั่ว การกระทำที่จะจัดว่าเป็นกรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยเจตนาเป็นหลักใหญ่ เว้นเจตนาเสียแล้วการกระทำนั้นหาเป็นกรรมไม่ ดังพุทธพจน์ว่า “เจตนาหิ กิขเว กम्मิ วทามิ กิขุทฺถึหลายเรากล่าวาเจตนาเป็นตัวยกรรม”^{๑๑๑} ฉะนั้น กรรมเกิดขึ้นเพราะการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ส่วนการกระทำที่ปราศจากเจตนาท่านจัดว่าเป็นเพียงกิริยา เพราะไม่ได้มุ่งถึงผลที่จะได้รับหรือติดตามมาภายหลังการกระทำนั้น เป็นการเคลื่อนไหวที่ดำเนินไปตามปกติเท่านั้น

ลิลิตตะเลงพ่ายมีลักษณะการประพันธ์ที่มุ่งสอนให้เห็นถึงผลกรรมที่เกิดขึ้นในลักษณะทันทีทันใด เป็นเรื่องของการรบเพื่อป้องกันเมืองระหว่างไทยและกัมพูชา เจ้าเมืองกัมพูชามักจะแสดงอำนาจด้วยการเข้ามารุกรานเมืองสยาม ฝ่ายเมืองสยามซึ่งถูกรุกรานอยู่เนืองนิตย์ได้มีการรวมไพร่พลเพื่อออกไปปราบปรามเมืองกัมพูชาเป็นการข่มด้วยวิธีหนามยอกเอาหนามบ่ง แสดงให้เห็นถึงลักษณะของผลกรรมที่เมืองกัมพูชาได้กระทำไว้ ผลกรรมนั้นก็ได้รับสนองตอบในปัจจุบันทันทีอันเป็นไปตามหลักของทฤษฎีกรรมเวทนิยกรรม ดังปรากฏในร่ายว่า “ไปทันทดแทนตอบ ขอบแต่ขอมสักตั้ง ครั้งนี้ดูสองตน ผ่านสกลแผ่นดิน ควกรไปร้ารอนเจ็ญ เห็นมือไทยที่เกล้า แฝ้วภพให้เป็นเพื่อน เกลื่อนภพให้เป็นพง คงแต่น้ำกับฟ้า คงแต่หญ้ากับดิน ยังอรินทรรัฐฤทธิ อย่าคั้นคิดเหิมหาญ”^{๑๑๒} ในทางพระพุทธศาสนาก็ปรากฏพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดปรารถนาสุขเพื่อตน ด้วยการก่อทุกข์ให้คนอื่น ผู้นั้นต้องเกี่ยวพันกับเวร ไม่พ้นจากเวรไปได้”^{๑๑๓}

^{๑๐๘} Swami Vivekananda, *Kama-Yoga*, (Calcutta: Advaita Ashrama, 1960), p.2.

^{๑๐๙} อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๕๖๓.

^{๑๑๐} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๔.

^{๑๑๑} อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๕๓๙/๓๒๘., อัง.ฉก.ก. (บาลี) ๒๒/๖๓/๓๙๕., อัง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๗ด.

ลักษณะการทำความกรรมของเมืองกัมพูชาตรงกับพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น คนทำดี ย่อมได้ดี คนทำชั่ว ย่อมได้ชั่ว”^{๑๑๔} และพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนใจในภายหลัง รื่องให้น้ำตานองหน้า เสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่า เป็นกรรมไม่ดี บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมไม่เดือดร้อนใจในภายหลัง อิ่มเอิบใจ ดีใจเสวยผลกรรมอยู่ กรรมนั้นชื่อว่าเป็นกรรมดี”^{๑๑๕} พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักกรรมไว้เสมอว่า สรรพสัตว์ทุก ถิ่นหน้าล้วนมีกรรมเป็นของตนเองทั้งนั้น บุคคลจะดีจะชั่วจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวก็มี ผลมาจากกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสเตือนสติชาวโลกว่า “หญิง ชาย กฤหัสถ์ บรรพชิต ควร พิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม...เราทำกรรมอันใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจักได้รับผลของกรรมนั้น”^{๑๑๖}

ความตอนสมเด็จพระนเรศวรทรงปรึกษาพิจารณาโทษของแม่ทัพนายกองที่ตามไม่ทัน เสด็จ อันมีโทษถึงประหารชีวิตตามกฎอัยการศึก ด้วยวันที่พิจารณาโทษนั้นใกล้ถึงวันอุโบสถ ขึ้น ๑๕ ค่ำ สมเด็จพระนเรศวรเกรงกลัวว่าจะเป็นบาปกรรมแก่บ้านเมืองและตนเอง จึงมีพระราช คำรัสรับสั่งให้ระงับการประหารไว้ก่อน ประชาชนไทยชาวพุทธทั้งหลายต่างยึดถือว่าวันโกนและ วันพระนั้นเป็นวันที่ไม่ควรทำบาปทั้งสิ้น โดยให้ถือว่าวันทั้งสองนี้เป็นวันรักษาศีลของชาวพุทธ จึงมีคำพูดติดปากว่า “วันโกนให้ละ วันพระให้เว้น” อันเป็นวิถีชีวิตของคนไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบัน ในทางพระพุทธศาสนามีพุทธสุภาษิตว่า “นิสมมม ขตติโย กยิรา กษัตริย์ ไคร่ครวญก่อน แล้วจึงทำ”^{๑๑๗} และ “สาธุ ฆมมรุจิ ราชา ราชาทรงพอพระทัยในธรรมเป็นพระราชชาติ”^{๑๑๘} ดังนั้น

---

^{๑๑๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลง พ่าย, หน้า ๔.**

^{๑๑๓} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๙๑/๑๒๓.

^{๑๑๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๓๔., ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๕๔/๑๐๓., ๒๗/๓๕๓/๒๐๑.

^{๑๑๕} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๗-๖๘/๔๘.

^{๑๑๖} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๗๑.

^{๑๑๗} ชุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕/๑๒๕., ๒๗/๑๒๘/๑๑๒., ๒๗/๑๕๔/๒๓๓., ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓๒/๑๘๒., ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๕๑/๒๐๐., ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๕๒/๓๔๘., ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๐๕/๕๑๐.

^{๑๑๘} ชุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๐๑/๑๗., ชุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๑/๒๐.

การประหารชีวิตอำมาตย์ในวันสำคัญเช่นนี้จึงระงับไว้ก่อน อันเป็นการเกรงกลัวผลกรรมที่จะนำความเดือดร้อนมาสู่ตนเองและบ้านเมืองได้ในภายหน้า ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๔๔ และ ๓๔๖ ว่า

คำนึงนึกบาปใกล้	วันบั้นรสีไซรั
จวบเข้าครองด	หน้อยนา
ตั้งแต่ปาฏิบท	ล่องอุโบสถเสร็จแล้ว
เร่งสฤษฏ์โทษอย่าแคล้ว	กลาดค้ำดำเนิน บทนา ^{๑๑๕}

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่หมั่นในบุญทานการกุศลอยู่เนื่องนิตย์ มีความเพียรพยายามเพื่อประกอบกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ไม่ทรงปล่อยจิตให้พ้นจากกุศลกรรมทั้งหลาย อันเป็นเครื่องหมายของความเป็นคนดี ดังที่กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติไว้ซึ่งปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๒ ว่า

ประคิณกรรมบถเบื่อง	ทศวงศ์ สิ้นนา
สืบกุศลธรรมทาง	ถ่องแท้ ^{๑๒๐}

ตอนท้ายของลิลิตตะเลงพ่าย กวีได้นิพนธ์อธิบายถึงอานิสงส์ของการนิพนธ์ลิลิตตะเลงพ่ายว่าขอให้เป็นเหตุเพิ่มพูนให้ได้เป็นพระสาวกเบื่องขวา ขอให้ได้มีญาณอันยิ่งด้วยปัญญาสามารถเห็นพระอรียสัง ๔ คือสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในศาสนาของพระทศพล สามารถทำลายมารทั้ง ๕ อันได้แก่ ขันธมาร ๑ กิเลสมาร ๑ อภิสังขารมาร ๑ มัจจุมาร ๑ เทวบุตรมาร ๑ หากไม่สามารถบรรลุพระอรหันต์ยังเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏอยู่ขอให้มียัญญาเฉลียวฉลาดเจนจัดทางด้านกวีทุกภพทุกชาติไป จัดเป็นกุศลกรรม ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๓๔-๔๓๖ ว่า

มละเลขกิจอื่นเอื้อ	เอาธูร เดียวพอ
สัมฤทธิ์มโนรวิบูล	บ่ร้าง
จงเป็นปัจเจศพูน	ศราพก พระเอย
หนปภัยทัถกษิณสร้าง	สฤษฏ์ได้ตั้งถวิล
แห่งปิ่นวิสุทธเทพไท	ทศพล

^{๑๑๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๑๘.

^{๑๒๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๔.

อันอุบัตินาคคกาล	อย่าแคล้ว
ปัญญาธิกญาณขล	สี่สัจ แลฤ
มล้างเกลศลามกแผ้ว	ผ่องเพียงเพ็ญแข
แปรมุขเมื่อมุ่งห้อง	นฤพาน
พันจิตูเกทกันคาร	คึดคั้น
เบญจาพิธมวณมาร	มลายล่ง แลเฮย
เสวยวิมุตติลาภชั้น	เสร็จช่องปองประสงค์
ผิววงว่ายวิญเว้ง	วารี โอมฤ
บลุโลกุตรโมลี	เลิศล้ำ
จงเจนจิตกวี	รววากย์ เฉลียวเอย
ตราบถ่วงบ่วงภพพัน	เผด็จเสี้ยนเบียนสมร ^{๑๒๑}

จากการศึกษา พบว่า กรรมในลิลิตตะเลงพ่ายนี้มีทั้งส่วนที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรมเป็นการแสดงให้เห็นถึงกรรมดีและกรรมชั่วที่ตัวละครในเรื่องได้แสดงออกมาในแต่ละบทบาทที่กวีกำหนด กรรมดีและกรรมชั่วนั้นมีวิบากที่ต้องให้ผลทั้งในระยะสั้นและระยะยาวโดยไม่สามารถกำหนดช่วงเวลาได้ขึ้นอยู่กับความหนักเบาของกรรมนั้น กวีได้ประพันธ์สอดแทรกเรื่องกรรมไว้เพื่อสอนให้ผู้อ่านได้รับรู้ถึงกรรมที่แตกต่างกัน และเพื่อให้รู้จักการงดทำความชั่ว เกรงกลัวกรรม หมั่นทำความดี นับได้ว่าเป็นอุบายวิธีในการสอดแทรกหลักธรรมอีกวิธีหนึ่ง

๓.๑.๖ ราชสดุดี หรือ ราชสังคหวัดถู

สังคหวัดถูของพระราชา หมายถึง “ธรรมะสำหรับทำนุบำรุงทวยราษฎร์ให้ประชาชาติดำรงอยู่ในเอกภาพและสามัคคี ด้วยหลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา”^{๑๒๒} เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับนักปกครองอย่างยิ่ง เพราะมีหลักธรรมอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจและประสานใจประชาชนให้มีความสามัคคีกลมเกลียวกัน มี ๕ ประการ^{๑๒๓} ได้แก่

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๕๑-๑๕๒.

^{๑๒๒} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่งดงาม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๖, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔.

^{๑๒๓} ดูเทียบเคียงใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๙๒., อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๙/๔๓., อง.อภิลักข. (บาลี) ๒๓/๑/๑๒๕-๑๒๖., ขุ.ยติ. (บาลี) ๒๕/๒๗/๒๕๑., ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๙๑-๓๙๒. ขุ.ยติ.อ. ๒๗/๑๐๖-๑๐๗. และดูคำอธิบายเพิ่มเติม

(๑) สตุสมธ (การบูชาด้วยข้าวกล้า)

หมายถึง “ฉลาดบำรุงธัญญาหาร ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์”^{๑๒๔} จากการศึกษา พบว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงพระราชทานพืชผลทางการเกษตรแก่ประชาชนที่ขาดแคลนข้าวกล้าสำหรับทำพันธุ์และพระราชทานวัวควายสำหรับการไถนา ทรงเก็บภาษีอากรจากประชาชนไว้เพียงบางส่วนเท่านั้น ทั้งนี้ทรงเล็งเห็นว่าการเก็บภาษีอากรมากเกินไปเป็นการทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๗ ว่า

ไถชนแคลนกล้าคู่	โคไถ
ทรงประสาทเสมอใจ	จ่ายถ้วน
ปางผลเพิ่มพูนใน	นารายณ์ นันฤ
ส่วนสิบหีบยกถ้วน	หนึ่งไว้ในฉาง ^{๑๒๕}

(๒) ปุริสเมธ (การบูชาบุรุษ)

หมายถึง ฉลาดบำรุงข้าราชการ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถและจัดสวัสดิการให้ดีเป็นต้น จากการศึกษา พบว่า ตอนที่พระเจ้าหงสาวดีได้กล่าวให้พรและสอนพระมหากุปราช ให้มีปัญญาเฉลียวฉลาดในกลศึก คือ ๑. เอาใจทหาร ๒. อย่างฉลาด ๓. อย่างโง่เขลา ๔. รู้จักกระบวนศึก ๕. รู้วิชาการ ๖. รู้วิธีตั้งค่าย ๗. บำเหน็จนายทัพ ๘. ต้องพากเพียร ทั้งนี้เพื่อต้องการให้พระมหากุปราชมีชัยชนะต่อข้าศึกศัตรู ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๒๘-๓๐ ว่า

จงแจ้งแห่งเหตุเบื่อง	โบราณ
เป็นประโยชน์ยุทธการ	กล่าวไว้
เอาใจทหารหาญ	เริ่งริน อยู่เนา

ใน พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก), ๒๕๔๕, หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

^{๑๒๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, หน้า ๓๔.

^{๑๒๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๑๔๓.

อย่าระคนปนใกล้	เกลือกกล้าขลาดเขลา
หนึ่งรู้พยุหเสกไสร	สบสถาน
เจนจิตวิทยาการ	กาจเกล้า
รู้เชิงพิชัยชาญ	ชุมค่าย ควรนา
อาจจักรอนรณแฉ้ว	แพกแพ้วพังหนี
หนึ่งรู้บำเหน็จให้	ขุนพล
อันสมรรถมือผจญ	จืดเลี่ยน
อย่าหย่อนวีริยล	อย่างเก็จ
แปดประการกลเทียร	ถ่องแท้ทางแกลง ^{๑๒๖}

ตอนที่สมเด็จพระนเรศวรได้จัดส่งผู้ที่มีความเก่งกล้าสามารถเพื่อออกทัพไปด้านทาน ยั่วกองทัพอองศาสดาให้เสียสมาธิต่อการรบ โดยตั้งให้พระศรีไสนรงค์เป็นแม่ทัพพร้อมพระราช ฤทธานนต์เป็นขุนพลคอยช่วยเหลือพระศรีไสนรงค์ ความขื่อนี้เป็นการแสดงหลักธรรมของนัก ปกครองที่ดีที่รู้จักใช้คนให้ถูกกับงาน ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๘๒-๑๘๓ ว่า

บรรหารให้จัดผู้	อาจอง
เอาพระศรีไสนรงค์	ฤทธิห้าว
เป็นจอมพยุหยง	ไปยั่ว ยุทธแฮ
น่านิกรทัพท้าว	ออกร้าวรอนเจิญ
พระเห็นจักเปลี่ยข้าง	ขุนพล
เยียวบมีเพื่อนผจญ	จึงใช้
พระราชฤทธานนต์	หนึ่งช่วย กันนา
เป็นปลัดทัพให้	ศึกสู้ทั้งสอง ^{๑๒๗}

ความตอนหนึ่งอันแสดงถึงความฉลาดของสมเด็จพระนเรศวรในการรู้จักนำผู้ที่มี ความสามารถเชี่ยวชาญชำนาญการในแต่ละสาขามาใช้งานให้ถูกต้องเหมาะสมกับงานที่มีความ ถนัด เพื่อให้หมู่อำมาตย์เหล่านั้นสร้างประโยชน์ให้กองทัพมากที่สุด พระองค์ทรงจัดทัพเป็นห้า แแถว แต่งตั้งให้อำมาตย์แต่ละคนรับผิดชอบหน้าที่ตามความเชี่ยวชาญมากที่สุด ดังปรากฏในร่ายว่า

^{๑๒๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๙.

เบญจเสนางค์เนืองนอง ยี่สิบห้ากองกลากลาด ให้พระยาศรีราชเดโช โยธิต์ล้วน
หมื่นหมาย จีฬายโถมไตรภพ ออกโรมรบหัวหน้า ขุนทกล้าปีกซ้าย ฝ่ายพลป้อง
กองกัน เกณฑ์ห้าพันไตรตรา พระยาพิชัยรณฤทธิ์ สถิตคชาธารศ สมญยศบไตรจักร
.....พระยาพิชิตรณรงค์ เถลิงมาดงค์จี๋จับ จู๋โถมทัพเป็นมุล ขุนนิกรสะแสแขง แขวง
ขวาตั้งตามกระทรวง หลวงจบกจักรพาด สิ้นชพยานธำรง^{๑๒๘}

กวีได้ประพันธ์ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรถึงเรื่องการฉลาดในการบำรุง
ข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถให้ได้ใช้วิชาความรู้ของตัวเองอย่างเต็มความสามารถที่
จะทำได้ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๘ ว่า

เสนางค์เนืองเนกหน้า	ในสนาม
ทั่วทุกหมู่ทุกกรม	แต่งตั้ง
ผจงแจกธนาสารสม	สิ่งชอบ เขาแฮ
หกมาสอาจอวยครั้ง	ขวบสิ้นคราสอง ^{๑๒๙}

(๓) สมมาปาส์ (บ่วงอันชอบ)

หมายถึง “ผูกประสานปวงประชา ผดุงผสานประชาชนไว้ด้วยนโยบายส่งเสริมอาชีพ
เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในพาณิชยกรรมหรือดำเนินกิจการต่างๆ ไม่ให้ฐานะ
เหลื่อมล้ำห่างเหินจนแตกแยกกัน”^{๑๓๐} จากการศึกษา พบว่า กวีได้ประพันธ์ถึงสมเด็จพระนเรศวร
ว่าเป็นผู้ที่รู้จักการผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพให้ทุนสนับสนุนให้ประชาชนมี
งานทำ โดยผู้ที่ประสงค์จะกู้ยืมให้มาเข้าเฝ้าถวายฎีกา พระองค์จักทรงให้กู้ยืมทรัพย์เพื่อเป็นการ
เปิดโอกาสให้ประชาชนเหล่านั้นได้มีอาชีพที่เหมาะสมกับความเป็นอยู่ของตน สามารถช่วยเหลือ
ตนเองได้ ลักษณะเช่นนี้เป็น การช่วยเหลือให้ประชาชนสามารถยืนหยัดต่อสู้กับความยากจนได้
ด้วยตัวเอง จนสามารถเก็บเงินได้แล้วนำส่งคืนคลังหลวงตามเดิม ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๕
ว่า

ไคปองพาณิชย์สร้าง   สิ้นศูนย์

^{๑๒๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๗.

^{๑๒๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๓.

^{๑๓๐} พระธรรมปิฎก,(ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมนุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อ
ชีวิตที่ดีงาม**, หน้า ๓๔.

เสนอลักษณะเพื่อเอาธูร	ท่านให้
ไตรพรรษเพิ่มทวิคุณ	คืนส่ง สนองนา
ปวงราษฎร์ปราศทุกข์ไว้	สว่างร้อนผ่อนเกษม ^{๑๓๑}

(๔) วาจาเปื่อย (วาจาเป็นที่รัก)

หมายถึง “มีวาทาคุดคิมใจ คือ รู้จักพูดชี้แจงแนะนำ รู้จักทักทายได้ตามทุกข์สุข ราษฎรทุกชั้น แม้ปราศรัยก็ไพเราะน่าฟัง ทั้งประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐาน มีประโยชน์ เป็นทางแห่งการสร้างสรรค์ แก้ไขปัญหาเสริมความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือ และความนิยมนับถือ”^{๑๓๒} จากการศึกษา พบว่า กวีได้ประพันธ์ให้ทราบถึงลักษณะพระราชดำรัสของ สมเด็จพระนเรศวรว่าเต็มไปด้วยความไพเราะอ่อนหวานอุปมาดั่งน้ำอมฤตอันชุ่มฉ่ำใจ พระองค์ ทรงตรัสถ้อยคำที่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างสม่ำเสมอ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๐ ว่า

อมโสมอมฤตอื่น	โองการ ท่านฤา
ในอนนคณะบริวาร	ทุกหน้า
บ่หมิ่นประมาณฐาน	พฤติภาพ เขาเฮย
ควรปู่คู่ลุงน้ำ	หนึ่งนั้นบัณฑูร ^{๑๓๓}

(๕) นිරุคคัม (การไม่มีลิมสลักคือไม่ต้องใส่กลอนประตูบ้าน)

พระองค์ทรงปกครองประชาชนให้สมบูรณ์ด้วยความสุขโดยปราบปรามข้าศึกศัตรู รวมทั้งจัดการบ้านเมืองให้ปราศจากโจรผู้ร้าย พระราชทานทรัพย์ให้แก่ประชาชนอันเป็นการอนุเคราะห์ผู้ยากไร้โดยไม่ทรงเลือกปฏิบัติและทรงกระทำอย่างเนืองนิตย์เป็นกิจวัตรประจำวัน ทรงนำหลักราชสังคหวัตถุอันเป็นธรรมเนียมยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการได้อย่างสอดคล้องกันจึงเป็นผลดีแก่สังคม หลักข้อนี้เป็นผลของการปฏิบัติตามหลักสังคหวัตถุคือบ้านเมืองสงบสุขโดยปราศจากอันตรายจากโจรผู้ร้ายทั้งหลาย ประชาชนมีชีวิต

^{๑๓๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๓.

^{๑๓๒} พระธรรมปิฎก,(ป.อ.ปยุตโต), ธรรมนุญชีวิต: พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๓๔.

^{๑๓๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๔.

เป็นสุขไม่ต้องหวาดระแวงภัย บ้านเมืองจึงไม่จำเป็นต้องลงลิ่มสลักเพื่อป้องกันโจรผู้ร้าย ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๑ ว่า

ไพบูลย์สงเคราะห์ถ้วน	ทวยชน
สังคฤหพัสดุผล	เพิ่มพ็อง
บำเพ็ญธรรดล	โจรจืด แลแฮ
ทวารเฝ้าปล้ำลิ่มป้อง	เปิดได้โดยถวิล ^{๑๓๔}

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นนักปกครองที่มีหลักในการสงเคราะห์ประชาชนอย่างถูกต้อง ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ได้อย่างดีมีความฉลาดในการผูกใจข้าราชการบริหารให้มีความเคารพศรัทธาและเชื่อถือ สร้างงานสร้างอาชีพให้กับประชาชนทุกหมู่เหล่า เพื่อต้องการให้ทุกคนสามารถช่วยเหลือตนเองได้ นับเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีคุณสมบัติตรงตามอุดมคติของประชาชน กวีได้นำหลักธรรมมากล่าวเป็น ๕ ประการเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสงบสุขของบ้านเมืองที่ปราศจากโจรผู้ร้าย ประชาชนไม่ต้องคอยหวาดระแวงภัยอันตราย บ้านเรือนจึงไม่จำเป็นต้องลงลิ่มสลักหรือกลอน

ราชสังคหวัตถุ ๕ นี้เป็นการนำคำศัพท์เก่ามานิยามใหม่ซึ่งบางศัพท์มีการเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์ให้มีความหมายใหม่โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนหรืออาจจะเรียกว่าเป็นนโยบายในการปกครอง ดังมีคำอธิบายดังต่อไปนี้คือ

๑. อัสวเมธ พระพุทธศาสนาเปลี่ยนมาใช้คำว่า สัสสมธ หมายถึง ความฉลาดในการบำรุงข้าวกล้า ส่งเสริมการเกษตรกรรมให้ได้ผลดี เป็นการปฏิรูปความหมายให้มีเหตุผลประกอบและประกอบด้วยหลักธรรมมากยิ่งขึ้น

๒. ปุริสเมธ พระพุทธศาสนาใช้ นรเมธ หมายถึง กระบวนการส่งเสริมให้คนฉลาดหรือฉลาดในการบำรุงคน คือ ทำการสงเคราะห์คนในด้านการศึกษานั้นเอง

๓. สัมมาปาส หมายถึง การสงเคราะห์คนยากจน หรือประชาชนชาวเมืองเฉพาะที่ขัดสนเท่านั้น พระราชาพระราชทานให้กู้ยืมโดยไม่เรียกดอกเบี้ยเป็นระยะเวลา ๑ ปี

๔. วาจาเปยย พระพุทธศาสนาใช้คำว่า วาจาเปยย หมายถึง การเจรจาคำที่อ่อนหวาน มีความไพเราะ เป็นที่คู่คิดน้ำใจของประชาชน แสดงอัธยาศัยอ่อนโยน เคารพ เมตตาอารีแก่ราชบริพาร เป็นจริยวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ

๕. นิรัคคะ หมายถึงการไม่มีลี้มกลอนเรือน หมายถึงความว่า พระราชาทำการปกครองแผ่นดินให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ปราศจากโจรผู้ร้าย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน ไม่มีโจรผู้ร้าย

๑๓๕

๓.๑.๓ ราชพละ ๕

พละ ๕ ของพระมหากษัตริย์ ได้แก่ “กำลังของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นประมุขของชาติ อันมีหน้าที่หลักในการบริหารปกครองบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร์ให้มีความร่มเย็นเป็นสุข”^{๑๓๖} โดยต้องมีความพร้อมทั้งผู้บังคับบัญชาและผู้ใต้บังคับบัญชาคอยให้การสนับสนุนซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่บ้านเมือง

(๑) พาหาพละ

หมายถึง “กำลังแขน หรือกำลังกาย มีความสามารถเชี่ยวชาญในการใช้อาวุธยุทธโศปกรณ์”^{๑๓๗} จากการศึกษา พบว่า แม่ทัพทั้งสองเมืองต่างก็มีความแข็งแรง และมีความชำนาญในการใช้อาวุธยุทธโศปกรณ์ต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ตอนกระทำยุทธหัตถีของทั้งสองแม่ทัพแสดงให้เห็นถึงความเก่งกล้าอันประกอบด้วยพระปรีชาสามารถไสช้างเข้าชนกันต่างฟาดฟันกันด้วยหอกและง้าว ต่อสู้กันอย่างดุเดือดอย่างไม่เกรงกลัวต่ออันตรายหรือความตายทั้งสิ้น “ทรงมีกำลังพระพาหา มีพระวรกายสามารถฝ่าสงคราม”^{๑๓๘} ได้ด้วยกันทั้งสองพระองค์ นับเป็นการแสดงกำลังทางกายของทั้งสองแม่ทัพได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๑๐ ว่า

สองโถมสองจู่จ้วง	บ่ารู
สองขัตติยสองขอชู	เชิดค้ำ
กระลิ่งกระลอกคู	ไวย่อง นักรบ
กลาญจับคชแข่งค้ำ	เข่นเขี้ยวในสนาม ^{๑๓๘}

^{๑๓๕} พระมหามานพ เจือจันทร์, “การบูชาัญญาในพระไตรปิฎก”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (สาขาภาษาบาลี-สันสกฤต : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๐, หน้า ๗๐-๗๑.

^{๑๓๖} จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๗-๓๐/๕๙๙.

^{๑๓๗} จุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๗/๕๙๙.

^{๑๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๖/๓๖๕.

(๒) โภคพละ

หมายถึง “กำลังโภคสมบัติ มีสมบัติหรือพระราชทรัพย์สำหรับเลี้ยงดูบริวารอย่างเพียงพอ สามารถปกครองบ้านเมืองไม่ให้เกิดระบบเศรษฐกิจฝืดเคือง”^{๑๔๐} จากการศึกษา พบว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีความพร้อมทางด้านทุนทรัพย์บริบูรณ์สามารถบำรุงเลี้ยงข้าราชการบริวารทั้งในยามสงครามและยามปกติได้อย่างไม่ติดขัด ทั้งนี้ เพราะพระมหากษัตริย์ไทยในอดีตสามารถครอบครองสมบัติอันเกิดขึ้นภายในแผ่นดินได้ทั้งหมด จึงมีโภคทรัพย์ไว้ใช้จ่ายใช้สอยอย่างไม่ขาดสน แม้เครื่องฉลองพระองค์ของพระมหากษัตริย์ไทยก็ต้องมีความพิเศษกว่าเครื่องแต่งกายของบุคคลทั่วไป โดยมักจะมีเพชร พลอยและเครื่องประดับอันประณีตมีค่าประดับตกแต่งไว้อย่างสวยงาม ดังตอนสมเด็จพระนเรศวรเตรียมทัพออกรบมีการฉลองพระองค์ที่เต็มไปด้วยเพชร พลอย แก้วไพฑูรย์ แก้วแก้วประการ กวีได้เปรียบเทียบไว้ว่ามีความงามเช่นเดียวกับพระรามพระลักษมณ์ฉลองพระองค์ออกรบ ดังปรากฏในร่ายว่า

ชกีสรงธาราเสาวรภัย ตรีลบลุคนชกัจจร ทรงบวรวิภูษา รัตพัศตราตรูเนตร ชาย
 แครงเทศถือกพร้อย ชายไหวห้อยเห็นเพรา พิศสนับเพลายรรยง ฉลองพระองค์แล
 เลิศ ทับทรวงเพชรพรายพริ้ง สะอึ้งรัตนไพฑูรย์ แก้วเกยूरสวมหัตถ์ แสงนพรัตน์
 มลิ่งเมลิอง เรื่องชามรงค์รุ่งร่วง ช่วงพรเห่าแก้วแก้ว แพร้วพรายนิ้วอัยฎางค์ พलग
 สองกษัตริย์สวมทรง อลงกตกาญจนมกุฎ แสงเพชรศุดพุงแพร้ว แก้วแก้วกอบแกม
 มาศ นาดกรกรายทนายธนู คูสองเจ้าจอมสยาม เณลกัษมณัรรมรอนราพนั ปราบอ
 เรนทร์ทุกด้าว^{๑๔๑}

(๓) อมัจฉพละ

หมายถึง “กำลังอำมาตย์ มีข้าราชการ หม้ออำมาตย์ที่ประกอบด้วยสติปัญญาสามารถเชี่ยวชาญในสาขาต่างๆ อย่างดี ให้ความจงรักภักดีซื่อสัตย์ไม่คดโกง ทำงานด้วยแรงจิตอุทิศเพื่อส่วนรวม”^{๑๔๒} จากการศึกษา พบว่า สมเด็จพระนเรศวรมีพลังกำลังทางด้านหม้ออำมาตย์ อยู่รอบ

^{๑๓๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๐๙.

^{๑๔๐} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๒๘/๕๙๙.

^{๑๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๖๑.

^{๑๔๒} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๒๙/๕๙๙.

ด้านรวมทั้งเจ้าเมืองผู้ครองนครต่างๆ ได้ให้ความร่วมมือเป็นที่ปรึกษากิจการบ้านเมือง และทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีต่อบ้านเมือง ทำให้บริหารบ้านเมืองด้วยความเรียบร้อยดีงาม ดังความตอนหนึ่ง สมเด็จพระนเรศวรทรงปรึกษากับขุนนางเรื่องการทำศึกกับกองทัพหงสาวดีว่าควรออกรบเข้าศึกนอกเมืองหรือภายในเมือง หม่อมอำมาตย์ต่างกราบทูลว่าควรออกรบศึกข้างนอกเมือง เพราะห่างไกลจากกรุงศรีอยุธยา หากพลาดท่าเสียทีแก่ข้าศึกประชาชนภายในเมืองยังมีโอกาสหลบหนีภัยได้ง่ายกว่า ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๗๗-๑๗๘ ว่า

สมเด็จพระนเรศวร	ปรึกษา
แต่ภิกษุมหาตยา	ท้าวผู้
จักโรมอริรา	มัญเมื่อ นีเส
รับที่ถิ่นฤๅสู	นอกไชรี ไหนควร
ทั้งมวลหม่อมมาตย์ช้อง	สารปล้น
ทูลพระจอมจรรโลง	เลื่องหล้า
แถลงลักษณะปางบรรพ์	มาเทียบ ถวายเส
ณะที่ควรเสด็จคำ	ศึกไชรีไกลกรุง ^{๑๔๓}

โคลงบทหนึ่งอันแสดงถึงหม่อมอำมาตย์เป็นผู้ซื่อสัตย์ รับราชการด้วยความจงรักภักดี เมื่อยามมีภัยก็ไม่ทอดทิ้งเจ้านายร่วมออกรบเคียงคู่ออกอย่างไม่เกรงกลัวภัยอันตราย ดังโคลงในบทที่ ๑๕๕ ว่า

ยรรยงพยุหบาตรเบื่อง	เรือขุน
ทั่วทุกนายทุกมูล	เตรียมตั้ง
มวลมาตย์ราชินิกุล	เคียงคู่ กันเส
ถืออกถกลูกบั้ง	พร่างแพ้วดาวเดือน ^{๑๔๔}

ตอนสมเด็จพระนเรศวรทรงจัดทัพเพื่อออกรบ ทรงแต่งตั้งให้พระยาศรีไสณรงค์ และพระราชฤทธานันต์ผู้มีความเก่งกล้าสามารถ เป็นอำมาตย์คู่กาย ทรงตั้งให้เป็นทัพหน้าเข้าโจมตี ก่อนเพื่อเป็นกลลวงกองทัพหงสาวดี ความตอนนี้แสดงให้เห็นถึงสมเด็จพระนเรศวรมีหม่อมอำมาตย์ที่มีความเชี่ยวชาญด้านการรบ และมีความจงรักภักดีต่อแผ่นดินเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏในรายว่า

^{๑๔๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๕๖.

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๓.

เรียงยกแยกโยธา ทัพพระยาศรีไสยรงค์ ผู้อาจองสามารถ กับพระราชฤทธานนต์ คู่
ขุนพลเร่งฝ้าย ย้ายแต่ยามราษตรี ดีลิบเอ็ดออกโรม โถมประทะทัพหน้า ข้าศึกดู
กำลัง หักให้พังให้พ่าย ฝ่ายพยุหทัพหลวง แต่งตามกระทรวงโดยดับ สรรพแต่ย่ำรุ่ง
วาง ลำเสนางค์ทุกนาย รายเรียบพลพยุหบาตร ตามพระราชกำหนด^{๔๕}

ตอนสมเด็จพระนเรศวรทรงเคลื่อนทัพหลวง ก่อนออกเดินทัพได้รับสั่งให้โอรสหลวง
ผู้ชำนาญการทางด้านไสยศาสตร์เป็นผู้กำหนดฤกษ์ดี สำหรับชนะศึกใหญ่ อันเรียกว่า พิชัยฤกษ์
เมื่อถึงกำหนดฤกษ์พราหมณ์ผู้เจริญยิ่งซึ่งทำหน้าที่เป็นโอรสหลวง ผู้ชำนาญนิศาสตร์ไสย คือ
ผู้เชี่ยวชาญคัมภีร์พราหมณ์ที่ว่าด้วยแบบแผนหรือกฎหมาย ได้ลั่นฆ้องชัยเบิกธงเดินกองทัพ อัน
เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีอำนาจขั้วราชการ ที่มีความรู้ความชำนาญ
เก่งกล้าสามารถดีไว้สนองพระยุคลบาท ดังปรากฏในร่ายว่า “กลมหมามหุติวิษเยศ จึงทวิษเชษฐ์
เนมิตก์ ผู้ชำนาญนิศาสตร์ไสย ลั่นฆ้องชัยเฉลิมฤกษ์ เบิกบรรดากจรลี อินทรเทวีก็ยกขาน บรรสาน
ศัพท์แต่รสังข์ ประณังโพนพาทย์คูรียา”^{๔๖}

(๔) อภิจักร์พละ

หมายถึง “กำลังแห่งความมีชาติสูง พระเจ้าแผ่นดินมีกำเนิดในตระกูลชั้นสูง ย่อม
ได้รับการอบรมตามโบราณราชประเพณีเป็นอย่างดี จึงได้รับการเชิดชูเกียรติให้อยู่ในตำแหน่งสูง
ตามขัตติยราชสกุล อันผู้ใดจะหมิ่นพระบรมเดชานุภาพมิได้”^{๔๗} ตอนที่แสดงให้ทราบถึงความ
เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีกำเนิดในขัตติยสกุลมีปรากฏในตอนสมเด็จพระนเรศวรขึ้นครองราชย์แทน
พระราชบิดา ดังปรากฏในร่ายว่า “เจ้าจักรพรรดิแผ่นดินสยาม สมญานามนฤเบศ นเรศวรนรินทร์
ปางบดินทร์บิตูราช พระบาทสู่สวรรคต...จึงพระองค์ชายเชษฐ์ นเรศวรสืบเสวยสวรรย์...ผดุง
แผ่นดินสยาม นามสุทศน์เทพนคร บรรทวาราวดี”^{๔๘}

ส่วนพระมหาอุปราชดำรงตำแหน่งรัชทายาทของเมืองหงสาวดี ในฐานะเป็น
พระราชโอรสซึ่งมีชาติสกุลสูงศักดิ์อันเสมอด้วยสมเด็จพระนเรศวร ดังจะเห็นได้จากตอนที่

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๖.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๑.

^{๔๗} จุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๓๐/๕๙๙.

^{๔๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลง
พ่าย, หน้า ๒-๓.

พระเจ้าบุเรงนองตรัสกับพระราชโอรสในทำนองประชดประชันเปรียบเทียบเรื่องความกล้าหาญของพระราชโอรสเมืองกรุงศรีอยุธยา ทำให้ทราบว่าเมืองหงสาวดีมีขัตติยสกุลดำรงตำแหน่งพระเจ้าแผ่นดินด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในร่ายว่า

บุตรท่านยี่นถ้อย ข้อยผู้ข้าบาทหงส์ โหรครวญทำนาย ทายพระเคราะห์ถึงฆาต
ฟังสารราชเอารส ธกัษะชดบังญา เจ้าอยุธยาธิบดี ล้วนยงยุทธเชี่ยวชาญ หาญหัก
ศึกบมิย่อ ต่อสู้ศึกบมิหยอน ไปพักอนว่าไซ้ ให้ธหวงห้าม แม้นเจ้าคร้ามเคราะห์
กาจ จงอย่าขาดรุธนา เอาพัศตราสตรี้ สวมอินทรีย์สร้างเคราะห์ ตรีสยะเยียง
ขลาด^{๑๔๘}

ตอนสมเด็จพระนเรศวรตรัสเชิญพระมหาอุปราชเข้าร่วมทำยุทธหัตถีต่อหน้าเหล่าทหารของทั้งสองกองทัพเพื่อเป็นการเผยแพร่เกียรติยศให้ปรากฏแก่ชาวโลก หากพระมหาอุปราชไม่รับคำเชื้อเชิญจะเป็นการประกาศให้เห็นความขลาดกลัวและไม่มีศักดิ์ศรีของความเป็นผู้บังคับบัญชาได้ เมื่อพระมหาอุปราชได้ฟังพระดำรัสเช่นนั้นแล้วจึงเกิดขัตติยมานะ คือ ความถือตนว่าเป็นกษัตริย์ขึ้น เพราะเมืองหงสาวดีก็มีผู้ปกครองที่ได้ชื่อว่าพระมหากษัตริย์อันเป็นขัตติยสกุลที่ปวงชนทั้งหลายให้ความเคารพนับถือและไม่เป็นการสมควรที่ผู้ใดจะหมิ่นแคลน โดยเฉพาะผู้ที่เป็นข้าศึกร่วมสงคราม ดังนั้น พระมหาอุปราชจึงไสช้างทรงเข้าร่วมกระทำยุทธหัตถีกับสมเด็จพระนเรศวร ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๐๘-๓๑๐ ว่า

ดำเนินพจนพากย์พร้อม	พรรณนา
องค์อัครอุปราชา	ท่านแจ้ง
กอบเกิดขัตติยมา	นะนีก หาญเฮย
ขับคชเข้ายุทธแย่ง	คว้นด้วยโดยถวิล
.....	.....
เศียรส่ายหางงาค้าง	ไชว้แคว้งแทงโถม
สองโจอมสองจู่จ้วง	บ่าฐ
สองขัตติยสองขอสู	เชิดค้ำ
กระลิ่งกระลอกดู	ไวย่อง นัคนา
ควาญขับคลแข่งค้ำ	เช่นเขี้ยวในสนาม ^{๑๕๐}

^{๑๔๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕.

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

(๕) ปัญญาพละ

หมายถึง “กำลังแห่งปัญญา ทรงมีพระปรีชาสามารถทุกด้าน อันอำนวยประโยชน์สุข ให้ปวงประชาได้เกิดความร่วมมือเป็นสุข ทรงมีความยุติธรรม ไม่ลำเอียงวินิจฉัยให้เป็นไปตาม ความเที่ยงธรรม และทรงมีพระราชดำริถึงนวัตกรรมใหม่ๆ อยู่เสมอ”^{๑๕๑} สมเด็จพระนเรศวรพร้อมด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถกอยู่ท่ามกลางข้าศึกนับหมื่นนับพันคนซึ่งสามารถ กระทำอันตรายต่อพระองค์ได้โดยง่าย แต่ด้วยพระปรีชาสามารถทางด้านสติปัญญาอันเฉลียวฉลาด ประกอบด้วยปฏิภาณไหวพริบอันแฝงไว้ด้วยกลอุบายเพื่อจะพลิกผันสถานการณ์จากร้ายให้กลับ กลายเป็นดี ด้วยการเชื่อเชิญให้พระมหาอุปราช แม่ทัพของเมืองหงสาวดีให้ร่วมกระทำยุทธหัตถี กัน เพื่อเป็นการประกาศเกียรติของแม่ทัพทั้งสองเมือง ซึ่งการกระทำยุทธหัตถีนี้เป็นการต่อสู้ของ แม่ทัพเอง ไม่มีไพร่พลเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นการแสดงความสามารถและความกล้าหาญของแม่ทัพ นับได้ว่า ในยามมีภัยจวนตัวก็สามารถใช้สติปัญญาอันหยั่งรู้ถึงเหตุผลแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้า ได้อย่างชาญฉลาด ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๐๓ ว่า

พระพี่พระผู้ผ่าน	ภพอุต คมเอย
ไปชอบเชษฐชั้นหยุด	ร่วมไม้
เชิญราชร่วมชยุท	เผยเกียรติ ไว้แฮ
สู้กว่าสองเราไสร	สุดสิ้นฤมี ^{๑๕๒}

จากการศึกษา พบว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเพียบพร้อมไปด้วยพละ ๕ ของ พระมหากษัตริย์ ทรงมีคุณสมบัติของนักปกครองที่ดี จะเห็นได้ว่าพระองค์มีทั้งความเชี่ยวชาญ ชำนาญการทั้งในด้านการรบและการปกครองอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยคุณสมบัติความสามารถทั้ง ปวงนี้ทำให้การทำสงครามเพื่อกู้ชาติบ้านเมืองได้รับความสำเร็จอย่างรวดเร็ว นับเป็น พระมหากษัตริย์นักรบที่มีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ว่า “นักรบต้อง ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ ๑. ฉลาดในภูมิประเทศ ๒. ยิ่งไกล ๓. ยิ่งไว ๔. ทำลายกายใหญ่”^{๑๕๓}

๓.๑.๘ ทิศ ๖

^{๑๕๑} ชู.ชา. (ไทย) ๒๓/๓๐/๕๙๙.

^{๑๕๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลง พาย, หน้า ๑๐๗.

^{๑๕๓} อง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๓๔/๓๕๓., อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๘๒/๒๕๗.

คำว่า “ทิส” ในทางโลกมีความหมายถึง “ด้าน, ข้าง, ทาง, แถบ”^{๕๔} ทิสตะวันออก ทิสตะวันตก ทิสเหนือ ทิสใต้เป็นต้น ส่วนในทางพระพุทธศาสนา คำว่า “ทิส” แปลว่า ผู้เห็น ผู้ให้แสงสว่าง ผู้ชี้ช่องทาง และยังมีหมายถึงบุคคลประเภทต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้งทางด้าน ครอบครัวยุคและสังคมของเราซึ่งมีอยู่รอบตัวทุกคน ในทางพระพุทธศาสนามี ๖ ประการ^{๕๕} คือ

(๑) ปุรัตถิมทิส ทิสเบื้องหน้า (มารดาบิดาและบุตรธิดา)

จากการศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายทำให้ทราบถึงการวิธีการแสดงหน้าที่ของแต่ละบุคคลอันเป็นผู้ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทางสังคม ซึ่งเปรียบประดุจทิสที่อยู่รอบตัวเรา ดังความตอนที่ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชและพระเอกาทศรถได้แสดงความเป็นลูกที่ดีด้วยการดำรงวงศ์ตระกูล ประพฤติตนอยู่ในสถานะอันเหมาะสมกับความเป็นทายาท เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาสวรรคต ก็ทรงจัดการพระศพตามพระราชประเพณีพร้อมกันนั้นก็ยังมีการทำบุญให้ทานอุทิศส่วนกุศลให้แก่ พระบิดา ดังปรากฏในร่ายว่า

ปางบดินทร์บิตูราช พระบาทสู่สวรรคต จึงเอารสโทให้ ธิให้กอบการเมรุมาศ โดย
ขนาดบูรพ์ประเพณี สองกษัตริย์ถวายเป็นเพลิง เถกิงการมหรสพ ค่ำรบถ้วนสัตถวาร เป็น
มหาพารพันลึก อธิทานอานวย ทวยเนื่องเนกบรรพชิต เป็นนิรามิขบรรณา ทูลบา
ทาสนอนนบ พระศพรราชบิตูรงค์^{๕๖}

ตอนพระเจ้าหงสาวดีได้สั่งสอนให้พระมหาอุปราชรู้จักกลศึกและวิธีการรบ โดยให้
ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท รู้จักใช้ทหารให้เกิดประโยชน์แก่กองทัพ เป็นการสั่งสอนบุตรให้ตั้งอยู่
ในความดี ไม่ให้หลงประมาทมัวเมาคึกคะนองไปตามเหตุปัจจัยอันจะนำพาความทุกข์มาให้ตน
และกองทัพ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๑ ว่า

จงจำคำพ่อไซร์	สั่งสอน
จงประสิทธิ์สมพร	พ่อให้
จงเรื่องพระฤทธิรอน	อริราช

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙๖.

^{๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

^{๕๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๒.

จงพ่ออุลลาภได้

เผด็จดาวแดนสยาม^{๑๕๗}

(๒) ปัจฉิมทิต ทิตเบื้องหลัง (สามภรรยา)

วรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายยังปรากฏหน้าที่ของสามภรรยาอันเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสามภรรยาที่ต้องแสดงออกต่อกันแม้ในยามศึกสงครามก็ยังทำหน้าที่เช่นนี้ได้อย่างครบถ้วน กวีได้ประพันธ์โดยมีลักษณะการใช้หลักกรรมเข้าไปสอดแทรกเพื่อให้เห็นถึงลักษณะความเป็นภรรยาสามีที่ดี ดังตอนที่พระมหาอุปราชเข้าไปสั่งนางสนมก่อนเสด็จออกรบ เนื้อความส่วนใหญ่แสดงถึงความโศกความอาลัยที่ต้องพลัดพรากจากกัน แต่เจือด้วยลักษณะการทำหน้าที่ของสามภรรยาที่ดี เป็นการบอกเล่าให้รักษาตัวและให้คอยการกลับมาของพระองค์ ดังโคลงบทที่ ๑๘-๒๒ ว่า

จำเรียนนิราสมร	เสมอชีพ
เชิญแม่ดับทเวชให้	อยู่ถ้ำคืนสม
บังคมบรมบาทให้	แถลงพลาง
ขอใครโดยเสด็จทาง	เถื่อนท้อง
เป็นเพื่อนบพิตรกลาง	ไพโรพฤกษ์ พระเอย
ห่างราชฤาแรมห้อง	อยู่ให้ใครถนอม
การยุทธ์สุดที่ห้าม	แหนอนงค์
กรันจกโดยเสด็จจง	ห่อนได้
อยู่หลังจกตั้งทรง	แต่โศก แล้วนา
นอนจะเป็นนอนไ้	ข่าท้าวคอยถาม
ทรมรักอย่าร้องรำ	กำสรวล
อยู่เมื่อย่าเสวยครวญ	ละห้อง
บ่นานบ่น่ายนวน	แห่งเสน่ห่ นุชนา
เสร็จทัพกลับถนอมสร้อย	อย่าเศร้าเสียดศรี ^{๑๕๘}

และตอนที่พระมหาอุปราชเฝ้าคำนึงคิดถึงนางสนมในใจเต็มไปด้วยความทุกข์เพราะเหงาใจไม่มีใครเป็นเพื่อนคลายเหงา แต่ความคิดถึงนี้ก็ยิ่งแผ่ไปด้วยความต้องการทำหน้าที่ของ

---

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘-๙.

สามีที่ดีด้วยคิดว่า หากนางสนมเสด็จทัพมาด้วยจักชีชวนให้ชมภูเขา ป่าไม้ ต้นไม้และชวนเล่นน้ำ เหมือนเป็นการเอาใจภรรยาให้มีความสุขด้วยการมอบสิ่งดีๆ ให้ตามโอกาสอันควร ดังโคลง บทที่ ๗๔-๗๕ ว่า

แม่ดวงกมลาศไฉ่	มาคล
โดยสถานแถวสกล	ที่นี้
จักชวนแม่ชมบน	บรรพต โพนแฮ
พลาถแม่ชมริยมชี	แม่ชีริยมชม
ชมพนมพนาเวศห้วย	เหวหิน
ทุกเขาะชอกคีชริน	ร่องน้ำ
จักชวนแม่สรงสินธุ์	แสนสนุก
สถานอุทกท่าถ้ำ	เถื่อนห้องแถวธาร ^{๑๕๕}

ความตอนพระมหาอุปราชเสด็จเข้าไปในห้องเพื่อลานางสนมเตรียมทัพเข้าสู่สนามรบ เมื่อนางสนมทราบความทั้งหมดแล้วนั้นก็เกิดความโศกเศร้าเสียใจ กลัวว่าพระมหาอุปราชจักได้รับอันตรายจากการรบ แม้อยากจะตามเสด็จไปช่วยอำนวยความสะดวกในเรื่องเล็กน้อยให้บ้างตามแบบอย่างของภรรยาที่ดีก็ไม่มีโอกาสไม่สามารถจะกระทำได้ จำต้องอยู่คอยทำว่าเหวในพระราชวังตามลำพังดังถูกขังไว้ มีปรากฏในโคลงบทที่ ๑๓-๑๔ ว่า

ยินสารสมเด็จไฉ่	ภรรดา
คาลสุขลธารา	หยาดย่อย
เศียรชบแทบบาทา	ทางทเวษ
ฤาไครววายว่างสร้อย	สร้างลั่นกันแสง
ทูลแถลงแห่งบาปเบื้อง	บูรพ์ไฉน
จึ่งบดินทร์ดีใจ	จากห้อง
พระเสด็จแต่เดียวไกล	แดนราช
ฤาพระจักละน่อง	อยู่ว่างวัง ^{๑๖๐}

(๓) เหมภูมิพิศ ทิศเบื้องล่าง (เจ้านายและคนรับใช้)

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๗-๒๘.

^{๑๖๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗.

ตอนที่สมเด็จพระนเรศวรจัดกระบวนทัพ มอบหมายหน้าที่ให้หมู่อำมาตย์ได้ประจำตำแหน่งที่เหมาะสมกับกำลังความสามารถ เป็นคุณธรรมของผู้เป็นนายที่ต้องอนุเคราะห์คนรับใช้ ผู้ได้บังคับบัญชาให้ได้ทำงานตามกำลังความสามารถที่ผู้ได้บังคับบัญชาฉลาดและมีความเชี่ยวชาญในวิชาชีพนั้นๆ อันเป็นการสร้างประโยชน์ได้มากที่สุด ดังปรากฏในร่ายว่า

ให้เจ้าพระยาจักรี เหี้ยหัดดีแสดงเดช สมญูศไฟภัทรกัลป์ สรรกองแซงแขวงขวา
พระยาศรีสุริยพาหะ ถืออัสวพลพฤษ์ จีปาชินทร์พลาหก ยกพยุหหมู่ม้า สองร้อยห้า
สิบฝ้าย แซงซ้ายพระสินธพ.....ให้เจ้าพระยาพระคลัง เลอหลังกฤษชร์ศักดิ์ จักรมहिมา
มินาม พระราชสงครามปีกขวา จีไอยราราชยาน พลายสังหารคชสีห์ ห้าพันมีหมู่พล
หนปีกแขวงแขวงวาม เอาพระรามรณภพ ครอบเท่าเทียมโยธี^{๑๖๑}

ตอนสมเด็จพระนเรศวรเสร็จศึกกับกองทัพหงสาวดีแล้วเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยา ได้มีการปูนบำเหน็จให้แก่หมู่อำมาตย์ทั้งหลายทั้งที่ร่วมกันรบมีชีวิตกลับสู่มาตุภูมิของตนเองและเสียชีวิตกลางสนามรบ อันเป็นคุณธรรมของการอนุเคราะห์บำรุงคนรับใช้ได้บังคับบัญชา ด้วยการจัดสวัสดิการ ให้ค่าจ้างรางวัลตามสมควรแก่ฐานานุรูป ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๑๓๖ ว่า

สองผจญอริราชด้วย	โดยเสด็จ
คุณขอบตอบบำเหน็จ	ท่านให้
ครบเครื่องอุปโภคเสร็จ	ทุกสิ่ง สรรพแฮ
เงินและทองทาสใช้	อีกทั้งทวยเฉลย
แล้วเผยพจนารถชั้น	บรรหาร
ยกขอบกอบบ้านาญ	ที่มี้วย
นายมหานุภาพควาญ	กลางคช หนึ่งนา
หมื่นภักดีศวรด้วย	ศึกสู้เสียตน
บัดคลดคำรัสให้	บุญยศ
ทรัพย์สิ่งศรีสารด	ทั่วทั้ง
บุตรทหารท่านแทนทด	ความชอบ เขานา
สมที่ภักดีตั้ง	ต่อเหง้าเผ่าเฉลิม ^{๑๖๒}

^{๑๖๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๐.

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๖.

หมู่ทหารที่ได้รับพระราชโองการให้เข้าประจำการตามตำแหน่งต่างๆ มีความมุ่งมั่นทำหน้าที่ของตนเองอย่างถวายหัวไม่เกรงกลัวข้าศึก รวมพลังเป็นปึกแผ่นจนเกิดเป็นความสามัคคีโดยมีจุดมุ่งหมายอันเดียวกันคือชัยชนะ “ถือดาบและโล่ จับธนูขนาดลูกศร ยิงลูกศรไปข้าง ฟุ้งหอกไปข้าง กวาดแกว่งดาบฟันกันข้าง ถูกลูกศรเสียบเอาข้าง ถูกหอกแทงเอาข้าง ถูกดาบตัดศีรษะข้าง เข้าถึงความตายข้าง ทุกข้างปางตายข้าง”^{๑๖๓} ต่างร่วมด้วยช่วยกันฟันฝ่าชิงชัยผลัดกันรุกผลัดกันรับอย่างแข็งกล้าข้างบาดเจ็บข้างล้มตายกันเป็นจำนวนมาก ดังปรากฏในร่ายว่า

ธให้ขาดรอกโยธา ออกโจมตีตัดศึก แต่ยามศึกเดินพล เร่งขวยชวนเตรียมทัพ.....
โดยลำเนาลำดับ ถับถึงโคกเผาเข้า พยายามเข้ายังสาย หมายถึงประมาทโง่ครจบ ประท
ทบทพิพราญ ประทันทพิพม่า จับทวยกล้าเข้าแทง จับทวยแขงเข้าฟัน....สาดปืนไฟ
ยะแยง แผลงปืนพิษยะยุ่ง ฟุ้งหอกใหญ่คะกว้าง ขว้างหอกซัดคะไขว่ ไล่คะคลุกบุก
บัน เจือดาบฟันจะลาด ง่าง้าวฟาดจะถับ....อาจจ้ออาจเข้ารุก อุกต่ออุกเข้าร่า กล้าต่อ
กล้าชิงบัน กลั่นต่อกลั่นชิงรอน ศรต่อศรยิงยื่น ปืนต่อปืนยิงยัน กุทัณฑ์ต่างตอบโต้
ไล่ต่อไล่ต่อตั้ง .....ทวนฝัดผันทวนทบ รบอลวนอลเวง ต่างบเกรงบกลัว ตัวต่อตัวชิง
มล้าง ช้างต่อช้างชิงชน คนต่อคนต่อรบ....ต่างประชันฟอนฟาด ล้วนสามารถมือทัด
ล้วนสามารถมือทาน ผลาญกันลงเต็มหล้า ฝร่ากันลงเต็มแหล่ง แบ่งกันตายลงครัน
ป็นกันตายลงมาก ตากเต็มท่งเต็มเถื่อน ตากเต็มเผื่อนเต็มพง^{๑๖๔}

(๔) อุปริมทิต ทิศเบื้องบน (พระภิกษุกับคฤหัสถ์)

ตอนที่พระภิกษุร่วมกันอนุเคราะห์หมู่คฤหัสถ์นั้นกรบ ด้วยการประพรมน้ำพระพุทธมนต์ให้มีกำลังใจแข็งแรง อันเป็นจิตวิทิตยาสรางพลังกำลังใจให้เหล่าทหารมีความกล้าหาญในการ

^{๑๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๘/๑๗๐.

^{๑๖๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๙๔-๙๕.

ต่อสู้กับข้าศึกศัตรู ดังร่ายว่า “พลันขยายพยุหบาตรา กลาเข้าโกลนทวารศ สงฆ์สวดชยเสศพุทธมนต์ ปรายประชลเฉลิมทัพ ตามตำรับราชธมยุทธิ์”^{๑๖๕}

ความตอนสมเด็จพระวันรัตทูลขอโทษแม่ทัพนายกองกับสมเด็จพระนเรศวร โดยอ้างเหตุผลว่า หมู่อำมาตย์ที่ตามไม่ทันเสด็จนั้นล้วนมีความจงรักภักดีต่อพระองค์ ทุกหมู่เหล่าต่างร่วมรบอย่างกล้าหาญหาใช่เกรงกลัวข้าศึกไม่ การกระทำยุทธหัตถีนั้นเป็นการประกาศเกียรติยศของพระองค์ให้ก้องจรไกล อุปมาดังสมเด็จพระบรมศาสดาทรงชนะหมู่มารด้วยพระองค์เองโดยมิได้มีเทวดาหรือมนุษย์มาคอยช่วยเหลือ จึงเป็นการเพิ่มเกียรติยศให้ยิ่งขึ้น หมู่อำมาตย์ทั้งหลายต่างก็เคยร่วมเรียงเคียงไหล่ในการรบมาหลายครั้ง ในภายภาคหน้าหากมีสงครามเกิดขึ้นอีก หมู่อำมาตย์เหล่านี้จักได้ช่วยทำนุบำรุงแผ่นดินของพระองค์ได้ จึงขอให้เว้นโทษการประหารชีวิตหมู่อำมาตย์เหล่านั้น การเข้ามาห้ามปรามความหลงผิดจากความชั่ว และบอกทางสวรรค์ชี้ทางสว่างแก่พระมหากษัตริย์ นับเป็นการอนุเคราะห์คุณุหัตถ์ที่พระภิกษุสงฆ์พึงกระทำอย่างยิ่ง ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๖๔-๓๖๕ ว่า

ทั้งหลายทวยบาทเบื่อง	บงกช
ควรรโคตรโทษสาหัส	อะคร้าว
แต่ทูลฐูลิบท	สนองบาท มานา
เพรงพระอัยกาท้าว	ตราบไ้พระเจ้าหลวง
ล่วงถึงบพิตรผู้	เถลิงถวัลย์ ราชย์ฤา
คือพุทธบรรษัทสรรพ	สืบสร้าง
เชิญงคอดอวยทัณฑ์	ทวยโทษ นีนา
เลื่อย่าลาญชีพมล้าง	หนึ่งครั้งขอเผื่อ ^{๑๖๖}

หลักธรรมหัวข้อที่ ๖ นี้ มีปรากฏในวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายอยู่หลายแห่ง มีทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับบิดามารดา บุตรีธิดา สามิภรรยา เจ้านายกับลูกน้องและพระภิกษุกับคฤหัสถ์ ตัวละครทั้งหลายต่างมีบทบาทที่เกี่ยวข้องประสานสัมพันธ์กันทำหน้าที่ของตนเองได้อย่างครบถ้วน กระบวนการ นับได้ว่ากวีได้สอดแทรกธรรมไว้ในหน้าที่ของแต่ละบุคคลในสังคมโดยผ่านบทบาทของตัวละครได้อย่างเหมาะสม

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๔.

^{๑๖๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๔.

๓.๒ วิเคราะห์วิธีการใช้หลักธรรมที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย

จากการศึกษาวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายมีหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ ๘ หมวด ดังได้กล่าวให้ทราบแล้วในตอนต้น ในส่วนนี้จะศึกษาวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงแทรกหลักธรรมไว้ในวรรณคดีเพื่อประโยชน์อะไร เหตุใดจึงนำหลักธรรมเหล่านั้นมาใช้ในลิลิตตะเลงพ่าย และทรงมีจุดประสงค์ใดในการนำหลักธรรมทั้ง ๘ หมวดมาสอดแทรกไว้ในลิลิตตะเลงพ่าย

๓.๒.๑ ทศพิชราชธรรม

วรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายเป็นวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อขอพระเกียรติของสมเด็จพระนเรศวรเป็นสำคัญ เพื่อประกาศเกียรติคุณของวีรภักดิ์ไทยให้เป็นเกียรติประวัติแก่อนุชนรุ่นหลังได้รับทราบทั้งประวัติศาสตร์ทางด้านการเมืองการปกครองและอรรถรสของลีลาถ้อยคำ นอกจากนั้น ผู้ประพันธ์ยังเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่ได้รับการศึกษาอบรมจากสำนักของสมเด็จพระวันรัตน์ วัดพระเชตุพนมาอย่างดีจึงมีจุดมุ่งหมายในการเผยแผ่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายโดยเฉพาะการพรรณนาถึงราชธรรม ซึ่งหมายถึงธรรมหรือหน้าที่ของพระราชา ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในอุดมคติไว้หลายแห่ง “กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ทั้งหลายต่างดำรงพระองค์อยู่ในหลักทศพิชราชธรรมอันเป็นธรรมะที่สำคัญที่สุดของผู้ปกครอง”^{๑๖๖}

วรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายได้กล่าวถึงบ้านเมืองในสมัยอยุธยาอันมีการปกครองเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของอาณาจักรทรงมีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารงานราชการทุกอย่างจึงเป็นเสมือนศูนย์รวมอำนาจอยู่ที่พระมหากษัตริย์พระองค์เดียวเท่านั้น และพระราชอำนาจนั้นอยู่ภายใต้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา กวีประพันธ์โดยกำหนดบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้มีความสุขุมคัมภีรภาพเต็มไปด้วยพระราชปณิธานที่มุ่งจะกอบกู้บ้านเมืองให้เป็นเอกราชตั้งแต่ครองราชย์สมบัติจวบจนสวรรคตก็ทรงทำศึกสงครามมาตลอดโดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยากลำบากพระวรกายแต่อย่างใด จะเห็นได้ว่าพระราชกรณียกิจทางด้านสงครามนั้น ทรงอุทิศพระองค์เพื่อประเทศชาติ

อย่างแท้จริง ทรงเป็นทั้งผู้นำกองทัพและผู้นำทางด้านจิตใจให้แก่เหล่าทหารหาญ เป็นผู้บัญชาการรบด้วยพระองค์เองหลายครั้งหลายคราโดยไม่ได้มีความหวาดหวั่นกลับมีพระราชหฤทัยที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความยินดี ดังตอนที่ทราบข่าวการยกทัพมาของพระมหาอุปราชา มีปรากฏในโคลงที่ ๑๖๖ ว่า

จอมสยามขามศึกไชรี	ไปมี
บานกมลเปรมปรีดี	ปราบเสี้ยน
สองสุริยกษัตริย์	ตรัสต่อ กันแฮ
หาเลศมลายศึกเหียน	หันหัวหายคม ^{๑๖๘}

ในยามศึกสงครามเสร็จสิ้น ทหารผู้ใดมีความดีความชอบก็พระราชทานรางวัลให้ ถ้าผู้ใดเสียชีวิตกลางสนามรบก็พระราชทานรางวัลให้แก่ภรรยาและบุตรแทน ส่วนผู้ใดมีความผิดก็โปรดให้มีการพิจารณาโทษสอบสวนหาข้อเท็จจริงตามกฎอัยการศึกโดยไม่มีความลำเอียง ข้อราชการทุกข้อที่ทรงตัดสินนั้นต้องได้รับความคิดเห็นจากข้าราชการทุกฝ่ายเสมอไม่ทรงพิพากษาลงโทษด้วยพระราชอำนาจส่วนพระองค์ กวีได้ยกประวัติศาสตร์การปรึกษาโทษของทหารที่ตามไม่ทันเสด็จ โดยมีสมเด็จพระวันรัตน์เป็นผู้เข้าเฝ้าเพื่อกราบทูลถามถึงข่าวการศึกสงครามครั้งนี้ โดยการประพันธ์มีลักษณะเปรียบเทียบให้เห็นถึงความดีงามที่โดดเด่นของชัยชนะที่มีคุณสมบัติเฉกเช่นเดียวกันกับพระพุทธเจ้าที่ทรงชนะพญามารด้วยพระองค์เอง อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าธรรมย่อมชนะอธรรมเสมอ “โลกนี้มีทั้งธรรมและอธรรม แต่ในที่สุดธรรมจะชนะอธรรม”^{๑๖๘} เพราะธรรมทำให้คนมีความสุข ทำให้สังคมสงบสุขตลอดถึงโลกร่มเย็น ส่วนอธรรมก็มีลักษณะตรงกันข้าม อันเป็นความเชื่อของคนไทยที่ได้รับการสืบทอดตลอดมา ทั้งนี้ก็อาจจะเป็นเพราะว่าเมืองไทยได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา ดังเช่นพุทธสุภาษิตว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม”^{๑๖๙} และ “ธมฺโม สุขินฺโด

^{๑๖๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๕๕.

^{๑๖๙} ฟิ้น ดอกบัว, **พระพุทธศาสนากับคนไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๔๒), หน้า ๕๘.

^{๑๗๐} ชุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘., ชุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๐๒-๑๐๓/๒๒๖., ชุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๓๘๕/๓๗๘., ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๓/๓๘๙., ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๔๗/๓๓๙.

สุขมาวาทิ ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้วย่อมนำสุขมาให้”^{๑๗๑} ดังความหลายตอนที่กวีได้เปรียบเทียบกองทัพของไทยกับกองทัพหงสาวดี ส่วนเหล่าทหารที่ตามไม่ทันเสด็จนั้นเป็นเพียงผู้มีส่วนช่วยเหลือ ความตอนนี้เป็นการแทรกหลักธรรมอันแสดงให้เห็นถึงการให้ทานคือการพระราชทานชีวิตให้แก่เหล่าทหารเป็นการเน้นคุณสมบัติของสมเด็จพระนเรศวรให้มีความเด่นชัดมากขึ้น ดังปรากฏในร่ายว่า “จึงพระองค์อนุญาต พระราชทานโทษทั้งสอง โดยอันครองกงยศบรรหารพจนพาที ซึ่งเจ้าชืขานขอ ข้อยยกขอโทษให้...เจ้าจอมสยามเสาวนีย์ เนื่องมนตรีพื้นโทษโปรดให้เนาตำแหน่ง แห่งฐานันดรยศ พระราชกำหนดโดยดับ”^{๑๗๒}

กวีได้พรรณนาให้เห็นถึงความเหนื่อยยากต่อการทำศึกสงครามเพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระขันติบารมีที่มีอยู่ในสมเด็จพระนเรศวร ดังร่ายว่า “ไประอาออกท้อ ข้อลำเค็ญพระองค์ทรงพระอดุสาหาภาพ เสด็จปราบราชอริ”^{๑๗๓} ในตอนที่กวีมีจุดประสงค์กำหนดบทบาททางด้านกรไม่เบียดเบียนใครทรงรู้จักการให้อภัยไม่ถือโทษโกรธกริ้วจนต้องมีการถือเอาชีวิตของศัตรู ดังปรากฏในร่ายว่า “ขอให้เจ้าเมืองมลาวน ถ้วนทั้งคชหมอกวายุ จำพูลสารเสียรรงค์ องค์กรุปราชเอารส...แต่่มหิบาลผู้เฝ้า เจ้าแผ่นดินหงสา”^{๑๗๔} หากกวีมุ่งแสดงให้เห็นถึงความเด็ดขาดของผู้นำ ในนามผู้ชนะสงครามย่อมเป็นเจ้าของชีวิตทั้งหมด ดังนั้น ผู้ชนะจึงมีสิทธิ์จะประหารชีวิตหรือไว้ชีวิตแก่ศัตรูได้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าความมีเมตตาธรรม สามารถคำจูนให้โลกมีความสงบสุขได้

จะเห็นได้ว่าหลักทศพิธราชธรรมที่กวีได้นำมาสอดแทรกไว้นี้มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับคุณสมบัติส่วนพระองค์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และเหตุการณ์อันมีความเกี่ยวเนื่องกับหลักธรรม ทั้งนี้ก็เพื่อต้องการเน้นถึงบทบาทอันโดดเด่นของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงเป็นกษัตริย์ชาตินักรบอีกพระองค์หนึ่ง โดยกวีได้แสดงให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจทางด้านกรบและการ

---

^{๑๗๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๓/๔๘., ๑๕/๒๔๖/๒๕๘., ขุ.ส. (บาลี) ๒๕/๑๘๔/๓๖๙., ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘., ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๒๐/๒๒๖., ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๓๘๒/๓๗๘., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๓/๘๐., ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๔/๕๔๓., ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๐๓/๓๘๙., ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔๔๗/๓๓๙.

^{๑๗๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๑๒๕.

^{๑๗๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๗.

^{๑๗๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๕.

ปกครองบ้านเมืองในยามสงบด้วยการอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการบ้านเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุข

๓.๒.๒ จักรวรรดิวัตร ๑๒

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงบรรยายลักษณะของจักรวรรดิวัตรซึ่งถือได้ว่าเป็นธรรมะสำคัญสำหรับพระมหากษัตริย์ไว้อย่างละเอียดในตอนท้ายของลิลิตตะเลงพ่ายเพื่อเป็นการขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระจริยาวัตรที่งดงามทรงมีความอนุเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลพระอนุชา พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางทั้งฝ่ายนอกฝ่ายในและพลเรือน รวมทั้งกษัตริย์เมืองอื่นๆ ที่เข้ามาขออาศัยพึ่งพิงพระบารมี ดังปรากฏในร่ายว่า “ปานตนเจ้าโยนก ตระดกพระเดชอคุลย์ ได้ไบบนญปกเฝ้า เสร้าล้อมหาวยายกถ้ว กถับชมชวชื่นหน้า ทุกถ้วนไทยไพร่ฟ้า พรั่งพร้อมมหุทธิย์ ลิ่นแล”^{๑๓๕} ประชาชนที่มีความขัดสนทั้งด้าน โภคทรัพย์หรือพืชพันธุ์สำหรับทำการเกษตรก็ทรงพระราชทานให้ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๒๑ ว่า

ชนใดใจขุนขึ้น	ชนแคลน
ทรงจ่ายรายทรัพย์แสน	สิ่งให้ ^{๑๓๖}

ไม่เพียงเท่านั้น กวียังประพันธ์ด้วยการสอดแทรกหลักธรรมกำหนดให้สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้อนุเคราะห์สัตว์ต่างๆ อีกทั้งทรงมีพระบรมราชานุเคราะห์แก่สมณชีพราหมณ์ทั้งหลาย ทรงปฏิบัติพระองค์ให้ดำรงอยู่ในทางธรรมะเพื่อเป็นแบบอย่างอันดีงามแก่ประชาชนและทรงห้ามปรามประชาชนให้งดเว้นจากการกระทำความชั่วทั้งหลายทั้งปวงให้หมดสิ้น ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๒๐ ว่า

หฤทัยอนุเคราะห์ถ้วน	ทาสฏ
บาปสร้างสร้างบุญชู	เขตทำว ^{๑๓๗}

และดังปรากฏในร่ายว่า “พระบาทไทยทั้งสอง ปองพระศาสน์อำรุง ผดุงชุมชนีวิชาดีทั่วทวยราษฎร์ประชา”^{๑๓๘} ทั้งนี้ก็เพราะกวีมีเจตจำนงเพื่อแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระ

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๗.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๗.

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๗.

พระนเรศวรทรงทุ่มเทกำลังพระวรกายทั้งหมดเพื่อรักษาบ้านเมืองให้มีความสุขและเพื่อแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงดำรงตนอยู่ในหลักธรรม ทรงมีอุทสาหะวิริยะกระทำเพื่อบ้านเมือง เป็นการประกาศถึงความมีธรรมะ โดยปราศจากอคติในพระทัยก่อนที่จะตัดสินโทษของแม่ทัพ

กวีทรงพรรณานาบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้เป็นพระมหากษัตริย์ที่เพียบพร้อมไปด้วยหลักจักรวรรดิวัตร เพื่อให้เป็นพระมหากษัตริย์ในอุดมคติของพระพุทธศาสนา โดยประพันธ์ให้เห็นเป็นรูปธรรมในตอนท้ายของลิลิตตะเลงพ่ายอันเป็นการรวบรวมพระราชจริยาวัตรที่ควรได้รับการยกย่องว่าเป็นพระมหากษัตริย์แห่งเมืองสยาม

๓.๒.๓ มงคล ๓๘

กวีได้ประพันธ์ลิลิตตะเลงพ่ายโดยพยายามนำเอาธรรมะเข้าไปแทรกไว้ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นคติสอนใจแก่ผู้อ่านให้เข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องมงคลนั้นแม้มีไม่ครบทั้ง ๓๘ ประการ แต่ก็นับได้ว่ามีมากพอกับการเผยแผ่หลักธรรมให้ผู้อ่านได้มองเห็นถึงความเป็นมงคลในเรื่องต่างๆ ในตอนต้นเรื่องพระองค์ทรงยกตัวอย่างการคบคนพาลหรือลักษณะความเป็นคนพาลของพระเจ้ากรุงกัมพูชาที่มักไม่ซื่อสัตย์ต่อคำสัญญา มักหาเรื่องเพื่อจะเข้ามารุกรานเมืองไทยอยู่เนืองๆ แม้จะถูกปราบปรามสักเพียงใดก็ยังไมยอมเข็ดหลาบ ยังคงหาช่องเพื่อเข้ามาทำร้ายประชาชนแถบชายแดนไทย ดังปรากฏในร่ายว่า “กัมพูชเพศพิสัย ฝิวผู้ใดเถลิงถวัลย์ มักโมหันธ์เห็นผิดริทุจริตเรื่องพาล...ฝ่ายกรุงกษัตริย์กัมพูช ก่อประทุษหักหาญ ราชูรบหัวเมืองเนือง เบื้องบูรพทิศไปถิ่น”^{๑๗๕} ทั้งนี้เพราะกวีมีจุดประสงค์แสดงให้เห็นว่าเมืองไทยไม่ใช่เมืองที่รุกรานเมืองใดก่อนด้วยไม่ต้องการให้ประชาชนภายในเมืองต้องลำบากเพราะพิษภัยสงคราม และเพื่อแสดงให้เห็นว่า

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๗.

^{๑๗๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓.

คนไทยนี้รักสงบสุขเป็นสำคัญเพราะได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนในพระพุทธศาสนา คือ “นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ”^{๑๘๐} ความสุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี

กวีได้ประพันธ์ถึงลักษณะของบุคคลที่มีความกตัญญูรู้จักเคารพกราบไหว้ผู้ที่ควรแก่การเคารพกราบไหว้ รู้จักอ่อนน้อมถ่อมตนให้เกิดคติต่อผู้ใหญ่หรือผู้ที่เหนือกว่าตน ไม่ว่าจะในด้านวิยวุฒิ คุณวุฒิและชาติวุฒิ “อันเป็นเอกลักษณ์และเป็นระเบียบประเพณีที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา”^{๑๘๑} ดังตอนที่พระมหาอุปราชเสด็จออกรบ กวีได้แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้ที่ได้รับการศึกษาอบรมมาเป็นอย่างดี จึงต้องมีการปฏิบัติตามพระราชประเพณีของเมืองหงสาวดี ด้วยการกราบลาพระราชบิดา ดังปรากฏในร่ายว่า “ไหว้บ้บาทบิตรงค์ ขอลาองค์ท่านให้ ไปเผด็จ ศัสกรให้ เหือดเสี้ยนศึกสยาม ลิ่นนา”^{๑๘๒} อันแสดงให้เห็นถึงลักษณะของบัณฑิต โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการให้ผู้อ่านได้เรียนรู้ถึงวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของชาวพุทธเป็นสำคัญ

นอกจากนี้กวียังได้ประพันธ์ถึงความเชื่อถือของคนไทยเกี่ยวกับเรื่องพระบรมสารีริกธาตุเข้ามาประกอบไว้ด้วย ทั้งนี้ก็เพราะต้องการให้เห็นว่า พระบรมสารีริกธาตุเป็นของมีคุณค่าสูงเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้ายากที่ผู้ใดจะพบเห็นได้ง่าย โดยถือว่าผู้ใดพบเห็นเป็นผู้มีบุญมาก ดังร่ายว่า “บัดเดี่ยวไททฤษฎี พระศรีสารีริกบรมธาตุ ไชโยภาสโศภิต ช่วงชวลิตฟ้างผล สัมเกลี้ยงกลกุก่อง”^{๑๘๓} เพราะกวีมีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการสร้างเหตุการณ์ในระหว่างเดินทางของสมเด็จพระนเรศวรให้มีความเด่นชัดมากขึ้น

กวียังให้ความสำคัญกับหน้าที่ของสามเณรที่ต้องอนุเคราะห์ภรรยาให้มีความสุข แม้ในยามสงครามที่เต็มไปด้วยอันตรายนานัปการ พระมหาอุปราชยังคงคิดถึงนางสนมอยากให้ร่วมเดินทางไปด้วยกัน แม้ว่าเหตุการณ์โดยภาพรวมของลิลิตตะเลงพ่ายจะเกี่ยวข้องกับเรื่องสงคราม แต่กวีทรงมีพระอัจฉริยภาพในการประพันธ์บทนิราศโดยแทรกหลักสงเคราะห์ภรรยาเข้าไว้ด้วย เพื่อให้มองเห็นถึงความรักความอาลัยที่ปนไปด้วยความต้องการทำหน้าที่สามเณรที่ดีของพระมหาอุปราช ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๕๘ ว่า

ชวนชมคูลาศห้วย

เหวธาร

^{๑๘๐} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๐๒/๕๒.

^{๑๘๑} พื้น ดอกบัว, พระพุทธศาสนากับคนไทย, หน้า ๖๙.

^{๑๘๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๐.

^{๑๘๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๘.

ทั่วทุกหนแห่งละหาน	หุบห้อง
ชมไพรพิศาลสถาน	แถวเถื่อน
พลาจพิจักชวณ้อง	ช่วยชี้ชมพลาจ ^{๑๔๔}

ในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายกวีได้ประพันธ์ถึงหลักความไม่ประมาทอันเป็นหัวใจสำคัญ ของพระพุทธศาสนาไว้หลายตอน สาเหตุที่ประพันธ์ไว้ก็เพื่อต้องการให้เห็นว่าสงครามนั้นมีกล อุบายที่แยบยลยากแท้หยั่งถึง ต้องรู้จักระมัดระวัง รู้จักใช้สติปัญญาให้เท่าทันกับเล่ห์เหลี่ยมเล่ห์กล ของข้าศึก ทรงเล็งการประพันธ์ไว้ตอนต้นเรื่องก่อนการออกรบของพระมหาอุปราชและประพันธ์ให้ เป็นลักษณะคำสอนของพระบิดาเพื่อให้เกิดประโยชน์ได้มากที่สุด เพราะวัฒนธรรมประเพณีของ ชาวพุทธมีคำสอนว่า บิดามารดาเป็นผู้ให้กำเนิด ให้การเลี้ยงดู ให้ความคุ้มครองป้องกันภัย อันตราย ให้การศึกษา ให้การอบรมตลอดถึงให้ความอุปการะในด้านต่างๆ บุตรธิดามักจะให้ความเคารพนับถือและกตัญญูต่อคุณบิดามารดาเป็นพื้นฐาน ดังนั้นจึงเล็งการประพันธ์ในตอนมหา อุปราชเตรียมทัพเพื่อไปออกรบ พระเจ้าหงสาวดีได้กล่าวเตือนสติไม่ให้ประมาทต่อข้าศึกศัตรู และเตือนไม่ให้คิดคะนองเอาความคิดตัวเองเป็นใหญ่โดยไม่ฟังความคิดเห็นของหมู่อำมาตย์ข้าราชการ บริหาร ดังโคลงบทที่ ๒๗ ว่า

สงครามความศึกซึ่ง	แสนกล
จงพ้ออย่ายินยล	แต่ตื่น
อย่าลองคะนองตน	ตามชอบ ทำนา
การศึกลึกเล่ห์พิน	ล่อเลี้ยวหลอกหลอน ^{๑๔๕}

หลักธรรมในเรื่องความกตัญญูตเวทีกี่เป็นหลักธรรมที่กวีได้หยิบยกขึ้นมาถ่ายทอด สอดแทรกเข้าไปในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายนี้ด้วย โดยได้ยกเหตุการณ์ตอนสมเด็จพระมหาธรรม ราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระนเรศวรสวรรคต นับว่าเป็นความสูญเสียครั้งยิ่งใหญ่ของ พระราชโอรสและของเมืองไทย กวีได้ประพันธ์ให้เห็นถึงหน้าที่อันสำคัญของพระราชโอรสทั้ง สองพระองค์ที่มาร่วมกันกับข้าราชการพร้อมใจกันพระราชทานเพลิงพระศพของพระราชบิดา ตามพระราชประเพณีที่เคยปฏิบัติกันสืบมา ความตอนนีือกวีมีจุดประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความ กตัญญูที่ผู้เป็นบุตรทุกคนจะกระทำให้กับบุพพการีเป็นครั้งสุดท้าย ดังปรากฏในร่ายว่า “ปาง บดินทร์บิดราช พระบาทสู่สวรรคต จึงอารสโทไท้ ธิให้กอบการเมรุมาศ โดยขนาดบุรพ์ประเพณี

^{๑๔๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๓.

^{๑๔๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑.

สองกษัตริย์ถวายเป็นเพลง.....อิทธิกานอำนาจ ทวยเนื่องเนกบรรพชิต เป็นนิรามิขบรรณา ทูลบาทาส
 นองนบ พระศพรราชปิตุรงค์”^{๑๕๖}

หลักธรรมเรื่องความอดทน กวีต้องการประพันธ์ให้เห็นถึงคุณสมบัติของนักรบที่ออก
 ลู่อสนามรบจำเป็นต้องมีความอดทนเป็นพื้นฐานทำงานเสียดสละเพื่อบ้านเมือง หากกองทัพใดขาดนักรบ
 ที่กล้าหาญไม่มีความอดทนไม่มีกำลังใจต่อสู้ กองทัพนั้นมักจะพบกับความพราชัยเสมอ กวีมุ่ง
 แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของทหารทั้งสองกองทัพที่เต็มไปด้วยความกระหายในชัยชนะ ต่างมีความ
 อดทนต่อความยากลำบากมุ่งมั่นที่จะบรรลุเป้าหมายที่กองทัพได้กำหนดไว้ กวีทรงประพันธ์ให้
 เห็นถึงลักษณะของนักรบที่มีความอดทนไว้หลายตอน เหตุการณ์ที่เด่นที่สุดคือการเข้าปะทะกัน
 ของกองทัพทั้งสองอันแสดงให้เห็นถึงความหืดหนาเกรงขามของสงครามได้อย่างดี เพราะต่าง
 ผู้รบกันอย่างลึกลับความเป็นความตาย ดังปรากฏในร่ายว่า “ทนสู้ศึกบมิถล อดสู้ศึกบมิถล อาจจ่อ
 อาจเข้ารุก ออกต่อออกเข้าร่า กล้าต่อกล้าชิงบั่น กลั่นต่อกลั่นชิงรอน”^{๑๕๗}

จากการศึกษา พบว่า หลักธรรมเรื่องมงคลที่กวีนำมาถ่ายทอดสอดแทรกไว้ในลิลิต
 ตะเลงพ่ายนี้มีปรากฏหลายตอน กวีได้นำทั้งเหตุการณ์และบทบาทของตัวละครมาเป็นเครื่อง
 กำหนดให้มีหลักธรรมในข้อต่างๆ สอดแทรกเอาไว้ได้อย่างไม่ทำให้เสียเนื้อความและมีจุดมุ่งหมาย
 ที่หลายหลากเป็นไปตามหัวข้อหลักธรรมที่ปรากฏนั้นทุกชั้นตอน นับได้ว่ากวีทรงเลือกใช้
 หลักธรรมได้อย่างถูกต้องถูกเวลาเหมาะสมกับเนื้อหาตลอดทั้งเรื่อง นับเป็นยอดของกวีสยามที่เรื่อง
 นามอีกท่านหนึ่ง

๓.๒.๔ ไตรลักษณ์

เรื่องไตรลักษณ์นี้กวีได้ประพันธ์ให้เห็นถึงความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากจาก
 บ้านเมืองและนางสนมอันเป็นที่รัก ทรงนำหลักธรรมทางด้านความทุกข์มากกล่าวเป็นส่วนมาก
 เพราะเล็งเห็นโทษของการมีความรักและทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอนให้มนุษย์ทุกคนรู้จัก
 ดำรงชีวิตด้วยความไม่ประมาทหมัวเมาในชีวิตเพราะชีวิตนี้น้อยนัก หากพิจารณาตั้งแต่ต้นจะทราบ
 ว่าประวัติศาสตร์การเดินทางออกรบของพระมหาอุปราชจนสวรรคตในสนามรบนั้นเป็นเพียงช่วง

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๕.

ระยะเวลาสั้นๆ เท่านั้น หากมนุษย์ยังมัวเมาอยู่ในโลกธรรม ๘ ก็จะพบกับความทุกข์ดังที่กวีได้
ประพันธ์ไว้ในโคลงบทที่ ๔๕-๕๐ ว่า

เสียดายคฤหาสน์ห้อง	หอทอง
ยามวิโยคยุทธ์ปอง	ปราบเสี้ยน
จักกินบ่กินครอง	ฤาเน่ ไฉนนา
หนักหฤทัยท่านเทียร	ทเวษตื่นตันทรวง
ระลวงรำลึกนื่อง	เนาวัง
ถวิลปลื้มความหลัง	สั่งเจ้า
ปานจะนี่สมรยัง	จักโศก อยู่นา
ใครช่วยปลอบเปลื้องเศร้า	สวาทให้สร้างศัลย์ ^{๑๔๘}

กวีได้นำประพันธ์ให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้ถาวรของชีวิตทั้งในยามสงครามและใน
ยามปกติว่ามีลักษณะเปรียบเสมือนหญ้าฟางถูกไฟไหม้ ทั้งนี้ก็เพราะต้องการให้มนุษย์ทุกคนได้
ทราบในชีวิตนั้นเป็นของสั้นนักให้รีบขวนขวายในการบำเพ็ญกุศลอันเป็นการสร้างความคิดให้เกิด
ขึ้นกับตนเองและสังคม ดังปรากฏในร่ายว่า “มรณด้วยดาบเหลือหลาย แลนา ตายด้วยหอกเหลือ
หลาก แลนา มากป็นต้องอนันต์ แลนา ครันทวนถูกเอนก แลนา เฉกฟางฟอดทอดไฟ พุ่มไฟท
ถั่งทัน”^{๑๔๕}

จะเห็นได้ว่ากวีมุ่งเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิต และความ
เศร้าโศกเสียใจอันเกิดจากการพลัดพรากสูญเสียอันเกิดจากพิษภัยของสงครามซึ่งไม่มีใครต้องการ
ให้เกิดขึ้น แต่เมื่อจำเป็นต้องเกิดขึ้นก็ต้องเผชิญหน้ากับสงครามด้วยความไม่ประมาท กวีทรงนำ
หลักธรรมเข้ามาสอดแทรกไว้ด้วยความประสงค์เพื่อให้ผู้อ่านได้รับทราบว่าทุกชีวิตที่ดำรงอยู่บน
โลกนี้ต่างต้องเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์อย่างแน่นอน อันเป็นกฎธรรมชาติที่เสกสรรให้มนุษย์
เป็นไป ดังนั้น ทุกคนจึงต้องทราบถึงสังขารของชีวิตแล้วดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาทอัน
เป็นหลักประกันความไม่แน่นอนนั้น

๓.๒.๕ กรรม

^{๑๔๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒๐.

^{๑๔๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๓.

กวีได้ประพันธ์ให้เห็นถึงลักษณะของกรรมทั้งกรรมชั่วและกรรมดี ในสภาวะ เหตุการณ์ที่แตกต่างกัน ตอนต้นเรื่องทรงประพันธ์ให้ทราบถึงสาเหตุที่เมืองไทยต้องไปปราบปราม เมืองกัมพูชาว่าเกิดจากสาเหตุที่เมืองกัมพูชาได้ก่อกรรมทำเข็ญให้กับเมืองไทยบ่อยครั้งจนต้องใช้วิธี หนามยอกเอาหนามบ่ง ซึ่งลักษณะการกล่าวถึงหลักกรรมในตอนแรกนี้กวีทรงเลือกใช้หลักทฤษฎี ฆัมมเวทนิยกรมคือกรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน

ในด้านกรรมคืนนั้น กวีทรงเลือกตอนสมเด็จพระนเรศวรทรงปรึกษาพิจารณาโทษของ แม่ทัพนายกองที่ตามไม่ทันเสด็จอันมิโทษถึงประหารชีวิตตามกฎหมายอัยการศึก แต่ด้วยวันพิจารณา โทษนั้นใกล้ถึงวันพระ จึงได้มีการงดเว้นโทษการประหารชีวิตไว้ก่อน ประชาชนไทยที่เป็น พุทธศาสนิกชนทั้งหลายต่างยึดถือว่าวัน โคนและวันพระนั้นเป็นวันที่ไม่ควรทำบาปทั้งสิ้น โดยให้ ถือว่าเป็นวันรักษาศีล ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๔๔ ว่า

คำนึงนึกบาปใกล้	วันบั้นรสีไซร์
จวบเข้าครองด	หน้อยนา ^{๑๕๐}

มีจุดมุ่งหมายเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมประเพณีของชาวพุทธว่ามีความเชื่อเรื่อง กรรมและผลของกรรมทำให้สัตว์โลกมีความแตกต่างกัน เป็นอิทธิพลตามหลักคำสอนของ พระพุทธศาสนาที่ว่า “กมฺมุนา วุตฺตตี โลกโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม”^{๑๕๐}

กวียังได้แทรกหลักกุศลกรรมบถด้วยการประพันธ์เป็นบทบาทของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้เป็นพระมหากษัตริย์ที่หมั่นในการบำเพ็ญบุญทานการกุศลอยู่เนืองนิตย์ มีความเพียรพยายามเพื่อประกอบกุศลกรรม ไม่ทรงปล่อยจิตใจให้พ้นจากกุศลกรรมทั้งหลาย ดังที่กวี ขอพระเกียรติไว้ในโคลงบทที่ ๔๑๒ ว่า

ประคิทินกรรมบถเบื่อง	ทศางค์ ลี้นนา
สืบกุศลธรรมทาง	ถ่องแท้ ^{๑๕๒}

^{๑๕๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑๘.

^{๑๕๑} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๖๖๐/๔๖๑., อภิ.ก. (บาลี) ๓๓/๓๘๕/๔๕๓., ม. (ไทย) ๑๓ / ๔๖๐ / ๕๘๒. , ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๖๖๐/๖๕๔., อภิ.กถา. (ไทย) ๓๓/๓๘๕/๘๒๑.

^{๑๕๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลง พาย, หน้า ๑๔๔.

ดังนั้น กรรมจึงเป็นหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก กวีมีจุดประสงค์สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนไทยที่มีความเกี่ยวข้องกับหลักกรรมข้อนี้มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงได้นำมาประพันธ์ให้ออกมาเป็นภาพรวมของสังคมไทยในยุคนั้น จะเห็นได้ว่ากรรมเป็นธรรมะพื้นฐานที่มีปรากฏอยู่ทั่วไปทั้งในวรรณคดีทางโลกและวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา

๑.๒.๖ ราชสดุดี หรือ ราชสังคหวัตถุ

กวีทรงใช้หลักกรรมข้อนี้เข้ามาประกอบเพื่อพรรณนาถึงพระเกียรติของสมเด็จพระนเรศวรที่ทรงอนุเคราะห์ประชาชนที่ขาดแคลนด้วยการพระราชทานให้ยืมเป็นต้นทุนในการประกอบอาชีพก่อน ทั้งนี้เพื่อเป็นการช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจของชาติโดยไม่ต้องทำให้ประชาชนต้องประสบกับความลำบากยากเข็ญ กวีมีจุดมุ่งหมายเพื่อสื่อให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจอันงดงามอย่างหนึ่งของสมเด็จพระนเรศวร ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๙ ว่า

โคชนแคลนกล้าคู่	โคไถ
ทรงประสาทเสมอใจ	จ่ายถ้วน
ปางผลเพิ่มพูนใน	นาราชภูร์ นั้นฤ
ส่วนสิบหีบยกถ้วน	หนึ่งไว้ในฉาง ^{๑๕๓}

เรื่องการรู้จักเลือกใช้ทหารประจำตำแหน่ง สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงมีพระวิจารณ์ญาณอันชาญฉลาดในการคัดสรรให้ดำรงตำแหน่งตามกำลังความสามารถและสติปัญญาของทหารเหล่านั้น กวีได้เลือกตัวละครให้มีความโดดเด่นเฉพาะตัวในแต่ละด้านได้อย่างแยบยล ด้วยภารกิจทางการทหารนั้นต้องเลือกบุคคลที่มีความสุขุมคัมภีรภาพและมีจิตใจที่เยือกเย็น รวมทั้งมีสติปัญญาสามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างทันท่วงที กวีทรงประพันธ์ถึงการคัดสรรบรรจบุคคลให้เหมาะสมกับหน้าที่การงานของสมเด็จพระนเรศวรไว้หลายตอนด้วยกัน ดังปรากฏในร่ายว่า

เบญจเสนางค์เนืองนอง ยี่สิบห้ากองกลากลาด ให้พระยาศรีราชเดโช โยธีถ้วน
หมื่นหมาย จีพลายโถมไทรภพ ออกโรมรบหัวหน้า ขุนทกล้าปีกซ้าย ฝ่ายพลบ้อง

กองกัน เกณฑ์ห้าพันไตรตรา พระยาพิชัยธรรมาธิ สถิตคชาชเรศ สมณูศจบไตรจักร
....พระยาพิชัยธรรมาธิ เถลิงมาตงค์จับ^{๑๓๔}

ทั้งนี้เพราะกวีมีจุดประสงค์เพื่อต้องการให้ทราบถึงวิธีบริหารจัดการบุคลากรให้
เหมาะสมกับงาน ด้วยการกำหนดบทบาทของตัวละครให้มีความโดดเด่นเฉพาะตัวในด้านต่างๆ

กวีทรงใช้หลักกรรมได้อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ในยุคสงครามที่เต็มไปด้วยความ
ยากแค้นจากระบบเศรษฐกิจในอดีตที่มีความฝืดเคืองไม่คล่องตัวเหมือนเช่นปัจจุบันนี้ ประชาชน
ต้องดำเนินชีวิตด้วยความลำบาก ด้วยพระบารมีปรีชาสามารถของสมเด็จพระนเรศวรผู้เปี่ยมไปด้วย
พระมหากรุณาธิคุณทำให้ประชาชนทุกถ้วนหน้าได้รับการช่วยเหลืออย่างทั่วถึง ทั้งพระราชทาน
ทรัพย์ให้กู้ยืมและสร้างสรรค์โอกาสให้ทุกคนมีอาชีพของตนเอง เป็นการประสานใจประชาชนให้
มีความจงรักภักดีในองค์พระมหากษัตริย์ กวีมีจุดมุ่งหมายเพื่อสื่อให้เห็นคุณธรรมที่มีอยู่ในสมเด็จพระ
นเรศวรผู้มีความมุ่งมั่นในการประสานประโยชน์เพื่อส่วนรวมเป็นสำคัญ ดังปรากฏในโคลง
บทที่ ๔๐๕ ว่า

ไคปองพาศิษย์สร้าง	สินศุนย์
เสนอลักษณ์เพื่อเอาธูร	ท่านให้
ไตรพรรษเพิ่มทวิคุณ	คืนส่ง สนองนา
ปวงราษฎร์ปราศทุกข์ไร้	สว่างร้อนผ่อนเกษม ^{๑๓๕}

กวีทรงประพันธ์ให้เห็นถึงลักษณะของสมเด็จพระนเรศวรในการบังคับบัญชาหมู่
ทหารให้สนองงานตามพระราชดำริโดยทรงใช้พระคำรัสอันเปี่ยมไปด้วยความไพเราะอ่อนหวาน
เฉกเช่นดั่งน้ำอมฤตอันชุ่มฉ่ำใจ เป็นแรงผลักดันกระตุ้นให้ผู้ได้บังคับบัญชามีแรงจูงใจในการ
ทำงานให้สำเร็จลุล่วงไปสู่เป้าหมายอย่างถวายหัว ทั้งนี้เพราะถ้อยคำอันอ่อนหวานมักประสานผูก
มิตรจิตใจคนได้เป็นอย่างดีและทำให้การทำงานสำเร็จประโยชน์อยู่เสมอ นับเป็นคุณสมบัติของ
พระมหากษัตริย์ตามอุดมคติของสังคมไทย ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๐ ว่า

เอมโสมมฤตอื่น	โองการ ท่านฤ
ในอนนกะณะบริวาร	ทุกหน้า
บหมิ่นประมาณฐาน	พฤติภาพ เขาเฮย

^{๑๓๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๗.

^{๑๓๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๓.

ควรรู้คู่ลงน้ำ

หนึ่งนั้นบัณฑิต^{๑๕๖}

๓.๒.๓) ราชพละ ๕

กวีได้ประพันธ์ถึงลักษณะความเป็นผู้นำของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพลกำลังมาก หากศึกษาประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะทำให้ได้รับทราบว่าพระองค์ทรงเป็นผู้นำที่เปี่ยมด้วยความวิริยะอุตสาหพยายามทุ่มเทกำลังพระวรกายเพื่อบริหารจัดการบ้านเมืองให้สงบสุข ดังจะเห็นได้จากตอนกระทำยุทธหัตถี แสดงให้เห็นถึงความแข็งแกร่งเชี่ยวชาญทางด้านการรบของทั้งสองจอมทัพ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๑๐ ว่า

สองโจอมสองจู่จ้วง	บ่ารู
สองขัตติยสองขอชู	เชิดค้ำ
กระถึงกระลอกคู	ไวว่อง นักรบ
ควาญจับคชแข่งค้ำ	เช่นเจียวในสนาม ^{๑๕๗}

กษัตริย์ทั้งสองเมืองต่างมีเครื่องประดับตกแต่งที่งดงามวิจิตรบรรจง แสดงให้เห็นถึงพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ที่สามารถเลี้ยงดูอนุเคราะห์ประชาชนทุกหมู่เหล่าให้ได้รับความสุขอย่างทั่วถึง โดยมีสาเหตุมาจากความเชื่อของคนไทยในอดีตว่า พระเจ้าแผ่นดินเป็นเจ้าของทรัพย์สินของแผ่นดินทั้งหมด อันเป็นความเชื่อในระบอบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สะท้อนให้เห็นถึงคุณลักษณะของพระมหากษัตริย์ในยุคนั้นว่ามีพระราชทรัพย์มากมายเหลือคณานับ ดังปรากฏในร่ายว่า

ทรงบวรวิภูษิต สนับเพลลาพิศพรายพร้อย ชายไหว้อยย่อยะยาบ ชายแครงทาบเครือ
วัลย์ รัตพัศตร์พรรณขรรยง ฉลองพระองค์เพริศแพรว มกรแก้วเกยร ดาบไพฑูริย์
เรื่องจรัส สะอึ้งรัตนประพาส สอดสังวาลเฉวียงองค์ มกุฏทรงเทริดเกศ อย่างอิศ

---

^{๑๕๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๔๔.

^{๑๕๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๗.

เรศรามัญ สรรเป็นรูปอรุณเฑียร เพญพะพานแผ่เศียร แสงวิเชียรช่อช่วง ชำมรงค์ร่วง
รุ่งพราย ราชนพรัตน์ชัชวาล เครื่องอลงการโอ้อ่า งามสง่าขัตติยศ พระแสงงเดชะผั่ง
ผาย กุมแสงกรายกรณาด ชูรยาตรอย่างไกรสร^{๑๙๘}

ชกีสรงชาราเสาวรภย์ ตรีลบสุคนธ์กำจร ทรงบวรวิภูษา รัตพัศตราครุเนตร ชาย
แครงเทศเทือกพร้อย ชายไหวห้อยเห็นเพรา พิศสนับเพลายรรยง ฉล่องพระองค์แล
เลิศ ทับทรวงเพชรพรายพริ้ง สะอึ้งรัตนไพฑูรย์ แก้วเกยूरสามหัตถ์ แสงนพรัตน์
มลังเมลิ้อง เรื่องชำมรงค์รุ่งร่วง ช่วงพรเหาก้ำแก้ว แพร้วพรายนวอัยภูงศ์ พलग
สองกษัตริย์สวมทรง อลงกตกาญจนมกุฎ แสงเพชรศุคพุงแพร้ว แก้วแก้วกอบแกม
มาศ^{๑๙๙}

เหล่าทหารหาญที่เก่งกล้าสามารถของทั้งสองกองทัพต่างมีฝีมือไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน
จอมทัพทั้งสองได้จัดทัพโดยกำหนดบทบาทของหมู่อำมาตย์ผู้มีฝีมือให้เป็นขุมกำลังของกองทัพ
กวีได้ประพันธ์โดยสอดแทรกไว้ในตอนจอมทัพทั้งสองจัดทัพออกรบ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
กำลังพลที่มึนน้อยกว่าพระมหาอุปราช แต่ก็ทรงจัดทัพได้อย่างน่าเกรงขาม กวีมุ่งพรรณนาให้เห็นถึง
ความโดดเด่นทางด้านสติปัญญาอันชาญฉลาดของจอมทัพไทย ในการวางขุมกำลังโดยให้ทัพหน้า
ออกไปโจมตีตัดกำลังข้าศึกก่อน เป็นการสร้างอุบายวิธีในการหลอกล่อข้าศึกให้ตกหลุมพราง ดัง
ปรากฏในร่ายว่า “เบญจเสนางค์เนืองนอง ยี่สิบห้ากองกลากลาด ให้พระยาศรีราชเดโช โยธีก้าว
หมื่นหมาย จีพलयโถมไทรภพ ออกโรมรบหัวหน้า ขุนทกล้าปีกซ้าย ฝ่ายพลป้องกองกัน เกณฑ์
ห้าพันไทรตรา พระยาพิชัยธณฤทธิ์ สถิตคชาธรเศศ สมญะจบบไทรจักร”^{๒๐๐} และปรากฏในร่ายว่า
“ฐ ไ ห ย า ต ร ย ก โย ธี อ อ ก โ จ ม ตี ตั ค คี ก แต่ ย า ม ตี ก เ ต น พ ล
เร้งขวยชวนเตรียมทัพ สรรพห้าหมื่นโดยมี ตนพระยาศรีจักษ์ ปรากฏชื่อมาดงค์ พลายสุรงค์เดชะ
เมืองสิงหะปีกขวา ออกญาสรรงค์ปีกซ้าย เห็จคชฝ่ายทุกมุล ขุนผู้คู่กำกับ เป็นทัพหลังพริ้ง
พฤษ์”^{๒๐๑}

^{๑๙๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐.

^{๑๙๙} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๑.

^{๒๐๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๘๗.

^{๒๐๑} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๔.

กวีได้ประพันธ์ให้ทราบถึงลักษณะความเป็นกษัตริย์ที่มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันของสองจอมทัพในตอนต้น เพื่อเป็นบรรทัดฐานให้ผู้อ่านรับทราบถึงฐานะของแม่ทัพทั้งสองเมืองก่อนแล้ว จึงประพันธ์ถึงทิวภูมิมานะของกษัตริย์ในตอนกระทำยุทธหัตถี ทั้งนี้เพราะกวีมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงให้เห็นถึงสถาบันกษัตริย์เป็นสถาบันที่มีเกียรติสูงอันผู้หนึ่งผู้ใดจะหมิ่นแคลนมิได้ โดยประพันธ์ถึงการใช้สติปัญญาของสมเด็จพระนเรศวรด้วยการตรัสเชื้อเชิญพระมหาอุปราชาให้เข้าร่วมทำยุทธหัตถีด้วยกันเพื่อเป็นการประกาศเกียรติของแม่ทัพทั้งสอง เมื่อพระมหาอุปราชาได้รับฟังคำเชื้อเชิญนั้นต่อหน้าเหล่าทหารจำนวนมาก หากไม่ยอมสู้ศึกด้วยจะเป็นการแสดงความขลาดกลัวให้ปรากฏได้และยังเป็นจิตวิทยาในการกระตุ้นให้พระมหาอุปราชาเกิดขัตติยมานะคือความถือตัวว่าเป็นกษัตริย์ ทำให้พระมหาอุปราชาต้องไสช้างเข้าร่วมทำศึกยุทธหัตถีกับสมเด็จพระนเรศวร ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๐๘-๓๑๐ ว่า

ดำเนินพจนพากย์พร้อม	พรรณนา
องค์อัครอุปราชา	ท่านแจ้ง
กอบเกิดขัตติยมา	นะนิก หาญเสย
จับคชเข้ายุทธแย้ง	ควนด้วยโดยถวิล
หัสดินปิ่นรเศศให้	โททรง
คือสมิทริมาตงค์	หนึ่งอ้าง
หนึ่งคือคิริเมขลัมง	คลออาสน์ มารเอย
เศียรส่ายหางงาค้าง	ไขว่แคว้งแทงโถม
สองโถมสองจู่จ้วง	บ่ารู
สองขัตติยสองขอชู	เชิดค้ำ
กระลิ่งกระลอกดู	ไวว่อง นักรบ
ควาญจับคชแข่งค้ำ	เข่นเขี้ยวในสนาม ^{๒๐๒}

พระพุทธรองค์ทรงแสดงนักรบที่มีความขลาดกลัวและมีความเก่งกล้าสามารถไว้ในอังคุดตรนิภาย ปัญจกนิบาต ๕ ประเภท^{๒๐๓} คือ

๑. เห็นฝุ่นฟุ้ง ก็ไม่กล้าเข้าสู่สงคราม
๒. เห็นยอดธง ก็ไม่กล้าเข้าสู่สงคราม

^{๒๐๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๒๐๓} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๕/๑๒๖.

๓. ได้ยินเสียงก๊องก้องของกองทัพ ก็ไม่กล้าเข้าสู่สงคราม
๔. ถูกฆ่าตายในสงคราม
๕. เอาชนะข้าศึกได้

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผลและเป็นศาสนาแห่งปัญญา กวีทรงมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงให้เห็นทราบถึงพระปัญญาบารมีของสมเด็จพระนเรศวรทั้งในด้านปกครองบ้านเมืองและในด้านสงคราม จึงประพันธ์โดยสอดแทรกการใช้ปัญญาตามอิทธิพลของพระพุทธศาสนาไว้ในวรรณคดีนี้ด้วย ดังตอนสมเด็จพระนเรศวรทรงใส่ช้างเข้าไปอยู่ในท่ามกลางข้าศึกแล้วสามารถพลิกผันสถานการณ์จากตกเป็นรองให้กลับมีชัยชนะได้ เป็นการใช้กลยุทธ์เพื่อทำให้กองทัพของตนมีชัยชนะ ด้วยการตรัสเชื้อเชิญแม่ทัพหงสาวดีให้ร่วมรบกันแบบตัวต่อตัว อันจะเป็นการชนะศึกง่ายกว่าการทำศึกกับกองทัพที่กำลังพลจำนวนมาก ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๓๐๓ ว่า

พระพี่พระผู้ผ่าน	ภพอุต คมเอย
ไปชอบเชษฐียันหยุด	ร่วมไม้
เชิญราชร่วมคชยุทธ์	เผยอเกียรติ ไว้แธ
สู้บกว่าสองเราไสร้	สุดสิ้นฤมี ^{๒๐๔}

๓.๒.๘ ทิศ ๖

วรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายแม้จะเป็นวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับสงครามโดยตรง แต่กวีก็ยังแฝงหลักธรรมสำหรับบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกันทั้งด้านครอบครัวและสังคมได้อย่างมีความเหมาะสม ในแต่ละเหตุการณ์ที่กวีได้คัดเลือกมาประพันธ์นั้นล้วนมีตัวละครที่มีบทบาทเกี่ยวเนื่องกันในฐานะใดฐานะหนึ่ง เช่น บิดามารดากับบุตรธิดา สามีกับภรรยา เจ้านายกับลูกน้อง และพระภิกษุกับคฤหัสถ์

ในตอนต้นเรื่องกวีได้กล่าวถึงการทำหน้าที่ของบุตรธิดากับบิดามารดาทั้งของสมเด็จพระนเรศวรและพระมหาอุปราช เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีงามในครอบครัว ดังตอนการจัดงานพระราชทานเพลิงศพพระมหาธรรมราชา แสดงให้เห็นถึงความกตัญญูที่บุตรธิดาพึงกระทำให้แก่บิดามารดา ดังปรากฏในร่ายว่า “ปางบดินทร์บิดุราข พระบาทผู้สุวรรณคต จึงเอารสไท้ให้ ธิให้กอบการเมรุมาศ โดยขนาดบุรุษประเพณี สองกษัตริย์ถวายเป็นเพลิง เถกิงการ

---

^{๒๐๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๐๘.

มหรสพ คำรบถ้วนสัตวาร เป็นมเหศวรพันลึง^{๒๐๕} กวีมีจุดมุ่งหมายเพื่อต้องการให้ผู้อ่าน รับประทานถึงความบันเทิงที่ติดตามแบบแผนขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย เป็นการกำหนด บทบาททำให้สมเด็จพระนเรศวรเป็นพระราชโอรสที่สมบูรณ์ด้วยความกตัญญูต่อบิดามารดาและพระ ราชสกุล

กวียังให้ความสำคัญกับหน้าที่ของสามิภรรยาที่เป็นบ่อเกิดของสถาบันครอบครัว สามิ ภรรยาต้องแสดงความรักความห่วงหาอาลัยต่อกันทั้งในยามอยู่และยามพลัดพราก แม้จะสุขหรือ ทุกข์ก็ต้องร่วมกันแบ่งปันฟันฝ่าไปด้วยกัน เนื้อความเรื่องหน้าที่สามิภรรยาปรากฏในบทบาทของ พระมหาอุปราชตอนตั้งลานางสนม ทั้งนี้เพราะกวีต้องการให้ผู้อ่านทราบถึงเหตุที่พระมหาอุปราช พ่ายแพ้สงครามครั้งนี้ เพราะความไม่พร้อมทางด้านจิตใจ และต้องการละลายทัศนคติเดิมที่คนไทย เคยมีต่อประเทศพม่าว่าเป็นคู่อริร่วมสงครามกันมายาวนานให้มีความสงสารปนเห็นใจพระมหา อุปราช นับเป็นกุศโลบายในเชิงกวีที่กวีนิพนธ์ส่วนใหญ่หยิบยกนำมาประพันธ์ให้เหตุการณ์ทาง ประวัติศาสตร์มีอรรถรสพลิดพลินชวนให้น่าติดตามและไม่น่าเบื่อ

กวีมุ่งแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของสถาบันพระมหากษัตริย์และ สถาบันศาสนาที่ต่างก็ให้ความอนุเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลแนะนำสั่งอันเป็นประโยชน์ให้แก่กัน โดยมีสาเหตุมาจากการนำคำสอนของพระพุทธศาสนาว่าให้เอาใจเขามาใส่ใจเรา “เรารักสุขเกลียด ทุกข์ฉันทใจ ผู้อื่นก็ฉันทนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรเบียดเบียนกัน เพราะการเบียดเบียนกันก่อให้เกิด ทุกข์”^{๒๐๖} ดังตอนสมเด็จพระวันรัตทูลขอให้สมเด็จพระนเรศวรพระราชทานอภัยโทษแก่แม่ทัพ นายกอง เพราะไม่ต้องการให้สมเด็จพระนเรศวรกระทำการเบียดเบียนให้ผู้ได้บังคับบัญชาได้รับ ความทุกข์เดือดร้อน กวีทรงนำพระภิกษุอันเป็นที่เคารพศรัทธาเลื่อมใสของประชาชนเข้ามา เกี่ยวข้องกับเนื้อเรื่อง เพราะมีจุดมุ่งหมายเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ที่พระสงฆ์ควรปฏิบัติ ต่อผู้นำประเทศ อันเป็นการแนะนำแนวทางการปกครองให้เป็นไปตามระบอบราชาธิปไตย ดัง ปรากฏในโคลงบทที่ ๑๖๕ ว่า

ล่วงถึงบพิตรผู้	เถลิงถวัลย์ ราชย์ฤา
คือพุทธบรรษัทสรรพ	สืบสร้าง
เชิญงอดอดวยทัณฑ์	ทวยโทษ นี้นา

^{๒๐๕} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒.

^{๒๐๖} ฟีน ดอกบัว, พระพุทธศาสนากับคนไทย, หน้า ๕๖.

เลขยาลาญชีพมล้าง

หนึ่งครั้งขอเพื่อ^{๒๐๖}

หลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรมที่ผู้วิจัยได้ค้นพบนี้ มีทั้งหมด ๘ หมวดธรรม ได้แก่ ๑. ทศพิธราชธรรม ๒. จักรวรรดิวัตร ๑๒ ๓. มงคล ๔. ไตรลักษณ์ ๕. กรรม ๖. ราชสดุติหรือราชสังคหวัตถุ ๗. ราชพละ ๘. ๘. ทิศ ๖ กวีทรงมีกลวิธีในการเลือกเฟ้นหลักธรรมมา ประพันธ์ให้มีเนื้อหาที่สอดคล้องกันตลอดทั้งเรื่อง ทรงประพันธ์บทบาทของตัวละครให้มีหลักธรรมแตกต่างกันตามเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ทรงมีจุดมุ่งหมายเพื่อเผยแพร่คำสอนทางพระพุทธศาสนาผ่านทางวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย นับได้ว่า กวีมีความเชี่ยวชาญชำนาญการทั้งทางโลกและทางธรรม นำเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มาเรียงร้อยให้เกิดเป็นวรรณคดีที่มีอรรถรส น่าสนใจอย่างยิ่ง อันกวีน้อยคนนักจะมีความสามารถปรี้งปราญ์ชาญฉลาดเช่นนี้

---

^{๒๐๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๒๔.

บทที่ ๔

คุณค่าของหลักธรรมในลิลิตตะเลงพ่ายที่มีต่อสังคมไทย

วรรณคดีเป็นเครื่องบันทึกเรื่องราวในประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคสมัย ซึ่งเป็นภาพสะท้อนสังคม “โดยผ่านกระบวนการกลั่นกรองออกมาจากแนวคิด กลวิธีและประสบการณ์ของผู้ประพันธ์ จึงมักมีเรื่องราวที่เป็นความจริงทางสังคมสอดแทรกอยู่”^๑ ทั้งนี้เพราะนักประวัติศาสตร์ก่อนจะจดบันทึกอะไรลงไปนั้น ต้องสืบสวนค้นคว้าจากหลักฐานหลายๆ แหล่ง เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ รวมทั้งเอกสารต่างๆ ที่มีผู้จารหรือจดบันทึกไว้ วรรณคดีก็เป็นเอกสารประเภทหนึ่งที่นักประวัติศาสตร์ต้องนำไปพิจารณาประกอบด้วย “เพราะวรรณคดีบางเรื่องเป็นข้อมูลที่สำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างยิ่ง”^๒ ด้วยเหตุนี้วรรณคดีจึงมีความเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างเด่นชัด การศึกษาวรรณคดีจึงไม่สามารถหลีกเลี่ยงการศึกษาถึงลักษณะสังคมศาสตร์ ลักษณะของสังคมที่ดั้นดั้นต้องประกอบด้วยกลุ่มสมาชิกที่มีคุณธรรมจริยธรรม มีการสืบทอดแนวความคิดและมีความเข้าใจร่วมกัน โดยมีความคาดหวังในการที่จะบรรลุความสำเร็จในวัตถุประสงค์อันเดียวกัน เนื่องจากสังคมไทยมีพื้นฐานของวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีความเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธมาเป็นเวลาช้านาน จึงมักปรากฏหลักธรรมคำสอนหรือแนวคิดที่สอดแทรกธรรมของพระพุทธศาสนาไว้ด้วย ทำให้สังคมไทยอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ปรากฏความสำคัญของการเสียสละเพื่อประเทศชาติ บ้านเมืองในยุคสมัยที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงกอบกู้เอกราชคืนจากเมืองหงสาวดีและลักษณะการปกครองบ้านเมืองที่ยึดถือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแบบแผนทำให้ประเทศชาติได้พัฒนาไปสู่ความเจริญ อันเป็นไปตามทฤษฎีของประวัติศาสตร์ว่า “ความเจริญเกิดจากกษัตริย์ฉลาด ความเสื่อมก็เกิดได้จากกษัตริย์ฉันทันนั้น”^๓ นับได้ว่าเป็นวรรณคดีที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์ของชาติ

---

^๑ หทัยวรรณ ไชยะกุล, **วรรณกรรมศึกษา**, (เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๔), หน้า ๗๖.

^๒ ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, **แนวทางศึกษาวรรณคดี : ภาษา กวี การวิจักษ์ณ์และวิจารณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑), หน้า ๑๗๐.

^๓ ดนัย ไชโยธา, **การเมืองและการปกครองของไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๗.

ไทยโดยมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับวิถีด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้ผู้อ่านได้รับรู้คุณค่าทางด้านสังคมและศาสนาไปพร้อมกัน

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงคุณค่าของหลักธรรมในวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายที่มีความเกี่ยวข้องกับสถาบันทางสังคมไทยในปัจจุบัน เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าสังคมไทยควรมีหลักธรรมเป็นเครื่องกำกับและยึดเหนี่ยวจิตใจในการก้าวไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ดังจะกล่าวเป็นลำดับสืบไป

๔.๑ ด้านการเมืองการปกครอง

๔.๑.๑ ความหมายของการเมืองการปกครอง

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต) ได้กล่าวว่า “การเมือง คือ งานของรัฐหรืองานของแผ่นดินโดยเฉพาะ ได้แก่ การบริหารราชการแผ่นดินเป็นงานที่มีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาความสงบสุขเรียบร้อยของสังคม”^๔ สมเด็จพระนเรศวรทรงเสียดสละความสุขสำราญในพระราชวังมุ่งกำจัดปิดเป่ากษัตริย์จากเมืองหงสาวดี ดังจะเห็นได้จากตอนหลังน้ำทกมิโหมทกแล้วประกาศตัวเป็นอิสระไม่ขอเป็นเมืองขึ้นของหงสาวดีอีกต่อไป และตอนเข้าสู่สนามรบจนเกิดเป็นวีรกรรมที่สำคัญยิ่งของชาติไทย ทั้งนี้เพราะทรงมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการรักษาความสงบสุขเรียบร้อยของประเทศชาติ

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวว่า “การเมืองเป็นเรื่องของการแสวงหาอำนาจทางการเมืองระดับใดระดับหนึ่ง เพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของแต่ละกลุ่ม”^๕ ลักษณะการเมืองเช่นนี้มีปรากฏในตอนพระเจ้าหงสาวดีมีความต้องการแสวงหาอำนาจทางการเมืองด้วยการล่าอาณานิคม จึงส่งแม่ทัพนายกองเข้ามาบุกรุกประเทศไทยเนื่องด้วย เพราะเมืองไทยได้ชื่อว่ามีพลังความแข็งแกร่งทางด้านกรบและมีอาณาเขตกว้างขวาง หากทำสงครามมีชัยชนะจะได้รับการเชิดชูเกียรติเป็นพิเศษ เหตุการณ์เหล่านี้ล้วนมีสาเหตุมาจากผลประโยชน์ทางการเมืองการปกครองเป็นหลัก

อริสโตเติล (Aristotle) ได้อธิบายความหมายของการเมืองไว้ว่า “มนุษย์ทุกคนย่อมเกี่ยวข้องกับระบบการเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในการที่มนุษย์รวมตัวกันในทางการเมือง เป็นการ

^๔ พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), *กรณีสันตอโศก*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๒๙.

^๕ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *มองสังคมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖), หน้า ๙๓.

สร้างความมั่นคงให้กับตนเองโดยอาศัยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่และพยายามให้คนอื่นยอมรับทัศนคติของตนอีกด้วย”^๖ ในยามที่เกิดศึกสงครามขึ้นระหว่างเมืองไทยกับเมืองหงสาวดี ประชาชนทั้งสองเมืองต่างได้รับผลกระทบจากผลของสงครามไปด้วย ไม่ว่าจะเมืองใดตกอยู่ในความปราชัยหรือมีชัยชนะ ประชาชนจำต้องมีส่วนร่วมชะตากรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ มนุษย์ทุกคนจึงมีความเกี่ยวข้องกับระบบการเมืองทั้งโดยตรงและทางอ้อม การรุกรานประเทศเพื่อนบ้านก็เพื่อให้ได้เมืองขึ้นมาอยู่ในอำนาจ เป็นการประกาศบารมีให้ประเทศเพื่อนบ้านเกิดความเกรงกลัวจนบางประเทศต้องยอมสวามิภักดิ์ด้วย

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “การเมือง คือ งานที่เกี่ยวกับรัฐหรือแผ่นดิน เช่น วิชาการเมือง ได้แก่วิชาว่าด้วยรัฐ การจัดส่วนแห่งรัฐ และการดำเนินการแห่งรัฐและการบริหารประเทศเฉพาะที่เกี่ยวกับนโยบายในการบริหารประเทศ เช่น การเมืองระหว่างประเทศ ได้แก่ การดำเนินนโยบายระหว่างประเทศ”^๗ สมเด็จพระนเรศวรทรงวางนโยบายการเมืองระหว่างประเทศด้วยการเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศกัมพูชาและหัวเมืองเชียงใหม่ซึ่งขณะนั้นยังไม่ได้เป็นอาณาเขตเดียวกันกับเมืองไทย เพื่อให้มีความสามัคคีปรองดอง ร่วมกันป้องกันอันตรายจากผู้รุกราน ดังปรากฏในร่ายว่า “เป็นเดียด้าวแดนดลเพื่อกี่แต่ตนตรีมตย์ จำทูลศาสน์สื่อถวาย เตรียตั้งวายดำเนิน เจริญสรราชไมตรี เผล็จไพร่ร่วมมิตร แต่บพิตรโทไท้ ขอเชื่อขาดเคียดไซ้ ขุนข้อเจ้ญความ เทอญนา”^๘ เป็นการบริหารประเทศชาติโดยนโยบายที่ชาญฉลาดยิ่ง

จางง์ อติวัฒน์สิทธิ์ ได้ให้ความหมายของการเมืองไว้ว่า

การเมือง คือ กิจกรรมทางสังคม หรือความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ สังคมมีแบบแผนต่างๆ ที่เกี่ยวกับกิจกรรม หรือความสัมพันธ์ทางอำนาจ เช่น แบบแผนกำหนดว่าใครเป็นผู้ที่มีอำนาจ การที่จะได้อำนาจมีกฎเกณฑ์วิธีการอย่างไร การแบ่งอำนาจกันอย่างไร มีวิธีการและขอบเขตในการใช้อำนาจอย่างไร ตลอดจนแบบ

^๖ สุจิต บุญบงการ, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๒๒๖.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖.

^๘ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, (กรุงเทพมหานคร : ศรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๕.

แผนในการสืบทอดหรือเปลี่ยนแปลง อำนาจ แบบแผนเหล่านี้เรียกว่า สถาบันการเมือง นักสังคมวิทยาถือว่าสถาบันการเมืองเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบสังคม ในฐานะเป็นวิธีการควบคุมทางสังคมอย่างเป็นทางการ (Formal Social Control)^๕

สมเด็จพระนเรศวรทรงเล็งเห็นถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมืองและความสงบสุขของประชาชนเป็นสำคัญจึงได้คัดเลือกบุคคลที่จะมาเป็นผู้นำทั้งด้านการบริหารงานและการเข้าสู่สนามรบ เพื่อให้งานที่ได้มีพระบัญชาออกไปนั้นประสบความสำเร็จมากที่สุด ดังจะเห็นได้จากการแต่งตั้งแม่ทัพนายกองผู้เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ดังพระพุทธพจน์ว่า “เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรง...ในหมู่มนุษย์...ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม ชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย”^๖ สถาบันการเมืองจึงมีส่วนช่วยในการจัดระเบียบสังคมอย่างมาก

ดังนั้น การเมือง จึงมีความหมายโดยภาพรวมว่า การบริหารงานของภาครัฐเพื่อให้ประชาชนได้รับความสุข ความมั่นคงปลอดภัยโดยมีการจัดระเบียบการปกครอง ผู้ทำหน้าที่บริหารงานจึงเป็นผู้มีเกียรติและมีอำนาจ มนุษย์ทุกคนจึงมีความเกี่ยวข้องกับการเมืองทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมตลอดชีวิต

วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการปกครองปรากฏหลายแห่ง ลักษณะเหล่านั้นมีส่วนจัดระเบียบกลุ่มคนระดับผู้บังคับบัญชาด้านการปกครองของไทยให้ดำรงอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม ทำให้บ้านเมืองไม่ประสบเคราะห์กรรมร้ายแรงใดๆ ประชาชนต่างได้รับความสงบสุขร่มเย็นถ้วนหน้า ลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการปกครองนั้นล้วนให้คุณค่ากับสถาบันการเมืองมากมายดังจะกล่าวเป็นลำดับสืบไป

๔.๑.๒ คุณค่าของหลักธรรมที่มีต่อสถาบันการเมืองการปกครอง

(๑) ทศพิธราชธรรม

^๕ จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิและคณะ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๐๑.

^๖ ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๕-๑๓๖/๑๘๔.

คำว่า ราชธรรม หรือ ทศพิธราชธรรม ความหมายที่แท้จริง คือ “กิจวัตรที่พระราชอาควรประพฤติ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมืองและธรรมะของนักปกครอง”^{๑๑} มิได้หมายเพียงพระมหากษัตริย์เท่านั้น ยังรวมไปถึงกลุ่มชนที่อยู่ในชั้นปกครองบ้านเมืองทั้งหมด “ตั้งแต่ประธานาธิบดี นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี ผู้ว่าราชการจังหวัด จนถึงกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จำต้องมีหลักธรรมข้อนี้เป็นคติประจำใจอยู่เสมอเพื่อเตือนตนเองให้รู้จักการเป็นนักปกครองที่ดี ทศพิธราชธรรมจึงนับเป็นธรรมะที่สำคัญที่สุดของผู้ปกครอง”^{๑๒}

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นเพื่อปฏิบัติระบบความเชื่อเรื่องวรรณะของศาสนาพราหมณ์ ลักษณะการปฏิบัติของพระพุทธเจ้าในทรงใช้อำนาจพุทธธรรม ไม่ใช่อาวุธเป็นการปฏิบัติเจียบที่ได้ผลยิ่งกว่านักปฏิบัติทั่วโลก ไม่เพียงแต่สอนอหิงสธรรมและสันติธรรมเท่านั้น “พระองค์ยังทรงเคยแม้กระทั่งเสด็จเข้าสู่สนามรบ ทรงเข้าแทรกแซง และทรงป้องกันไม่ให้เกิดสงครามด้วยพระองค์เอง ดังปรากฏในตอนเสด็จไปห้ามญาติเรื่องการแย่งน้ำในแม่น้ำโรหิณีและการป้องกันไม่ให้พระเจ้าอชาตศัตรูทรงใช้กำลังโจมตีแคว้นวัชชี”^{๑๓} “พระพุทธศาสนาไม่ใช่การเมือง แต่พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีหลักธรรมคำสั่งสอนอันเป็นจริยศาสตร์ จริยธรรมสำหรับเสนอให้นักบริหาร นักปกครองและนักการเมืองนำไปปรับใช้กำกับระบบการเมืองให้เป็นระบบที่ประกอบด้วยธรรมะ”^{๑๔} เพื่อให้การปกครองเกิดประโยชน์อย่างแท้จริง เป็นผลให้การเมืองมีวิวัฒนาการอย่างเป็นลำดับโดยมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว

บรรดาพระบรมพมหากษัตริย์ไทยนับตั้งแต่กรุงสุโขทัยจนถึงรัตนโกสินทร์ก็ทรงดำรงพระองค์ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา “โดยทรงนำหลักธรรมคำสั่งสอนมาใช้ปกครอง

^{๑๑} จำนงค์ ทองประเสริฐ, **รวมบทความสารคดีเชิงศาสนา ปรัชญา และประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๓.

^{๑๒} ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๐.

^{๑๓} ชูศักดิ์ ทิพย์เกษรและคณะ, **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๑.

^{๑๔} ดนัย ไชยโยธา, **พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๘๒.

บ้านเมืองทำให้ประชาชนมีศีลธรรม บ้านเมืองมีความสุข”^{๑๕} เพราะพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีคุณูปการกับประเทศชาติอย่างหาที่เปรียบมิได้ ทรงมีพระจริยาวัตรที่ประกอบด้วยหลักทศพิธราชธรรม ดังต่อไปนี้

๑. ทาน มีพระราชกรณียกิจหลายแห่งที่แสดงถึงการให้ทานในแบบโลกิยะ ดังเช่น การพระราชทานชีวิตให้แก่หมู่อำมาตย์ การพระราชทานบำเหน็จให้กับแม่ทัพนายกองที่ร่วมทำศึกสงครามและการพระราชทานทรัพย์เพื่อทำนุบำรุงหัวเมืองต่างๆ

๒. ศีล ทรงบำเพ็ญกุศล รักษาศีล ๕ เนื่องนิตย รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของบ้านเมือง งดเว้นจากการกระทำความชั่ว งดเว้นการประหารชีวิตในวันพระแล้วพระราชทานชีวิตยกโทษให้กับหมู่อำมาตย์เป็นการเปิดโอกาสให้ได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อบ้านเมืองต่อไป แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงงดเว้นการประพฤติดุจริตมุ่งรักษาศีลอย่างเคร่งครัด การเข้าสู่สงครามก็เพราะป้องกันอาณาเขตและมุ่งบริหารบ้านเมืองให้มีความเรียบร้อยดังงามตามแบบอย่างของสังคมชาวพุทธ

๓. บริจาคะ ทรงเสียสละความสุขสำราญในพระราชวัง เข้าสู่สนามรบเพื่อปกป้องเอกราชคืนจากเมืองหงสาวดี แม้ลำบากพระวรกายเพียงใดก็มีเคยท้อถอย หรือหวาดหวั่นพระทัย มุ่งทำงานให้สำเร็จตามพระราชปณิธาน นอกจากนั้นยังบริจาคปัจจัย ๔ เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและสมณพราหมณ์อยู่เสมอๆ นับเป็นการเสียสละอย่างหาที่สุดมิได้

๔. อาชวชะ ทรงซื้อตรงต่อพระราชกรณียกิจ ผู้ใดทำผิดก็ตัดสินไปตามโทษานุโทษ ในยามเมืองไทยตกเป็นเมืองขึ้นทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเฉลยศึกโดยมิได้เสียสัตย์ เมื่อครั้งที่ทราบข่าวการไม่ซื่อสัตย์ของพระเจ้าหงสาวดีก็ทรงปฏิบัติตอบโดยการประกาศสงครามกอบกู้เอกราชคืน

๕. มัททวะ ทรงมีความอ่อนโยนไม่ถือพระองค์ เคารพกราบไหว้บุคคลผู้สมควร ทรงมีความเคารพและเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระภิกษุเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากตอนสมเด็จพระนเรศวรให้จัดเตรียมสถานที่รับรองสมเด็จพระวันรัตผู้เข้าเฝ้าเพื่อขอพระราชทานอภัยโทษแก่หมู่อำมาตย์

๖. ตบะ ทรงบำเพ็ญกุศล รักษาศีลทุกๆ วันพระ ทรงดำรงพระองค์อย่างมีความสุขสำราญ โดยรู้จักระงับยับยั้งพระทัยไม่ให้หมกมุ่นในความสำราญนั้น แม้ในยามศึกสงครามมิได้มีความรักความอาลัยต่อพระมเหสีหรือนางสนม ทรงมุ่งบำเพ็ญประโยชน์เพื่อประเทศชาติเป็นสำคัญ

^{๑๕} จ्ञานงค้ ทองประเสริฐ, รวบรวมทศวรรษสารคดีเชิงศาสนา ปรัชญา และประวัติศาสตร์, หน้า ๑๒๓.

๙. อักโกระ ไม่ทรงกริ้วโกรธหรือใช้พระราชอำนาจในทางผิด แม้ในยามมีชัยชนะเหนือข้าศึกทรงปล่อยเชลยศึกเป็นอิสระกลับบ้านเมือง โดยไม่ถือโทษโกรธเค้น เป็นการบำเพ็ญอหิงสธรรม ความไม่เบียดเบียนเฉกเช่นพระพรหม

๑๐. อวิหิงสา ทรงเข้าสู่สนามรบเพราะป้องกันบ้านเมืองเป็นหลัก มิได้มุ่งเบียดเบียนบ้านเมืองของผู้ใด แม้ในยามที่เมืองอื่นเข้ามารุกรานก็มีได้ถือโทษโกรธพยายาม ดังปรากฏในร่ายว่า “ทำวธไปมีอาฆาต เพื่อบำให้ขาดทางธรรม”^{๑๖} หลายครั้งที่ทรงร่วมผูกมิตรยินยอมไม่ทำสงครามต่อกัน ทรงบริหารปกครองบ้านเมืองโดยมุ่งให้ประชาชนมีมิตรไมตรีที่ดีต่อกันและไม่เบียดเบียนกันให้เกิดความเดือดร้อน

๑๑. ชันติ ทรงมีความอดทนต่อความเหนื่อยยากที่ต้องเสด็จเข้าสู่สนามรบที่มีภัยอันตรายนานัปการ และทรงอดทนต่อความพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก โดยมีได้นำความเศร้าโศกเสียพระทัยมาเป็นเครื่องปิดกั้นความมุ่งหวังความปรารถนาและความสงบสุขร่มเย็นของประเทศชาติ “ทรงเป็นนักรบอาชีพที่มีความอดทนต่อความหนาวร้อน”^{๑๗} ความเจ็บปวดได้อย่างยิ่ง

๑๒. อวิโรธนะ ทรงวางพระองค์อย่างหนักแน่นในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และตามกฏมณเฑียรบาล ไม่ตัดสินหรือประพฤติทุจริตผิดจากธรรมเนียมปฏิบัติเหล่านั้น อันเป็นการปฏิบัติพระราชกรณียกิจอย่างมั่นคงไม่หวั่นไหวเอนเอียงหรือคลาดเคลื่อนจากธรรม

สมเด็จพระนเรศวรจึงได้รับการยกย่องเชิดชูพระเกียรติว่าทรงดำรงพระองค์อยู่ในหลักทศพิธราชธรรมอย่างเนื่องนิตย์ทั้งในยามสงครามและยามสงบสุข ดังกวีได้ยกพระเกียรติปรากฏในโคลงบทที่ ๔๐๖ ว่า

ไปวางขัตติยวัตรเว้น   สักอัน
ทั่วทศพิธราชธรรม   ท่านสร้าง^{๑๘}

(๒) จักรวรรดิวัตร ๑๒

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๔.

^{๑๗} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๓๑/๖๘๕.

^{๑๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๒.

จักรวรรดิวัตรเป็นหลักธรรมทางด้านการปกครองที่มุ่งสร้างกลุ่มชนทางด้านการปกครองให้รู้จักยึดเหนี่ยวไว้เป็นกุศโลบายในทางการบริหาร เป็นที่พึงทางจิตใจ หรือจะเรียกว่า “เป็นวัตรปฏิบัติสำคัญของพระราชที่ปรารถนาจะเป็นพระมหากษัตริย์”^{๑๙} มีจุดประสงค์เพื่อสอนให้ผู้นำรู้จักการใช้อำนาจเพื่อสร้างสรรค์ความสงบสุขและความเป็นอยู่ที่ดี ผู้ทำหน้าที่ปกครองประชาชน จำเป็นต้องเรียนรู้การเสียดละความสุขส่วนตัวไม่แสวงหาความสำราญรื่นรมย์ พึงเพ้อจนเกินประมาณ ทำงานเพื่อบำเพ็ญประโยชน์ บำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนโดยไม่ทำให้ประชาชนต้องผิดหวังหรือได้รับความเดือดร้อน ในยามที่ประชาชนประสบภัยพิบัติต้องรู้จักปลอบประโลมจิตใจพวกเขา รู้จักการร่วมสุขร่วมทุกข์กับพวกเขา ไม่ปล่อยให้ต้องผจญอยู่กับความเดือดร้อนตามลำพัง ต้องสงเคราะห์ปัจจัย ๔ เพื่อให้ผู้ได้บังคับบัญชาที่มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สิ่งสำคัญที่สุดของหลักธรรมนี้คือ มีจุดมุ่งหมายให้ผู้นำได้เรียนรู้ถึงวิธีการใช้อำนาจทางด้านการบริหารการปกครองเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และเป็นที่พึงของพระราชต่างเมือง โดยการเข้าพบปะสนทนาและปรึกษาหารือหรือขอราชการกับประชาชนพลเมืองและสมณพราหมณ์ผู้สมบูรณ์ด้วยข้อวัตรปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะมุ่งให้ผู้นำได้บริหารจัดการไปตามแนวทางที่ถูกต้อง “ขงจื้อ กล่าวว่า ประชาชนเปรียบเหมือนหญ้า ผู้ปกครองบ้านเมือง เปรียบเหมือนลม ถ้าลมพัดไปทางไหน หญ้าจะลู่เอนไปทางนั้น ถ้าผู้ปกครองบ้านเมืองเป็นผู้มีศีลธรรม ประชาชนก็จะมีศีลมีธรรมเอง”^{๒๐} กวีได้

ป ร ะ ะ พ ัน ธ์

ขอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในเรื่องความเป็นผู้นำที่เปี่ยมด้วยคุณธรรมทั้ง ๑๒ ประการนี้ ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๔๑๒ ว่า

จักรพรรดิวัตรวิริยางค์   ยุคดีเยี่ยง แลฤ
ทวารทศพจนพากย์แก้ว   ก่อเกื้อเพื่อผล^{๒๐}

^{๑๙} มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “พระมหากษัตริย์”, ใน วัน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, เนื่องในโอกาสวันสมเด็จ พระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ครั้งที่ ๙ มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วโรฒ ประสานมิตร, วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘.

^{๒๐} จ्ञานงค์ ทองประเสริฐ, **รวมบทความสารคดีเชิงศาสนา ปรัชญา และประวัติศาสตร์**, หน้า ๒๓๙.

^{๒๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลง พาย**, หน้า ๑๔๔.

ผู้ปกครองที่รู้จักฝึกฝนอบรมตนเองให้มีคุณธรรมตามหลักธรรมหัวข้อนี้ ประเทศชาติบ้านเมืองจะมีผู้ปกครองที่ทรงคุณธรรม นำความสงบสุขเจริญรุ่งเรืองมาสู่ประเทศ และยังได้รับการเคารพนับถือจากผู้ที่ปกครอง ดังปรากฏในร่ายว่า “ทุกถ้วนไทยไพร่ฟ้า พรั่งพร้อมหฤหรรษ์”^{๒๒} ทั้งนี้เพราะถือได้ว่ารู้จักการนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้กับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ดังที่เรียกกันว่า “ธรรมาธิปไตย การถือธรรมเป็นใหญ่”^{๒๓}

(๓) ราชสังคหวัตถุ

เป็นหลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน ผู้บริหารควรนำหลักธรรมข้อนี้มาเป็นหลักในการบริหารจัดการทางการวางนโยบาย อันจะเกิดการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ด้วยการสร้างงานสร้างอาชีพที่สุจริตไม่ผิดศีลธรรมและสนับสนุนผลผลิตทั้งภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม เป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศให้มีความคล่องตัวมากขึ้น ผู้นำต้องชักจูงให้ประชาชนดำรงชีวิตด้วยระบบเศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่จ่ายทรัพย์สินเงินทองมาเป็นอันจะเป็นการก่อหนี้ให้กับครัวเรือนด้วย เมื่อเศรษฐกิจภายในครัวเรือนดี เศรษฐกิจระดับประเทศก็จะดีตามไปด้วย

ตามหลักการบริหารแล้วผู้นำต้องรู้จักการคัดเลือกบุคคลเข้ามาทำงานให้เกิดประโยชน์กับองค์กรมากที่สุด ภาครัฐหรือเอกชนต้องรู้จักการคัดเลือกหรือบรรจุบุคคลที่มีความสามารถให้มีความเหมาะสมกับตำแหน่งที่ได้รับ เป็นการส่งเสริมเพิ่มโอกาสให้กับคนดีมีความสามารถ ปิดกั้นการรับเข้าทำงานแบบอุปถัมภ์ นำหลักคุณธรรมเข้ามาบริหารเพียงเท่านี้ระบบการบริหารจัดการทั้งภาครัฐและเอกชนก็จะดีขึ้น

คุณสมบัติของผู้นำอีกประการหนึ่งก็คือ ต้องรู้จักประสานประโยชน์ฉลาดในการแก้ไขปัญหาทั้งเรื่องเล็กเรื่องใหญ่ ต้องเป็นนักการทูตที่ชาญฉลาดมีวิจาจากุศลเต็มปเต็มใจ ใช้อ้อยคำอันประกอบด้วยความไพเราะอ่อนหวาน ผ่อนหนักผ่อนเบาเข้าใจสภาพปัญหาของประชาชนได้เป็นอย่างดี รู้จักยกย่องส่งเสริมคนดีให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคม ปราบปรามคนชั่วไม่ให้สร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชน และยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์สามัคคีขึ้นในหมู่คณะ

ประการสุดท้ายผู้นำต้องสร้างความมั่นใจให้กับประชาชนทางด้านความปลอดภัย ด้วยการระมัดระวังภัยอันเกิดจากอิทธิพลมืดหรือกลุ่มผู้ก่อการร้ายที่สร้างความไม่สงบสุขให้กับประเทศชาติ กำจัดกลุ่มคนที่อยู่เหนือกฎหมายรวมทั้งปราบปรามจับกุมกลุ่มผู้เสพและผู้ค้า

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๓๗.

^{๒๓} อจ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๔๗๙/๑๓๙., ขุ.ชา. (ไทย) ๒๐/๔๗๙/๑๓๙.

ยาเสพติดทุกประเภทเพื่อให้ประชาชนมีความเป็นอยู่อย่างไม่ต้องหวาดระแวงต่อภัยอันตรายทั้งหลายทั้งปวงนั้น ทั้งนี้ ภาครัฐต้องกำหนดนโยบายให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการรณรงค์ต่อต้านภัยอันตรายทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้น เพื่อเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงปลอดภัยทางด้านการเมืองของรัฐ^{๒๔} การจะปราบปรามกำจัดอาชญากรรมให้หมดไปนั้นต้องอาศัยวิธีการตามหลักกฎหมาย^{๒๕} และจักษุศาสตร์^{๒๖} ว่า รัฐต้องมีการปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจของประชาชน พืชพันธุ์และเครื่องอำนวยความสะดวกอื่นๆ รัฐบาลควรจัดหาให้แก่เกษตรกร เงินทุนจะต้องจัดหาให้แก่บรรดาพ่อค้าและผู้ประกอบการธุรกิจ ค่าจ้างแรงงานต้องจัดสรรให้เพียงพอ เมื่อประชาชนได้รับความช่วยเหลือให้มีโอกาสหารายได้อย่างพอเพียงเท่านั้น “พวกเขาที่จะพากันพึงพอใจไม่มีความกลัวใดหรือความกระวนกระวายใจ และผลที่จะตามมาก็คือ ประเทศชาติจะมีแต่ความสุขปราศจากอาชญากรรม”^{๒๗} วรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายได้กล่าวถึงลักษณะการปกครองที่ดีไว้ในโคลงบทที่ ๔๑๑ ว่า

ไพบูลย์สงเคราะห์ถ้วน	ทวยชน
สังคฤหพัสดุผล	เพิ่มพ้อง
บำเพ็ญธรรดล	โจรจืด แลแฮ
ทวารเย่าเปล่าลิมป้อม	เปิดได้โดยถวิล ^{๒๘}

(๔) ราชพลະ ๕

เป็นพลังของผู้ยิ่งใหญ่ที่สามารถปกครองแผ่นดินได้ พระมหากษัตริย์หรือกลุ่มชนระดับปกครองจะมีชาติกำเนิดมาจากตระกูลชั้นสูงจึงได้รับการฝึกอบรมทั้งทางสังคมและการศึกษามากกว่ากลุ่มชนชั้นล่าง ลักษณะของผู้นำต้องประกอบด้วยสุขภาพร่างกายที่มีความแข็งแรง

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๔๕.

^{๒๕} ที.ลี. (ไทย) ๙/๓๒๓/๑๒๕-๑๕๐.

^{๒๖} ที.ปฏิ. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙-๘๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๓/๑๕๕-๑๕๖., ๑๙/๙๙๓/๔๘๘-๔๘๙., อัง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔.

^{๒๗} ชูศักดิ์ ทิพย์เกสรและคณะ, พระพุทธเจ้าสอนอะไร, หน้า ๑๕๖.

^{๒๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตตะเลงพ่าย, หน้า ๑๔๔.

สมบูรณ์มีพลังกำลังความสามารถทางด้านความคิดสติปัญญาและความสามารถ เพราะผู้นำต้องทำงานหนักกว่าผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อพัฒนาประเทศไปสู่เป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ ผู้บริหารระดับนี้จึงต้องมีบริวารที่เปี่ยมไปด้วยคุณภาพมากไว้ช่วยปฏิบัติงาน ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งองคมนตรีหลายสาขาวิชาชีพที่มีความเชี่ยวชาญเพื่อปรึกษาข้อราชการในวิชาชีพนั้นๆ ด้วยเล็งเห็นถึงความคล่องตัวของการทำงาน นอกจากนั้น “พระมหากษัตริย์ยังต้องมีสติปัญญา”^{๒๙} ปรีชาสามารถเฉลียวฉลาด หยั่งรู้เหตุผลความเป็นไปของสภาพปัญหาบ้านเมือง สมเด็จพระนเรศวรทรงมีสมเด็จพระเอกาทศรถและหม่อมาตย์ข้าราชการที่มีฝีมือเปี่ยมไปด้วยคุณภาพหลายสาขาวิชาชีพไว้คอยปรึกษาหารือในข้อปัญหาที่ต้องระดมความคิด เรื่องใดเกิดขึ้นจำเพาะหน้าที่ก็สามารถเลือกใช้ข้าราชการผู้มีความถนัดเชี่ยวชาญในด้านนั้นเป็นอันดับแรกแล้วทรงกระจายงานออกไป ดังจะเห็นได้จากตอนเสด็จเคลื่อนทัพ ทรงให้อมาตย์ที่มีความสามารถทางด้านโหราศาสตร์ทำนายทายทักหาฤกษ์ยามที่เหมาะสมอันเป็นการสร้างขวัญกำลังใจแก่กองทัพ ตอนตรัสปรึกษาเรื่องการทำศึกกับเมืองหงสาวดีในเมืองหรือนอกเมือง และตอนปรึกษาหาอุบายแก้กลศึกทัพหน้าของไทยที่ส่งออกไปล่อลวงข้าศึกแล้วแตกพ่ายกลับมา เป็นอุบายที่ลวงให้ข้าศึกเกิดความประมาทจนเสียกระบวนทัพ ทัพไทยจึงเข้ารบทำลายข้าศึกอย่างง่ายดาย ทั้งนี้ก็เพราะพระมหากษัตริย์และหม่อมาตย์ข้าราชการรวมพลังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้น คนไทยจึงถือว่าพระราชารูปเป็นประมุขของประเทศ “พระราชารูปเป็นจุดศูนย์รวมใจของทวยราษฎร์”^{๓๐} คนไทยกับพระมหากษัตริย์จึงต้องอยู่คู่กันตลอดไปไม่อาจแยกจากกันได้ อันได้รับอิทธิพลจากหลักคำสอนว่า “ราชาชาวมุขิมนุสฺสานิ พระราชาเป็นหัวหน้าของมนุษย์ทั้งหลาย”^{๓๑}

^{๒๙} ไสว มาลาทอง, **คู่มือการศึกษาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาลจพาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๑๗๖.

^{๓๐} พิน ดอกบัว, **พระพุทธศาสนากับคนไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๔๒), หน้า ๖๘.

^{๓๑} วิ.มหา. (บาลี) ๕/๓๐๐/๘๕., ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๐๐/๓๘๖., ขุ.สุ. (บ า ลี) ๒ ๕ / ๕ ๗ ๔ / ๔ ๔ ๙ . , วิ.มหา. (ไทย) ๕/๓๐๐/๑๓๒., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๐๐/๔๙๙., ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๗๔/๖๓๙.

(๕) ทิศ ๖

เป็นการปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลที่สัมพันธ์กับตนในสังคมให้เหมาะสมตามฐานะผู้บังคับบัญชาต้องรู้จักศักยภาพและความสามารถในการทำงานของผู้บังคับบัญชาเป็นอันดับแรก เพื่อการมอบหมายงานให้ทำจะได้ไม่เกิดความผิดพลาดมากจนเกินไป เป็นการมอบหมายงานให้ทำตามกำลังความสามารถ เมื่อใช้งานพอสมควรแล้วผู้บังคับบัญชาต้องรู้จักให้บำเหน็จสินจ้างรางวัลให้พอเพียงกับฐานะความเป็นอยู่ เพื่อเป็นแรงจูงใจในการทำงาน ในยามเจ็บป่วยใช้ก็ควรให้การรักษาพยาบาล ให้เบี่ยงเลียงหรือสินน้ำใจพิเศษตามโอกาสอันควร

ฝ่ายผู้บังคับบัญชาเมื่อได้รับมอบหมายงานมาก็ไม่ควรเกียจคร้าน ควรทำงานอย่างขยัน มีความซื่อสัตย์ เชื่อฟังและไม่หลอกลวงนาย เอาจริงเอาจังในหน้าที่การงานของตน ทำการงานให้เรียบร้อยและพัฒนาฝีมือให้ดียิ่งขึ้นไป หากมีข้อผิดพลาดอันเกิดการการงานก็ควรแจ้งบอกให้เจ้านายทราบโดยเร็วพลัน ไม่เก็บไว้เป็นความลับเพียงลำพังเพราะอาจเกิดความเสียหายให้แก่องค์กรได้ ดังตอนทบทวนหน้าของไทยเสียทีแก่ข้าศึกศัตรู หม่อมอำมาตย์รับรูดหน้ามากราบทูลให้ทัพหลวงของสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบ แล้วร่วมกันปรึกษาหารือแก้ไขสถานการณ์กลับร้ายให้กลายเป็นดีในที่สุด รู้จักประมาณในการใช้จ่าย ต้องรู้จักผู้บังคับบัญชา ปฏิบัติตามคำสั่งและไม่ขัดคำสั่งของผู้บังคับบัญชา ไม่ถือเอาสิ่งของก่อนผู้บังคับบัญชานุญาตประการสุดท้ายนำความดีงามของเจ้านายไปสรรเสริญเป็นการให้เกียรติผู้บังคับบัญชาอีกประเภทหนึ่ง

หากผู้ปกครองประเทศได้รับการฝึกฝนอบรมตามหลักธรรมดังกล่าวมานี้ ประเทศชาติจะมีนักบริหาร นักปกครอง นักการเมืองที่เป็นคนดี มีคุณธรรม อันจะนำพาชาติไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมนานาประเทศ ประชาชนทั่วทุกภูมิภาคต่างจะได้รับความปิติสุขและมอบความเคารพนับถือต่อผู้นำเหล่านั้นอย่างสนิทใจ

หลักธรรมดังกล่าวมา เป็นหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับนักปกครอง นักบริหาร และนักการเมืองโดยตรง เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะของผู้นำที่ดี สามารถนำประโยชน์สุขมาให้แก่องค์กรและประเทศชาติบ้านเมือง หากบุคคลผู้มีหน้าที่บริหารปกครองต่างมีหลักธรรมเหล่านี้ไว้เป็นคติประจำใจ เชื่อได้ว่า ประชาชนพลเมืองจะพลอยได้รับความสงบสุขอย่างถ้วนหน้า ดังปรากฏในรายตอนต้นเรื่องว่า “ศรีอโยชยารมเยศ พิเศษสุขบำเทิง สำเร็จราชสถาน สำราญราชสถิต พิพิธโภคสมบัติ พิพัฒน์โภคสมบุรณ์ พูนพิภพดับเข็ญ เย็นพิภพดับยุค”^{๒๒} ประเทศชาติจะ

พัฒนาทัดเทียมกับนานาประเทศได้อย่างรวดเร็ว เขาชนคนรุ่นหลังจะมีวิวัฒนาการทางด้านความคิดสติปัญญา ฉลาดรอบคอบสามารถนำพาบ้านเมืองให้หลุดพ้นจากสภาพปัญหาต่างๆ ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในปัจจุบันได้อย่างแน่นอน

๔.๒ ด้านครอบครัว

๔.๒.๑ ความหมายของครอบครัว

รศ.สุพัตรา สุภาพ ได้ให้ความหมายของ “ครอบครัว” ไว้ว่า “ครอบครัวประกอบด้วยบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป ที่มีความสัมพันธ์กันทางเพศด้วยการเป็นสามีภรรยาโดยมีลูกหรือไม่มีก็ได้”^{๓๓}

รศ.ดร.จ่านงค์ อติวัฒนสิทธิ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ครอบครัว หมายถึง กลุ่มบุคคลกลุ่มหนึ่ง ประกอบด้วยบิดามารดาและบุตร ซึ่งอาจจะสืบจากสายโลหิตหรือจากการรับเป็นบุตรบุญธรรมก็ได้”^{๓๔}

รศ.दनัย ไชยโยธา ให้ความหมายว่า “ครอบครัวเกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการทางเพศของมนุษย์ ซึ่งจัดเป็นการสนองความต้องการทางชีววิทยาและความต้องการทางสังคมมนุษย์”^{๓๕}

ทัศนีย์ ทองสว่าง กล่าวว่า “ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญที่สุด ซึ่งประกอบด้วยบุคคลต่างเพศตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป มีความสัมพันธ์ทางเพศซึ่งกันและกัน อาจมีบุตร

^{๓๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๑.

^{๓๓} สุพัตรา สุภาพ, **สังคมและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘), หน้า ๒๓.

^{๓๔} จ่านงค์ อติวัฒนสิทธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๘๑.

^{๓๕} ดนัย ไชยโยธา, **สังคม วัฒนธรรมและประเพณีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๔.

ด้วยกัน โดยการสืบสายเลือดหรือมีบุตรบุญธรรมโดยกฎเกณฑ์ของสังคมก็ได้และมีความผูกพันกันทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดี”^{๓๖}

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ครอบครัว คือ สถาบันพื้นฐานของสังคมที่ประกอบด้วยสามีภรรยาและหมายรวมรวมถึงลูกด้วย”^{๓๗}

ดังนั้น ครอบครัวจึงมีความหมายโดยสรุปว่า กลุ่มบุคคลตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป อันประกอบด้วย บิดา มารดาและบุตรธิดา มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันโดยสายโลหิต เป็นสถาบันแรกที่มีความรับผิดชอบในการอบรมสั่งสอนสมาชิกในครอบครัวให้เป็นคนดีของสังคม โดยการปฏิบัติอยู่ในระเบียบวินัยตามแบบแผนของจารีตประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ

วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายนี้ มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการทำหน้าที่ของบุคคลในครอบครัวปรากฏหลายแห่ง และมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสอดแทรกอยู่ในเนื้อหานั้นด้วย กวีได้กล่าวถึงลักษณะการดำเนินชีวิตแบบครอบครัวใหญ่ของทั้งสองเมืองไว้อย่างงดงาม โดยต่างสอนให้บุตรธิดามีความรักสมัคสมานสามัคคีและรู้จักการอำนวยความสะดวกในด้านต่างๆ แก่ครอบครัวและบ้านเมือง หลักการประพันธ์เช่นนี้นับได้ว่ามีประโยชน์กับสถาบันครอบครัวอย่างมาก ทั้งนี้ เพราะมองเห็นถึงความสัมพันธ์อย่างรักใคร่ห่วงใยกันของบิดามารดาทั้งในยามปกติสุขและในยามศึกสงคราม หลักการดังกล่าวนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยในยุคปัจจุบันซึ่งอาจจะเรียกได้ว่าเป็นยุคโลกาภิวัตน์ เพราะการรับข้อมูลข่าวสารทั่วโลกมีความรวดเร็วเป็นอย่างมาก ดังจะได้กล่าวอธิบายเป็นลำดับต่อไป

๔.๒.๒ คุณค่าของหลักธรรมที่มีต่อสถาบันครอบครัว

(๑) ทิศ ๖

สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันแรกของสังคมมนุษย์ แม้จะเป็นสถาบันที่มีขนาดเล็กที่สุดแต่ก็มีความสำคัญมากที่สุดเช่นกัน ครอบครัวนั้นจะประกอบด้วยสามีภรรยาและเมื่อมีบุตร ก็เปลี่ยนสถานภาพเป็นบิดามารดา จึงจะเป็นครอบครัวที่ครบบริบูรณ์ได้ “ครอบครัวเป็นสถาบันที่

^{๓๖} ทศนิยม ทองสว่าง, สังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๙๘.

^{๓๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๒๒๐.

อบรมบ่มนิสัยให้บุตรหลานเป็นคนดีของสังคมและยังเป็นสถาบันที่สร้างความมั่นคงให้แก่ประเทศไทยในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม”^{๓๘}

ในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายมีเนื้อความที่เกี่ยวข้องกับเรื่องครอบครัวทั้งของเมืองหงสาวดีและกรุงศรีอยุธยาเป็นการสงเคราะห์เกี่ยวคู่กัน ทำหน้าที่ของบิดามารดาและบุตรได้อย่างสมบูรณ์ ดังตอนสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถได้ร่วมกันประกอบพิธีถวายพระเพลิง ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับสมเด็จพระธรรมราชา เป็นการแสดงออกถึงหน้าที่ของบุตรที่พึงกระทำต่อบิดามารดาในยามที่เสียชีวิตแล้ว นับเป็นการแสดงความกตัญญูทวดเวทีที่ควรนำมาเป็นแบบอย่างแก่สังคมไทยปัจจุบันยิ่ง ดังปรากฏในร่ายว่า

ปางบดินทร์บิดราช พระบาทสู่สวรรคต จึงเอารสโทให้ ฐให้กอบการเมรุมาศ โดย
ขนาดบุรุษประเพณี สองกษัตริย์ถวายเพลิง เถลิงการมหรสพ ค้ำรับถ้วนสัตว์าร เป็น
มหาพารพันลึก อธิกทานอำนาจ ทวยเนืองเนกบรรพชิต เป็นนิรามิขบรรณา ทูลบา
ทาสนองนบ พระศพราชบิดุรงค์^{๓๙}

ตอนพระมหาอุปราชเสด็จออกรบพระเจ้าหงสาวดีได้อวยชัยให้พรเพื่อเป็นการเตือนสติไม่ให้ประมาทข้าศึก ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๒๗ ว่า

สงครามความศึกซึ่ง	แสนกล
จงพ้ออย่ายินยล	แต่ตื่น
อย่าลองกะนองตน	ตามชอบ ทำนา
การศึกลี้กเล่ห์พิน	ล่อเลี้ยวหลอกหลอน ^{๔๐}

ปัจจุบันสังคมไทยได้มีการสั่งสอนอบรมบุตรธิดาให้ตั้งอยู่ในคุณธรรม โดยเฉพาะความกตัญญูทวดเวที “คนไทยส่วนใหญ่มักให้ความเคารพนับถือผู้ใหญ่ ใครมีบุญคุณก็จำไว้และหาทางตอบแทน”^{๔๑} เป็นการเน้นให้เห็นถึงความรู้จักบุญคุณของผู้ที่ได้กระทำไว้แก่ตนเองก่อน

^{๓๘} วิมล จิโรจพันธุ์และคณะ, **วิถีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : แสงดาว, ๒๕๔๘), หน้า ๕๔.

^{๓๙} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๒.

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๑.

^{๔๑} พิน ดอกบัว, **พระพุทธศาสนากับคนไทย**, หน้า ๖๗.

นอกจากนั้น บิคารมารดาายังต้องสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาทมัวเมาบายมุขทั้งหลายที่เกิดขึ้นในยุคเทคโนโลยี ครอบครัวไทยจึงมักมีความอบอุ่นอันเกิดจากความรักที่มีต่อกันช่วยเป็นภูมิคุ้มกันไม่ให้บุตรธิดาเข้าไปเกี่ยวข้องกับปัญหาสังคม และยังช่วยเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเยาวชนที่ได้เจริญเติบโตขึ้น

ปัจจุบันผู้ปกครองทั้งหลายได้นำบุตรธิดามาร่วมโครงการกับวัด โดยมีพระภิกษุสงฆ์ร่วมกับหน่วยงานของภาครัฐเข้ามามีส่วนร่วมในการอบรมศีลธรรมจริยธรรมให้แก่เยาวชน โดยการเปิดค่ายพุทธบุตร ค่ายศีลธรรมตามสถานที่ต่างๆ อันเป็นการช่วยเหลือสังคมอีกทางหนึ่ง การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาแก้ไขปัญหาของสังคม จึงมีความจำเป็นต่อชุมชนอย่างมาก นับได้ว่า สังคมไทยได้มีการสอนศีลธรรมตั้งแต่ระดับเยาวชนจนถึงระดับชนชั้นปกครอง ทิศทางเป็นหลักการพัฒนาจริยธรรมทั้งสองอย่าง คือ จริยธรรมส่วนบุคคลเพราะได้แสดงหน้าที่ของบุคคลต่างๆ ที่พึงปฏิบัติต่อกันและกันทำให้บุคคลแต่ละคนมีคุณภาพที่ดี คือ “เมื่อบุคคลมีคุณภาพ ปฏิบัติตามหน้าที่โดยสมบูรณ์แล้วก็จะส่งผลให้สังคมส่วนรวมมีความสุขร่มเย็น”^{๔๒} “หลักทศ ๖ นี้ ชาวยุโรปเลื่อมใสมากกว่าจะสามารถแก้ปัญหาสังคมได้ เพราะได้กำหนดหน้าที่ให้บุคคลทุกประเภทในสังคมควรปฏิบัติต่อกันในทางที่ดีงาม ไม่มีการกดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งลงไป”^{๔๓}

(๒) มงคล ๓๘

มงคล ๓๘ เป็นหลักธรรมอันเพียบพร้อมด้วยวิถีชีวิตทุกแง่ทุกมุม “ตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสุดยอด ไม่มีหมวดธรรมอื่นใดที่เป็นตำรับชีวิตอย่างครบถ้วนเหมือนอย่างนี้อีกแล้ว”^{๔๔} กวีได้นำหลักมงคลชีวิตเข้ามาประพันธ์สอดแทรกไว้เพื่อยกระดับจิตใจของผู้อ่านให้สูงขึ้น เป็นการ

^{๔๒} พระมหาประพันธ์ สุวรรณมณี, “ศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนึ่งตะลุงในจังหวัดนครศรีธรรมราช”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๓, หน้า ๙๔.

^{๔๓} คุณ โทซันท์, **พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๙.

^{๔๔} ปิ่น มุทุกันต์, **มงคลชีวิตประมวลทางก้าวหน้าตามแนวพระพุทธศาสนา ภาคที่ ๓**, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๓๑), หน้า ก.

เรียนรู้บทบาทของตัวละครกับหลักธรรมไปพร้อมๆ กัน โดยเริ่มจากการไม่คบคนพาล ให้รู้จักคบบัณฑิตเรื่อยไปจนถึงการอธิษฐานปรารถนาให้ได้บรรลุพระอรหันต์

หลักมงคลนี้ได้สะท้อนถึงหลักในการอบรมสั่งสอนบุคคลภายในครอบครัวได้เป็นอย่างดี ดังตอนพระบิดาสั่งสอนพระมหาอุปราชาให้รู้จักกลอุบายในการทำศึก รู้จักเลือกคบคนบริหารคนเพื่อป้องกันการหลงผิดในอุบายของข้าศึกศัตรู ดังปรากฏในโคลงบทที่ ๒๗ ว่า

สงครามความศึกซึ่ง	แสนกล
จงพ้ออย่ายินยล	แต่ตื่น
อย่าลองคะนองตน	ตามชอบ ทำนา
การศึกลี้ก่ให้พื้น	ล่อล่ียวหลอกหลอน ^{๔๕}

การสอนให้รู้จักการเคารพกราบไหว้บุคคลที่มีความอาวุโสมากกว่าตนเองอันเป็นวัฒนธรรมอันดีงาม ดังตอนสมเด็จพระนเรศวรเข้ากราบถวายบังคมพระบิดาก่อนการถวายพระเพลิง มีปรากฏในร่ายว่า “สองกษัตริย์ถวายเพลิง เถลิงการมหรสพ ค้ำรบถ้วนสัตถวาร เป็นมหาพารพันลี้ก อธิกทานอำนาจ ทวยเนื่องเนกบรรพชิต เป็นนิรามิษบรรณา ทูลบาทา สอนงนบพระศพรราชบิดุรงค์”^{๔๖} และพระมหาอุปราชาเข้าไปถวายบังคมพระบิดาเพื่อทูลลาและขอพรก่อนออกทัพเข้าสู่สนามรบ ดังปรากฏในร่ายว่า “ยุทธาตรอย่างไกรสร จากศิขรคูหา ลีลาวยังวังราช ไหว้บัวบาทบิดุรงค์ ขอลาองค์ท่านให้ ไปเผด็จจัดศกรให้ เหือดเสี้ยนศึกสยาม ลิ่นนา”^{๔๗} “ทำให้มองเห็นเป็นภาพสะท้อนสอนให้เยาวชนในปัจจุบันนี้มีความกตัญญู อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ ให้เกียรติแก่ผู้อาวุโส”^{๔๘} กลายเป็นบุคคลที่น่ารักใคร่ ผู้ใดประสบพบเห็นก็มักกล่าวคำชื่นชมในกิริยามารยาทที่ได้รับการฝึกฝนอบรมสั่งสอนมาจากครอบครัวที่ดี

ครอบครัวจึงมีส่วนสำคัญในการอบรมสั่งสอนบุตรธิดาภายในตระกูลให้ตั้งอยู่ในหลักมงคล ๓๘ ประการนี้ และหลักธรรมข้อนี้ก็มีส่วนทำให้สถาบันครอบครัวไทย ดำรงอยู่ใน

^{๔๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๑๑.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๒.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๐.

^{๔๘} ณรงค์ เลียงประชา, **วิถีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๖๕.

ความสุขความเจริญตามสมควรแก่อัตภาพ นับได้ว่าหลักมงคลนี้มีประโยชน์แก่สมาชิกในครอบครัวและสังคมอย่างมาก

(๓) ไตรลักษณ์

เป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งอีกอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา เพราะเป็นหลักที่แสดงถึงหลักความเป็นจริงตามธรรมชาติ ไตรลักษณ์เป็นสัจธรรมอันแท้จริงที่อยู่คู่กับโลกมนุษย์ เป็นการแสดงความธรรมดาของชีวิตและสรรพสิ่งว่า ทุกชีวิตและสรรพสิ่งที่เกิดมาย่อมมีเหตุปัจจัยนำมาให้เกิด และต้องเป็นไปตามเหตุปัจจัยเหล่านั้น หลักธรรมข้อนี้เป็นการสอนให้ทุกชีวิตมีสติปัญญา รู้เท่าทันกับความเป็นไป เป็นการเตือนสติไม่ให้ประมาทมัวเมาในโลกมาหา

ในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย ได้กล่าวถึงเรื่องความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะการพลัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก กวีได้มุ่งเน้นให้ทุกคนได้ทราบว่า มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาย่อมมีอันเป็นไปตามกาลเวลาและตามความเป็นจริง ดังตอนต้นเรื่องก็พบการสวรรคตของสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระมหากษัตริย์ของไทย อันแสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิต และตอนพระมหาอุปราชเคลื่อนทัพด้วยความไม่พร้อมทางด้านจิตใจจึงเกิดความทุกข์เศร้าโศกเสียใจจากการพลัดพรากจากบ้านเมืองและนางสนมอันเป็นที่รักจนต้องสิ้นพระชนม์บนคอช้าง เป็นการบรรยายเหตุการณ์ให้มองเห็นถึงความไม่แน่นอนของชีวิตได้เป็นอย่างดี “ไตรลักษณ์นี้จึงสอนให้รู้จักการใช้ชีวิตและความเป็นไปของสรรพสิ่งตามสภาพความเป็นจริง เป็นการสอนให้รู้จักการวางท่าต่อชีวิตและสรรพสิ่ง ทำใจให้ได้ ปลงใจให้ได้ เมื่อสรรพสิ่งเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลายหรือแตกดับไป”^{๔๙} ชีวิตของคนเรามีความหมุนเวียนเปลี่ยนผันไปอยู่ตลอดเวลา

หลักไตรลักษณ์ที่กวีได้นำมาประพันธ์สอดแทรกไว้ในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่ายนี้ เป็นเครื่องเตือนใจให้สติแก่บุคคลทั่วไปว่าชีวิตของคนเรานั้นไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงหนีความเป็นจริงของชีวิตไปได้ มีพบกันก็มีจากกัน เป็นการฝึกตนให้รู้จักกับสังขารของโลก เป็นการฝึกให้มีสติปัญญา รู้เท่าทันกับความผันแปรของธรรมชาติ เพื่อจะได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุข

---

^{๔๙} เกษม ขนาบแก้ว, **หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังตะลุง**, (ภาควิชาภาษาไทย คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : วิทยาลัยครูสงขลา, ๒๕๓๖), หน้า ๖๗.

(๔) กรรม

คนไทยส่วนใหญ่เชื่อเรื่องบุญ-บาป เชื่อผลของกรรม “กรรมทำให้คนแตกต่างกัน”^{๕๐} และยังมีผลให้คนต้องรับกรรมที่ตนเองได้ทำไว้อีกด้วย เป็นการชดใช้กรรมที่ได้กระทำไว้ในอดีต นอกจากนี้จะมีความเชื่อเรื่องกรรมในอดีตที่มีให้ผลในปัจจุบันและอนาคตแล้ว ยังมีความเชื่อว่ากรรมที่ทำในปัจจุบันจะสามารถบันดาลให้ตนได้พ้นบ่วงกรรมที่ได้รับนั้นอีกด้วย

ในวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ได้กล่าวถึงลักษณะของกรรมไว้เป็นกรรมที่ให้ผลในปัจจุบันแบบทันตาเห็นและกรรมที่ต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต ดังตอนที่สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถได้ร่วมกันบำเพ็ญกุศลกรรมให้กับพระราชบิดาด้วยการถวายทานครั้งยิ่งใหญ่แก่พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายด้วยมุ่งหวังอุทิศส่วนกุศลแผ่ไปให้แก่พระราชบิดา “สังคมไทยเมื่อคนในครอบครัวเสียชีวิตมักให้ความสำคัญกับการจัดงานศพ โดยจัดงานบำเพ็ญกุศลศพอย่างใหญ่โต เพื่อเป็นการให้เกียรติแก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ทั้งยังเป็นการแสดงความจงรักภักดี ความเคารพนับถือ”^{๕๑} ตอนมีชีวิตอยู่เคยเคารพนับถืออย่างไร เมื่อล่วงลับดับขันธไปแล้วก็ควรมีความเคารพนับถือเช่นเคย ไม่เปลี่ยนแปลง ครอบครัวไทยจึงมักมีคำสอนบุตรหลานให้บำรุงเลี้ยงดูบิดามารดาในยามมีชีวิตอยู่ให้มีความสุขมากที่สุด ไม่ให้คู่คำว่ากล่าวหรือตบตีบิดามารดา เพราะมีความเชื่อว่าจะทำให้ได้รับผลกระทบ คือ “เกิดเป็นเปรต มีจักรกรดพัดอยู่บนศีรษะ โลหิตไหลอยู่โถมกายร้องไห้ร้องครวญครางทั้งกลางวันกลางคืน”^{๕๒} ซึ่งตรงกับชาดกในพระพุทธศาสนาหลายเรื่องที่กล่าวถึงการไม่เชื่อฟังพ่อแม่แล้วไปได้รับควา ม ล ำ บ า ก ใน ภา ย ห ล ึ่ง แต่ปัจจุบันนี้เชื่อว่า “ผู้ที่คำพ่อแม่จะไม่มีใครคบค้าสมาคม จึงหาความเจริญไม่ได้”^{๕๓}

สังคมไทยจึงเน้นเรื่องกรรมเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ทำให้ทุกคนต่างเกรงกลัวผลกรรมที่จะเกิดขึ้น เป็นอุบายวิธีที่ทำให้คนไทยมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่จิตใจงดงามโอบอ้อมอารีต่อคน

^{๕๐} ฟีน ดอกบัว, พระพุทธศาสนากับคนไทย, หน้า ๕๗.

^{๕๑} พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปนโน), ระเบียบปฏิบัติของชาวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : อาทรการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔๗.

^{๕๒} พร รัตนสุวรรณ, นรก-สวรรค์ ภาคนรก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๔๒), หน้า ๔๐๔.

^{๕๓} ณรงค์ เลียงประชา, วิถีไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๗๓.

ทั่วไป ต่างร่วมกันทำหน้าที่ของตนเองอย่างเรียบร้อย โดยมุ่งหวังให้ได้รับผลกระทบดีมีชีวิตที่
 ประสบแต่ความสุข กรรมจึงเป็นตัวกำหนดบทบาทของสมาชิกในครอบครัวให้รู้จักรักใคร่ปรองดอง
 กัน อยู่ร่วมกันอย่างสมานสามัคคีไม่มีการทะเลาะกัน

สถาบันครอบครัวนับเป็นสถาบันแรกที่เราสร้างบุคลากรได้ดีที่สุดสถาบันหนึ่ง
 หลักธรรมที่ได้กล่าวมาจึงเป็นหลักธรรมที่สมาชิกภายในครอบครัวต้องช่วยกันยึดถือปฏิบัติร่วมกัน
 อันจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ความสมานสามัคคีที่ดีต่อกัน เรื่องความรักความผูกพันใน
 ครอบครัวของคนไทย ถ้าจะเปรียบความสัมพันธ์ที่เรามีอยู่ในแต่ละครอบครัวว่าเปรียบประดุจกาว
 หรือสิ่งที่เชื่อมโยงให้เรามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รักใคร่สามัคคีกัน มองทุกคนในสังคม
 ประคองพี่น้องปรารถนาดีต่อกันและพร้อมที่จะเสียสละเพื่อความอยู่รอดของแต่ละครอบครัวแล้ว
 ความผูกพันนี้จะเป็นผลสืบต่อไปยังสังคมที่ใหญ่ขึ้นไปจากครอบครัวไปถึงหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ
 จังหวัดในที่สุดก็ถึงประเทศชาติ “เมื่อแต่ละหน่วยย่อยมีคุณลักษณะที่รักใคร่กลมเกลียวกันอย่างนี้
 แล้ว ก็เป็นหลักประกันได้ว่าประเทศชาติจะไม่มีวันสูญสลายไป จะคงเป็นชาติไทยตลอดกาล
 นาน”^{๔๔} ปัญหาสังคมจะลดน้อยเบาบางลงไปพร้อมกันด้วย จากสภาพการณ์เช่นนี้ทำให้สังคมมี
 การพัฒนาเจริญก้าวหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ เพราะประเทศชาติมีบุคลาการที่เปี่ยมล้นด้วย
 คุณภาพและศักยภาพตั้งแต่ระดับครอบครัวขึ้นไป

๔.๓ ด้านประเพณี

๔.๓.๑ ความหมายของประเพณี

เสฐียรโกเศศ กล่าวไว้ว่า “ประเพณี คือ ความประพฤติของคนส่วนรวมที่ถือกันเป็น
 ธรรมเนียม หรือเป็นระเบียบแบบแผนเป็นพิมพ์เดียวกัน”^{๔๕}

---

^{๔๔} วัชร รมยะนันท์, “ความสัมพันธ์ในครอบครัวและความสัมพันธ์
 ฉันทครูและศิษย์ในวรรณคดีไทย”, ภาษาและวรรณคดีไทย, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (
 ธันวาคม ๒๕๓๓) : ๒๒-๓๑ .

^{๔๕} เสฐียรโกเศศ, การศึกษาเรื่องประเพณีไทย, (พระนคร : รุ่งเรือง
 ธรรม, ๒๕๐๕), หน้า บทคำนำ.

แปลก สนธิรักษ์ กล่าวไว้ว่า “ประเพณี เป็นเรื่องของพิธีการที่ปฏิบัติกันสืบๆ มา มีเปลี่ยนแปลงแก้ไขบ้าง คงไว้บ้าง ประเพณีย่อมแสดงถึงสัญลักษณ์ของชาติ ไม่ว่าชาติใด ภาษาใด ต้องมีประเพณีประจำชาติของตน”^{๕๖}

พระยาอนูมานราชชน กล่าวไว้ว่า “ประเพณี หมายถึง ความประพฤติที่ชนหมู่หนึ่งอยู่ในที่แห่งหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกันและสืบต่อกันมา ถ้าใครในหมู่ประพฤติออกนอกแบบก็ผิดประเพณีหรือจารีตประเพณี”^{๕๗}

รศ.ดร.दनัย ไชยโยธา ได้ให้ความหมายว่า “ประเพณี หมายถึง แบบความคิด ความเชื่อ การกระทำ ค่านิยม ทักษะคติ ศิลธรรม จารีต ระเบียบแบบแผนและวิธีการกระทำสิ่งต่างๆ การประกอบพิธีกรรมที่กระทำในโอกาสต่างๆ”^{๕๘}

ทัศนีย์ ทองสว่าง กล่าวไว้ว่า “ประเพณีไทย เป็นเครื่องแสดงถึงวิถีชีวิตและจิตใจของคนไทยทั้งในอดีตและปัจจุบันนี้ว่ามีความเป็นอยู่ และความเป็นมาอย่างไร ประเพณีไทยส่วนมากได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์”^{๕๙}

ผศ.วิมล จิโรจพันธุ์และคณะ กล่าวไว้ว่า “ประเพณีเกิดจากทัศนคติ ค่านิยมของคนไทยในสังคม ทำให้เกิดความคิดและความเชื่อต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด ความเชื่อทำให้เกิดการกระทำที่คนในสังคมนั้นเข้าใจว่า จะช่วยให้พ้นทุกข์และได้รับความสุขจากการที่เรากระทำ คือ พิธีกรรมนั่นเอง”^{๖๐}

---

^{๕๖} แปลก สนธิรักษ์, **พิธีกรรมและประเพณี**, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓๘.

^{๕๗} พระยาอนูมานราชชน, **วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ของไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๔), หน้า ๓๗.

^{๕๘} ดนัย ไชยโยธา, **สังคม วัฒนธรรมและประเพณีไทย**, หน้า ๑๑๗.

^{๕๙} ทัศนีย์ ทองสว่าง, **สังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๙๓.

^{๖๐} วิมล จิโรจพันธุ์และคณะ, **วิถีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๔๘), หน้า ๘๕.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ประเพณี คือ สิ่งที่นิยมถือประพฤติปฏิบัติสืบๆ กันมาจนเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี”^{๖๑}

ดังนั้น ประเพณี จึงหมายถึง แบบแผน พิธีการ การกระทำ ความเชื่อ ค่านิยมและทัศนคติของกลุ่มชนกลุ่มหนึ่งที่ร่วมกันประพฤติปฏิบัติยึดถือกันสืบทอดกันมาเป็นลำดับจนกลายเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ

ในวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ได้กล่าวถึงประเพณีอันดีงามของไทยไว้หลายประการ เช่น การถวายพระเพลิงพระบรมศพ การตัดไม้ข่มนาม เป็นต้น ประเพณีเหล่านี้มีส่วนสำคัญที่ทำให้สังคมไทยได้ยึดถือปฏิบัติกันสืบมา แม้ว่าประเพณีบางอย่างนั้นจะไม่ได้กระทำกันแล้วในปัจจุบัน แต่ก็นับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้กระทำไว้เป็นแบบอย่างแก่นุชนคนรุ่นหลัง ประเพณีเหล่านี้มักมีหลักธรรมสอดแทรกไว้เพื่อเป็นคติสอนใจให้แก่ผู้ปฏิบัติ นับได้ว่าเป็นอุบายวิธีที่แยบยลต่อการสั่งสอนประชาชน ดังจะได้กล่าวเป็นลำดับสืบไป

๔.๓.๒ คุณค่าของหลักธรรมที่มีต่อประเพณี

(๑) ไตรลักษณ์

เป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสรรพสิ่ง ประเพณีของไทยก็มีความเปลี่ยนแปลงไปตามวิวัฒนาการของโลกที่เจริญก้าวหน้ามากขึ้นทุกวัน ประเพณีที่ปรากฏในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย คือตอนสมเด็จพระนเรศวรเตรียมยกทัพออกรบทรงรับสั่งให้โหราฤกษ์ยามยามดีก่อน ดังปรากฏในร่ายว่า “ขอให้โหรห้ามหุดฤกษ์ ซึ่งจะเบิกหุหบาตรา จึงพระโหรผู้รู้โศลก หลวงญาณโยคโลกที่ป ธิบค่านวมทำนาย ถวายพยากรณ์แก่ไ้ ทำวธได้จตุรงค์โชค อาจปราบโลกลาญรงค์ เชิญบาทบงสุ์เสด็จคลา จากอโยชยามเช้า เข้าวิวารมหันต์ วันสิบเอ็ดขึ้นค่ำ ย่ารุงสองนาฬิกา เศษสังขยาห้าบาท ในบุษยมาสดฤชธิ ศรีสวัสดิฤกษ์อุดม”^{๖๒} แล้ว

^{๖๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๖๖๓.

ให้กระทำพิธีตัดไม้ข่มนามตามราชประเพณีที่ได้กระทำสืบมา ดังปรากฏในร่ายว่า “ฝ่ายชีพอทวิชาชาติ ราชปุริโสคม พรหมพิทยาจารย์ เบิกโขนทวารโดยกระทวง ปวงละว้าเช่นไก่ ไชว่สรวง พลีผีสาง พลังธสงแสงอาชญา แด่หลวงมหาวิชัย ใจตระนองอาจ ยাত্রตัดไม้ข่มนาม ตามตำรับไสยเพท”^{๖๒} การทำพิธีนี้เป็นประเพณีที่ประเทศไทยได้รับการปฏิบัติกันมาอย่างยาวนานหลายชั่วอายุคน โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นการปลุกขวัญกำลังใจให้แก่หมู่ทหาร เป็นจิตวิทยาในการสร้างกำลังใจแรงจูงใจให้ทหารเกิดความฮึกเหิม กล้าหาญ ไม่เกรงกลัวหรือหวาดกลัวข้าศึกศัตรู ในอดีตประเพณีนี้นับได้ว่ามีความสำคัญต่อการออกรบเป็นอย่างมากเป็นเหมือนศูนย์รวมแห่งความสามัคคี “เพราะประเพณีเกิดจากการร่วมใจในการปฏิบัติของสมาชิกในสังคม”^{๖๔} ทำให้สังคมมีระเบียบวิธีปฏิบัติไปในแนวทางอันเดียวกัน

ปัจจุบันประเพณีเหล่านี้ไม่มีปรากฏให้เห็นอีกแล้ว เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพบ้านเมืองที่มีการแบ่งปันอาณาเขตการปกครองอย่างเด่นชัด ไม่มีการทำสงครามต่อกัน ไม่มีประเทศใดรุกรานกัน เปลี่ยนแนวคิดจากการทำสงครามแบบใช้อาวุธเป็นสงครามเศรษฐกิจแทน ธรรมชาติของวัฒนธรรมประเพณีนั้นย่อมมีการเกิด ดับและการเปลี่ยนแปลงได้ ประเพณีใดถ้าสังคมไม่ยอมรับ ประเพณีนั้นย่อมจะสูญหายไปในที่สุด แม้พยายามอนุรักษ์เช่นไรก็ตาม ขณะเดียวกัน “ประเพณีใดที่คนยังถือปฏิบัติกันอยู่แม้หากคุณค่าที่ชัดเจนไม่พบก็ต้องถือว่ายังคงเป็นประเพณีหรือวัฒนธรรมอยู่ต่อไปจนกว่าคนในสังคมจะละทิ้งไม่ปฏิบัติตามประเพณีนั้น”^{๖๕} อาจจะสามารถกล่าวได้ว่า “วรรณคดีเป็นพฤติกรรมสังคม”^{๖๖} เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมประเพณี

^{๖๒} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, **ลิลิตตะเลงพ่าย**, หน้า ๖๐.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๘.

^{๖๔} วิจิตรา ขอนยาง, “การศึกษาประเพณีจากวรรณกรรมนิทานพื้นฐานอีสาน”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต**, สาขาวิชาภาษาไทย, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ), ๒๕๓๒, หน้า ๔๑-๔๒.

^{๖๕} ดนัย ไชยโยธา, **สังคม วัฒนธรรมและประเพณีไทย**, หน้า ๑๒๔.

^{๖๖} ดวงมน จิตรจ่านงค์, “คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕- พ.ศ. ๒๓๙๔)”, **ภาษาและวรรณคดีไทย**, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๒ (ตุลาคม ๒๕๓๕) : ๑-๑๘.

(๒) มงคล

เป็นหลักธรรมที่เพียบพร้อมไปด้วยลักษณะการดำเนินชีวิตให้ถูกต้องตามครรลองธรรมและยังเป็นหลักการสร้างศีลธรรมจริยธรรมขั้นพื้นฐานให้กับประชาชนในสังคม มงคลสูตรนี้มีทั้งหลักการดำเนินชีวิตในชั้นง่ายที่สุดจนถึงชั้นยากที่สุด “ในอดีตคนไทยมีความรู้สึกขาดความมั่นคงในชีวิตหรือไร้เสถียรภาพทางใจทำให้ผู้คนพากันหันเข้าหาอำนาจเหนือธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาที่เน้นบุญฤทธิ์วิyakมจึงมีอิทธิพลอย่างสูง”^{๖๓}

ในวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายได้กล่าวถึงหลักมงคลไว้หลายประการ เช่น การกระทำความกตัญญูกตเวที ดังจะเห็นได้จากตอนการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระธรรมราชานับเป็นประเพณีเกี่ยวกับการตายที่สังคมไทยให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะเป็นการทำความดีตอบแทนแก่ผู้ล่วงลับเป็นโอกาสสุดท้ายที่บุตรธิดาจะพึงกระทำกตัญญูกตเวทีได้ ประเพณีการทำบุญหน้าศพมักจัดกัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน ซึ่งการทำบุญเช่นนี้เนื่องจากมีความเชื่อว่า “ผลบุญจะส่งผลให้ผู้ตายได้รับความสุขความสบายบนสวรรค์เช่นเดียวกับตอนที่มิมีชีวิตอยู่และมีการทำบุญกรวดน้ำให้แก่คนตายพร้อมกับเจ้ากรรมนายเวรเพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลและขอให้อโหสิกรรมที่ได้กระทำร่วมกันมา”^{๖๔} ตามลักษณะประเพณีของชาวพุทธมักมีการบำเพ็ญกุศลศพอย่างสมเกียรติของผู้ล่วงลับคือถ้ามีเกียรติยศสูงมากก็ยิ่งต้องจัดงานให้ยิ่งใหญ่สมเกียรติมากตามไปด้วย

ส่วนการฟังธรรมตามกาลนั้นมีปรากฏในตอนสมเด็จพระนเรศวรเข้ากราบบนมัสการพระมหาเถระคันถ์และตอนสมเด็จพระวันรัต วัดป่าแก้วมาแสดงธรรมโปรดสมเด็จพระนเรศวรเป็นการฟังธรรมตามกาลอันสมควร และการพบเห็นสมณะ ประเพณีนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง ตั้งแต่เกิดจนถึงเสียชีวิตมักมีการอาราธนาพระสงฆ์เทศนาสั่งสอนอยู่เนืองๆ การฟังธรรมจึงเป็นเหมือนการเตือนสติไม่ให้ประมาทมัวเมาในอบายมุขทั้งหลาย ดังตอนสมเด็จพระวันรัต เข้าเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรเพื่อเตือนสติไม่ให้ประมาทชีวิตหม้ออำมาตย์เป็นการห้ามปรามไม่ให้กระทำความชั่ว ชักนำให้ดำรงอยู่แต่ในกุศลผลบุญอันเป็นความดีที่ชาวพุทธควรชวนชวยกระทำให้มาก ปัจจุบันนี้ การ

^{๖๓} สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ใน รัช ส ม ัย พ ร ะ บ า ท ส ม เ ต ็ จ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒), (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๖๑.

^{๖๔} ประภาพร ธนภิตติเกษม, “ประเพณีในสาส์นสมเด็จพระนเรศวร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร), ๒๕๔๒, หน้า ๑๒๓.

แสดงธรรม การฟังธรรมเป็นประเพณีที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยอย่างแยกไม่ออกแล้ว ดังจะเห็นได้จากการจัดประเพณีเทศน์มหาชาติ การฟังธรรมในวันธรรมมัสสวนะ คนไทยจึงนิยมทำบุญกัณฑ์เทศน์เป็นจำนวนมาก เข้าทำนองว่า “ประเพณีมิให้ขาด ศาสนามิให้เว้น” “การแสดงธรรมเป็นกิจที่พระสงฆ์ต้องค้นคว้าหาธรรมาธิบายในพระไตรปิฎกและยังเป็นการส่งเสริมให้พระสงฆ์เอาใจใส่ศึกษาภาษามครเป็นสำคัญอีกด้วย”^{๖๙} ดังนั้น “ประเพณีจึงเป็นสิ่งดึงดูดใจสมควรได้รับการอนุรักษ์และส่งเสริมให้มีการสืบทอดกันต่อไป”^{๗๐} เพราะประเพณีล้วนมีคติข้อเตือนใจและคำสอนแฝงอยู่

ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมไทยนั้นนับได้ว่าเป็นวิถีชีวิตของคนไทยที่มีความเกี่ยวเนื่องต่อกันอย่างขาดเสียมิได้ ในฐานะที่พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของไทย พระพุทธศาสนาจึงทำหน้าที่เสมือนเป็นรากเหง้าแห่งความเป็นชาติและเอกลักษณ์ของชาติไทยทั้งด้านสังคม การเมืองและวัฒนธรรม

วัฒนธรรมประเพณีที่เกิดขึ้นมักมีวิวัฒนาการมาจากพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น วัฒนธรรมประเพณีทุกประเภทจึงมีหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาสอดแทรกไว้อยู่เสมอ ทั้งนี้ก็เพื่อสั่งสอนให้ประชาชนรู้จักคิดพิจารณาเก็บเนื้อหาสาระอันเป็นประโยชน์จากกิจกรรมนั้นๆ นำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตประจำวัน และเพื่อสร้างสังคมให้เกิดความสุขตามขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย วรรณคดีเป็นการแสดงออกของความเจริญทางด้านจิตใจและสติปัญญาของคนจึงนับเป็นวัฒนธรรมหรือเครื่องแสดงความสำเร็จสาขาหนึ่งของชนในชาติ ชาติที่เจริญแล้วเท่านั้นที่จะสามารถผลิตวรรณคดีขึ้นมาเป็นสมบัติประจำชาติของตนได้ “วรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมก็เพราะวรรณคดีเป็นเครื่องแสดงออกหรือเครื่องชี้ของความเจริญในชาติ แสดงให้เห็นว่าชนในชาติมีความเจริญทางสติปัญญาสามารถนำภาษามาตกแต่งให้เป็นเรื่องเป็นราวที่อ่านสนุก มีความไพเราะซาบซึ้ง เป็นเครื่องยังจิตใจให้สดชื่นเป็นอาหารแห่งใจ คู่กับโภชนาหารคืออาหารทางกายที่หล่อเลี้ยงชีวิตให้ดำรงคงอยู่”^{๗๑} ดังนั้น “การศึกษา

^{๖๙} พิมาน แจ่มจรัส, วันสวรรคตของ ๖๖ กษัตริย์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อุษากการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๔๒๑.

^{๗๐} ดนัย ไชยโยธา, สังคม วัฒนธรรมและประเพณีไทย, หน้า ๑๒๓.

^{๗๑} ศักดิ์ศรี แยมันดดา, “วรรณคดีไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย”, ภาษาและวรรณคดีไทย, ปีที่ ๘ ฉบับพิเศษ (สิงหาคม-ธันวาคม ๒๕๓๔) : ๒๘-๓๕.

ขนบธรรมเนียมประเพณีในวรรณคดีไทยจึงเป็นการศึกษาเพื่อความเป็นไทยอย่างแท้จริง เพราะผลที่ได้จากการศึกษาทำให้เกิดภาพสะท้อนถึงขนบธรรมเนียมประเพณี ความคิด ความเชื่อของคนไทยในอดีตที่ยึดถือและปฏิบัติกันสืบมา”^{๗๒}

คุณค่าของหลักธรรมในลิลิตตะเลงพ่ายที่มีต่อสังคมไทยนี้ ผู้ศึกษาได้ค้นพบว่ามิปรากฏทั้งหมด ๓ ด้าน คือ ๑. ด้านการเมืองการปกครอง ๒. ด้านครอบครัว ๓. ด้านประเพณี ในแต่ละด้านแบ่งหลักธรรมออกเป็นหัวข้อตามความเหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมปัจจุบัน ด้านการเมืองการปกครองจะมีหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับผู้บริหารบ้านเมืองตั้งแต่ระดับล่างขึ้นไปจนถึงระดับสูงสุด เพื่อสะท้อนให้มองเห็นภาพพระจริยาวัตรอันงดงามของสมเด็จพระนเรศวรที่ทรงปกครองบ้านเมืองให้ร่มเย็นเป็นสุข สร้างความสามัคคีให้ประชาชนภายในชาติด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ด้านครอบครัวพบหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับการกระทำปฏิสัมพันธ์ต่อกันของสมาชิกภายในครอบครัวอันเป็นการสร้างความรักความผูกพันตามหลักของทศ ๖ และด้านประเพณีพบพระราชพิธีเกี่ยวกับการออกรบและประเพณีที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบุญกุศลซึ่งประเพณีบางอย่างมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการณ์หรือวิวัฒนาการของบ้านเมือง ทำให้มองเห็นว่าสรรพสิ่งในโลกต้องเปลี่ยนแปลงไปไม่คงทนถาวรเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์อันเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

---

^{๗๒} จิราภรณ์ ภัทรภาณุภัทร, สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้าคำนำ.

บทที่ ๕

สรุปและเสนอแนะ

๕.๑ สรุป

จากการศึกษาหลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพน มีเนื้อหาสาระพอสรุปได้ ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ ด้านโคลงเรื่องและองค์ประกอบของวรรณคดี พบว่า วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายนี้ กวีทรงประพันธ์ในระยะเวลาที่มีการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน อาจจะเป็นไปได้ว่าทรงนิพนธ์มาหลายปีจนมาสำเร็จในปี พ.ศ. ๒๓๗๕ มีรูปแบบการประพันธ์เป็นลิลิตสุภาพอันประกอบด้วยร้อยสุภาพและโคลงสุภาพ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตามประวัติศาสตร์ที่ได้มีการบันทึกไว้ในพงศาวดาร ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กวีทรงนำการรบครั้งสำคัญคือการกระทำยุทธหัตถีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชาमारิเยงร้อยถ้อยคำประพันธ์ให้เกิดมโนภาพที่มีอรรถรส กำหนดบทบาทให้กับตัวละครนับเป็นกลวิธีที่กวีเน้นให้เกิดความโดดเด่นในแต่ละด้านของตัวละคร และยังสามารถเพิ่มบทนิราศเกี่ยวกับการเดินทาง การจัดทัพที่มีความไพเราะทั้งด้านการเลือกใช้ถ้อยคำและการแสดงอารมณ์โศกเศร้าเสียใจ เพราะการพลัดพรากจากบ้านเมืองและนางสนมอันเป็นที่รัก เป็นความรักที่เจอด้วยกิเลสราคะอันเป็นวิสัยของปุถุชน อาจนำมาซึ่งความสุขและความทุกข์ที่ไม่ยั่งยืนของชีวิต เป็นการกำหนดบทบาทของพระมหาอุปราชาให้มีความน่าสงสารปนความสลดใจที่ต้องสิ้นพระชนม์บนคอช้าง ทรงแสดงให้เห็นว่าความทุกข์ของมนุษย์ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะความรักเสมอไปยังมีสาเหตุอื่นอีกและได้ประพันธ์บทสดุดีพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรที่ทรงนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจในการปกครองบ้านเมืองทั้งยามสงบและยามศึกสงคราม

๕.๑.๒ จากการศึกษาลักษณะคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณคดีลิลิตตะเลงพ่าย พบว่า มีหลักธรรมที่ปรากฏในวรรณคดี ทั้งหมด ๘ หมวด สามารถแบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะใหญ่ๆ คือ เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการปกครองบ้านเมือง สมัยกรุงศรีอยุธยาที่มีการทำสงครามเพื่อประกาศอิสรภาพจากประเทศพม่า จึงพบหลักธรรมสำหรับนักปกครองที่ดี สามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชน ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ๑๒ ราชสดุดีหรือราชสังคหวัตถุ ราชพละ ๕ ส่วนหลักธรรมที่

เป็นคำสอนทางด้านความประพฤติของมนุษย์ที่ควรปฏิบัติต่อกันในสังคม ได้แก่ ทิศ ๖ มีปรากฏเพียงการทำหน้าที่ของบิดามารดากับบุตร สามีกับภรรยา เจ้านายกับบ่าว พระภิกษุกับคฤหัสถ์ และ มงคล ๓๘ มีปรากฏเพียง ๑๕ ประการ คือ ๑. การไม่คบคนพาล ๒. การคบแต่บัณฑิต ๓. การบูชาคนที่ควรบูชา ๔. การได้สั่งสมบุญไว้ในปางก่อน ๕. ความเป็นผู้มีศีลปะ ๖. วาจาสุภาษิต ๗. การบำรุงมารดาบิดา ๘. การสงเคราะห์ญาติ ๙. ความไม่ประมาทในธรรม ๑๐. ความเคารพ ๑๑. ความถ่อมตน ๑๒. ความกตัญญู ๑๓. ความอดทน ๑๔. การพบเห็นสมณะ และ ๑๕. การสนทนาธรรมตามกาล และหลักธรรมที่เป็นหลักสัจธรรมมีความสำคัญต่อชีวิตของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งปวง ได้แก่ ไตรลักษณ์ กรรม หลักธรรมที่พบเหล่านี้เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญต่อการนำไปประยุกต์กับชีวิตประจำวันของบุคคลทุกระดับชั้น ตั้งแต่กลุ่มชนผู้ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองจนถึงประชาชนทั่วไป นับได้ว่าเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าควรแก่การประพฤติปฏิบัติเพื่อการดำรงรักษาไว้เพื่ออนุชนรุ่นหลังสืบต่อไป

๕.๑.๓ ด้านคุณค่าของหลักธรรมที่นำมาประยุกต์ใช้กับการเมืองการปกครอง พบว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องกำกับ เป็นอุบายวิธีในการบริหารบ้านเมือง ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชศรัทธามั่นคงในบวรพระพุทธศาสนาอย่างแน่วแน่ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่อุทิศพระองค์เพื่อพระพุทธศาสนาปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองอาณาประชาราษฎร์ทั่วพระราชอาณาจักรไทย ให้บังเกิดความร่มเย็นเป็นสุขโดยทศพิธราชธรรมจรรยา นับได้ว่าคุณค่าของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามีส่วนช่วยให้ระบอบการปกครองในเมืองไทยมีความเป็นเสถียรภาพมาก

หลักธรรมที่มีคุณค่าทางด้านครอบครัว พบว่า สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนคุณธรรมจริยธรรมให้แก่บุตรหลาน โดยนำหลักธรรมที่เกี่ยวกับความประพฤติในสังคมของมนุษย์ ได้แก่ ทิศ ๖ มงคล ๓๘ ไตรลักษณ์และกรรม เข้ามาช่วยเป็นแนวทางอบรมเพื่อให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อผู้อื่น เมื่อสมาชิกภายในครอบครัวร่วมกันปฏิบัติจะทำให้เกิดความสามัคคีปรารถนาดีต่อกันและเป็นการสร้างความรักความผูกพันในครอบครัว อันจะเป็นผลสืบเนื่องไปยังสังคมใหญ่

หลักธรรมที่มีคุณค่าทางด้านประเพณี พบว่า ประเพณีที่เกิดขึ้นในเมืองไทยมาจากพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ชาวไทยมีความเชื่อความศรัทธาในสิ่งที่ยังมองไม่เห็นเป็นอันดับแรก เมื่อบ้านเมืองเจริญก้าวหน้ามากขึ้น ประเพณีบางอย่างก็เสื่อมสลายหายไปตามกฎของไตรลักษณ์ ประเพณีไทยจึงมักมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้าไปสอดแทรกไว้เสมอเพื่อ

เป็นคติเตือนใจให้ประชาชนได้ยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต หลักธรรมที่มีคุณค่าต่อประเพณี ได้แก่ ไตรลักษณ์และมงคล ๓๘

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาภาพรวมของหลักธรรมและวิธีการใช้หลักธรรมที่มีปรากฏในลิลิตตะเลงพ่ายด้านต่างๆ อันจะเป็นแนวทางเพิ่มประโยชน์ให้แก่ผู้สนใจในด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วรรณคดี รวมทั้งสามารถนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการบริหารการปกครองตามหลักทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตรหรือครองเรือนตามหลักมงคล ๓๘ ประการและทศ ๖ อนึ่ง วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่ายังมีแนวทางที่จะศึกษาค้นคว้าวิจัยให้ละเอียดและกว้างขวางต่อไปได้อีกมาก ดังต่อไปนี้

๑. ควรศึกษาวิเคราะห์ลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสังคมวิทยา
๒. ควรศึกษาอิทธิพลของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์
  ๑. ควรศึกษาความสัมพันธ์ของหลักธรรมในลิลิตตะเลงพ่ายกับวรรณคดีไทยในแต่ละยุคสมัย
  ๔. ควรศึกษาวิเคราะห์คุณธรรมในตัวละครที่ปรากฏในวรรณคดีไทย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเถปิฎก. ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๐๐.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ลิลิตตะเลงพ่าย. กรุงเทพมหานคร : คุรุสภา

ลาดพร้าว. ๒๕๔๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กรมศิลปากร. ตำนานกวางสุกรี. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓.

_____ . วรรณคดีสมัยอยุธยา. พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๓.

เกษม ขนากแก้ว. หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังตะลุง. สงขลา :

ภาควิชาภาษาไทย คณะศึกษามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูสงขลา.

๒๕๓๖.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. สำนักงาน. ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุ

ชิตชิโนรส. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓.

คีตกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. สมบัติไทย. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๒๔.

คุณ โทจันทร์. พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์,

๒๕๔๕).

จิราภรณ์ ภัทรานุกัทร. สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย. กรุงเทพมหานคร :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

จ้านงค์ ทองประเสริฐ. รวมบทความสารคดีเชิงศาสนา ปรัชญา และประวัติศาสตร์.

กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๗.

จำนงค์ อดิวัฒน์สิทธิ์. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

จำนงค์ อดิวัฒน์สิทธิ์และคณะ. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

เจือ สตะเวทิน. ประวัติวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร : ศูรสภา, ๒๔๕๕.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. ตะเลงพ่าย ศรีมหาภพ. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๑.

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ และทวี ผลสมภพ. หลักพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๑.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษรและคณะ. พระพุทธเจ้าสอนอะไร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ณรงค์ เส็งประชา. วิถีไทย. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๔.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

คนัย ไชยโยธา. สังคม วัฒนธรรมและประเพณีไทย. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖.

_____. พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

_____. การเมืองและการปกครองของไทย. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๘.

ทัศนีย์ ทองสว่าง. สังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

เทือก กุสุมา ณ อยุธยาและ โมรี พิเศษกุล. ประวัติวรรณคดี. กรุงเทพมหานคร : ศูรสภา, ๒๕๑๑.

ธรรมเกียรติ กั่นอริ. ธรรมเนียมบาลกับคอร้ปชั้นในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิถึทรรศน์, ๒๕๔๖.

น้อมนิจ วงศ์สุทธิธรรม. วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๑.

นิตยา กาญจนวรรณ. วรรณกรรมอยุธยา. กรุงเทพมหานคร : รามคำแหง, ๒๕๑๕.

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. วรรณคดีไทยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์, ๒๕๒๐.

_____. วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์, ๒๕๒๑.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. วิเคราะห์วรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ศยาม, ๒๕๔๑.

ประพัฒน์ ตรีณรงค์. สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : อุดมศึกษา, ๒๕๑๗.

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. แนวทางศึกษาวรรณคดี : ภาษา กวี การวิจักษ์ณ์และวิจารณ์.

กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๑.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โครงการตำรา

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ปิ่น มุกข์นงค์. มงคลชีวิตประมวลทางก้าวหน้าตามแนวพระพุทธศาสนา ภาคที่ ๓.

กรุงเทพมหานคร : ๒๕๓๑.

เปลื้อง ณ นคร. ประวัติวรรณคดีไทย สำหรับนักศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : ไทย

วัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.

_____ . อานวรรณคดี. กรุงเทพมหานคร : รวมสาส์น, ๒๕๑๕.

_____ . ประวัติวรรณคดีไทยสำหรับนักศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนา

พานิช, ๒๕๒๓.

แปลก สนธิรักษ์. พิธีกรรมและประเพณี. กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๓.

พร รัตนสุวรรณ. นรก-สวรรค์ ภาคนรก. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณาม,

๒๕๔๒.

พรพรรณ ธารานุมาศ. วรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : เรื่องศิลป์, ๒๕๒๔.

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต). ธรรมเนียมสันตือโสภ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธ

ธรรม, ๒๕๓๑.

พระเทพสิทธิมนี (โชค ป.๘). มงคล ๓๘. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร,

๒๕๒๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

_____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____ . พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงแก้ไขและขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร :

สหธรรมิก, ๒๕๔๖.

_____ . ธรรมานุญชีวิต : พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖. กรุงเทพมหานคร :

สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

_____ . ภาษาวรรณกรรมและวัฒนธรรมไทย ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลก. พิมพ์ครั้งที่

ที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๓๘.

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน). ระเบียบปฏิบัติของชาวพุทธ. กรุงเทพมหานคร : อารการพิมพ์, ๒๕๓๕.

พระพุทธวรญาณ (มงคล วิโรจโน). เก็บเล็กผสมน้อย ฉบับสมบูรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๔๘.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). มองสังคมไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖.

พระยาอนุমানราชชน. วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ของไทย. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๑๔.

พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. สามกรุง. ธนบุรี: รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔.

พิมาน แจ่มจรัส. วันสวรรคตของ ๖๖ กษัตริย์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : อูษาการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พิน ดอกบัว. พระพุทธศาสนากับคนไทย. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๒.

ยุพร แสงทักษิณ. วรรณคดีอพระเกียรติ. กรุงเทพมหานคร: คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

_____. พจนานุกรม ศัพท์ศาสนาสากล อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.

วนิดา ตรงยางกูรและ มาศยา อิงคนารถ. ประวัติศาสตร์นิพนธ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๐.

วศิน อินทสระ. หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

วัชร รมะนันท์. ลิลิตและนิราศ. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์, ๒๕๑๗.

วัดพระเชตุพนฯ. โคลงฉันเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๗.

วิมล จิโรจน์พันธุ์และคณะ. วิธีไทย. กรุงเทพมหานคร : แสงดาว, ๒๕๔๘.

สภาภาษาชาติไทย. พุทธภาษิต ฉบับรวมเล่ม. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). ชีวิตและงานของสุนทรภู่. พระนคร : บรรณศิลป์, ๒๕๑๖.

_____. ประวัติบุคคลสำคัญ. กรุงเทพมหานคร : เจริญกิจ, ๒๕๑๗.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). ทศบารมีทศพิชราชธรรม. กรุงเทพมหานคร : ชวนพิมพ์, ๒๕๓๒.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.

กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๒๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.

กรุงเทพมหานคร : เทพนิมิตการพิมพ์, ๒๕๑๘.

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สายใจ อินทร์ทรัพย์. เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย ๔ : วรรณคดีไทย หน่วยที่ ๑-๗. พิมพ์ครั้งที่

ที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๖.

สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด

ฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒). กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๖.

สุจิต บุญบงการ. มนุษย์กับสังคม. กรุงเทพมหานคร : โครงการการศึกษาทั่วไป ฝ่ายวิชาการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

สุพัตรา สุภาพ. สังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๘.

เสฐียร โกเศศ. การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๕.

_____. (ศาสตราจารย์พระยาอนุমানราชชน), ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. พิมพ์ครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : เจ. เอ็น. ที., ๒๕๓๑.

เสาวณิต วิงวอน. วิเคราะห์พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.

กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๐.

เสาวลักษณ์ อนันตสานต์. เล่าเรื่องวรรณคดีไทย ลิลิตตะเลงพ่าย. กรุงเทพมหานคร : แม็ค,

๒๕๔๗.

ไสว มาลาทอง. คู่มือการศึกษาจริยธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป

..

หทัยวรรณ ไชยะกุล. วรรณกรรมศึกษา. เชียงใหม่ : มิ่งเมือง, ๒๕๔๔.

อุดม รุ่งเรืองศรี. สภาพของวรรณกรรมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพมหานคร : เจริญรัตนการพิมพ์,

๒๕๓๓.

เอมอร ชิตตะโสภณ. วรรณกรรมลิลิต. เชียงใหม่ : มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๒๕.

(๒) บทความ

คำยวง ศรีธวัช, ม.ล.. “การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์ ของ น.ส. ชลดา ศิริวิทย์ เจริญ”. ภาษาและวรรณคดีไทย, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๑ (เมษายน ๒๕๒๕) : ๘๘-๙๓.

ดวงมน จิตรจ่างค์. “คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕- พ.ศ. ๒๓๕๔)”. ภาษาและวรรณคดีไทย, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (ตุลาคม ๒๕๓๕) : ๑-๑๘.

มณีปิ่น พรหมสุทธีรักษ์. “พระมหากัณฑ์พรดิราช” ใน วันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. เนื่องในโอกาสวันสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ครั้งที่ ๕ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. วันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘.

วัชร รมะนันท์. “ความสัมพันธ์ในครอบครัวและความสัมพันธ์ฉันครูและศิษย์ในวรรณคดีไทย”. ภาษาและวรรณคดีไทย, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ (ธันวาคม ๒๕๓๓) : ๒๒-๓๑ .

ศักดิ์ศรี เข้มนาคดา. “วรรณคดีไทยในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนไทย”. ภาษาและวรรณคดีไทย, ปีที่ ๘ ฉบับพิเศษ (สิงหาคม-ธันวาคม ๒๕๓๔) : ๒๘-๓๕.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. “จอมทัพไทยและเอกลักษณ์การทหารของแผ่นดิน”. หนังสืออนุสรณ์ ๔๐๑ ปี มหาวิกรมยุทธศาสตร์ชาติ ในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช : ๒๕ มกราคม. ๒๑๓๔-๒๑๓๕.

เสาวณิต วิงวอน. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมย่อพระเกียรติ”. ภาษาและวรรณคดีไทย, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (สิงหาคม ๒๕๓๑) : ๕๕-๑๐๒.

(๓) วิทยานิพนธ์

กาญจนา ธรรมเมธี. “วิเคราะห์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๑)”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๑๕.

- ชลดา ศิริวิทย์เจริญ. “การศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.
- นางสาวกมลนิช คณะฤกษ์. “การศึกษาร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระพรหมานุชาติชิโนรส”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.
- นางสาวนันทนา วัฒนสุข. “บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.
- นางสาวสุรรัตน์ ทองคงอ่วม. “การวิเคราะห์วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทสคดีวีรกรรม”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒.
- ประภาพร ธนกิตติเกษม, “ประเพณีในสาส์นสมเด็จพระเจ้า”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาวิชาภาษาไทย. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๒.
- พระมหาประพันธ์ สุวรรณมณี. “ศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมหนังสือตะลุงในจังหวัดนครศรีธรรมราช”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาวิชาศาสนาเปรียบเทียบ. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.
- พระมหามานพ เจือจันทร์, “การบูชาในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาภาษาบาลี-สันสกฤต. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- พระมหาวิง อาจใจ. “การวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระพรหมานุชาติชิโนรส”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.
- พระมหาสนิท อนุจारी (สุเมธีรัมย์), “พระพุทธศาสนากับวรรณคดีไทยสมัยสุโขทัย : ศึกษาเฉพาะกรณีศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงและสุภาษิตพระร่วง”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- พระมหาสมชัย สิริวฑฒโน (ศรีนอก), “หลักกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในบทเพลงลูกทุ่งไทย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหาสุรเดช สุรศุกโก, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อวรรณคดีไทย: ศึกษาเฉพาะกรณี
เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขา
พระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
พระมหาสุรศักดิ์ ประจันตะเสน. “การศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยธรรมจากวรรณคดีโคลงโลกนิติ”.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

พระมหาอำนาจ แสงศรี. “การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์การเรียนรู้วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายที่ใช้
กระบวนการจัดการเรียนรู้ด้วยเทคนิคแบบหมวก ๖ ใบบั้กับกระบวนการจัดการเรียนรู้
แบบปกติของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕”. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต.
สาขาวิชาการสอนภาษาไทย. มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.

วิจิตรา ขอนยาง. “การศึกษาประเพณีจากวรรณกรรมนิทานพื้นฐานอีสาน”. วิทยานิพนธ์ศึกษา
ศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาวิชาภาษาไทย. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิ
โรฒ, ๒๕๓๒.

สุริรัตน์ ทองคงอ่วม. “การวิเคราะห์วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทสคดีวีรกรรม”. วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต. สาขาวิชาภาษาไทย. ภาควิชาภาษาไทย. บัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๔๒.

๒. ภาษาอังกฤษ

Phramaha Phidhura Vainusarana. **Buddhism in Thailand: Its impact on Thai life.** Thesis
Submitted to The Marathwada University, Aurangabad For The Award of The
Degree of Doctor of Philosophy, 1991.

Swami Vivekananda. **Kama-Yoga.** Calcutta: Advaita Ashrama. 1960.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ประวัติ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ประสูติ ณ วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกอ จุลศักราช ๑๑๕๒ ตรงกับวันที่ ๑๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๑๓ “เมื่อประสูตินั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีพระชนมายุ ๕๓ พรรษา ครองราชย์สมบัติมาแล้ว ๘ ปี”^๑ เป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์และ “เป็นเชื้อพระวงศ์พระองค์แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่มีสมณศักดิ์สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา”^๒ มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าवासกรี ตามสมุคประวัติราชสกุลวงศ์บันทึกไว้ว่าสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เป็นผู้ตั้งชื่อถวาย เป็น พระราชโอรส องค์ที่ ๒๘ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและเจ้าจอมมารดาจ้อย ธิดาของพระราชาเศรษฐี ซึ่งมีตำแหน่งบังคับบัญชาชาวจีนในเมืองไทยและเป็นตำแหน่งนายอากรอันมั่งคั่ง “เจ้าจอมมารดาจ้อยเป็นพระสนมโท ต่อมาเป็นท้าวทรงกันดาล หัวหน้าผู้รักษาพระคลังใน ในรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓”^๓ ซึ่งเป็นตำแหน่งใหญ่และเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารดาจ้อยถึงแก่อสัญกรรมเมื่อปีใดไม่ปรากฏ เข้าใจว่าคงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั่นเอง

^๑ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๒๔.

^๒ ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, ตะเลงพ่าย ศรีมหาภาพย์, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๑), หน้า ๖.

^๓ เสาวณิต วิงวอน, วิเคราะห์พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าवासูกกรี ทรงผนวชเป็นสามเณรเมื่อพระชนมายุ ๑๒ พรรษา เมื่อวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๔๕ ทรงเป็นหางนาทหลวงคู่กับพระองค์เจ้าชายฉัตร (ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นกรมหมื่นสุรินทรรักษ์) ในคราวที่กรมพระราชวังหลัง (เจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษเทเวศร์ พระเจ้าหลานเธอ ในรัชกาลที่ ๑) ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ โดยมีสมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ ทั้งนี้ โดยทรงผนวช ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์ (วัดพระศรีรัตนศาสดาราม) ครั้นผนวชแล้วจึงเสด็จไปประทับอยู่ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามและทรงศึกษาพระปริยัติธรรม อักษรสมัยทั้งไทย ขอมและมอญ โบราณคดี ตลอดจนวิธีทำเลขยันต์ จากสำนักของสมเด็จพระพนรัตน์ (แก้ว) อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน ผู้มีความรู้ภาษาบาลีแตกฉานจนได้รับมอบหมายให้เป็นแม่กองชำระพระตำราสัตตทวิเสส (ตำราไวยากรณ์และอธิบายศัพท์ภาษาบาลี) เมื่อครั้งที่มีการสังคายนาพระไตรปิฎกในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และเป็นผู้นิพนธ์หนังสือภาษาบาลีหลายเรื่อง เช่น สังกิติยวงศ์ (ตำนานสังคายนา) จุลยทศกาลวงศ์ (พงศาวดารกรุงศรี-อยุธยา) และมหาจุทศกาลวงศ์ (พงศาวดารมอญเรื่องราชาธิราช) นอกจากนี้ สมเด็จพระพนรัตน์ยังมีชื่อเสียงในด้านการเทศน์มหาชาติกัณฑ์นครกัณฑ์ โดยได้ทำหน้าที่ถวายเทศน์กัณฑ์นครกัณฑ์แด่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นประจำ ในขณะเดียวกันก็ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการต่างๆ แด่ศิษย์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสพระองค์นี้อย่างไม่ปิดบังอำพราง ทำให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีความเคารพนับถือในพระอาจารย์นี้มาก “สมเด็จพระพนรัตน์มรณภาพในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย”^๔ และด้วยเหตุที่สามเณรวาสูกกรีได้ทรงศึกษาอย่างใกล้ชิดกับพระอาจารย์ด้วยความวิริยะอุตสาหะ จึงทรงได้รับการถ่ายทอดวิชาการสาขาต่างๆ อย่างละเอียดลึกซึ้งซึ่งรวมถึงทรงสืบทอดทำนองการเทศน์มหาชาติกัณฑ์นครกัณฑ์จากพระอาจารย์ด้วย และได้ทรงเทศน์มหาชาติกัณฑ์นครกัณฑ์ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ต่างๆ เรื่อยมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุผลต่างๆ เหล่านี้

---

^๔ พระมหาวัง อางใจ, “การศึกษาวิเคราะห์หลักจริยธรรมจากพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาจริยศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๓, หน้า ๘๕.

พระองค์จึงทรงมีพระปรีชาญาณ ทรงฉลาดรอบรู้ในวิทยาการต่างๆ “อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทรงเป็นนักปราชญ์คนสำคัญแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ในเวลาต่อมา”^๕

ในระหว่างที่พระองค์ทรงบรรพชาเป็นสามเณรในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จไปนมัสการพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี สุนทรภู่กวีเอกของไทยท่านหนึ่งได้กล่าวถึงพระองค์เจ้าवासกรีในคราวนั้นไว้ในนิราศพระบาทว่า

เจ้าเณรน้อยเสด็จมาคูนารัก	พระกลดหักทองขวางกางถวาย
พี่เหลียวพบหลบตกเจียนลงตาย	กรตะกายกลิ้งก้อนศิลาตาม
เป็นบุญจริงจับกิ่งสะแกได้	ในจิตใจบอกเจ็บดังเห็บหนาม
กำลังอายุก็ซังตายพยายาม	ลงเลียบตามดินเขาลำเนาไพร ^๖

พระองค์เจ้าवासกรีทรงเป็นเจ้านายที่มีพระอริยาศัยอ่อนโยนละมุนละม่อม ดังจะเห็นได้จากกลอนที่สุนทรภู่กล่าวไว้ แม้จะทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าแผ่นดินแต่ก็มีทรงถือพระองค์คงจะทรงเป็นเด็กที่น่ารัก “เพราะตามปกติแล้วเจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์อยู่นั้นมักจะชนและถือพระองค์เป็นส่วนใหญ่ แต่พระองค์เจ้าवासกรีหาเป็นเช่นนั้นไม่”^๗

พระองค์เจ้าवासกรีทรงเป็นสามเณรตลอดมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสวรรคตนั้น พระองค์มีพระชนมายุได้เพียง ๑๕ พรรษาเท่านั้น พระองค์ได้ผนวชเป็นพระภิกษุในสมัยรัชกาลที่ ๒ ปีมะแม พุทธศักราช ๒๓๕๔ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) เป็นพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระพนรัตน์ ซึ่งเป็นอาจารย์ของพระองค์เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อผนวชแล้วได้รับพระสมณฉายาว่า สุวัณณรังสี และยังคงประทับอยู่ในวัดพระเชตุพนนั่นเอง เพราะพระราชวงศ์เห็นว่า พระอาจารย์เป็นผู้มั่นคงในพระศาสนา ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด และยังทรงความรู้ยอดเยี่ยมอีกหลายอย่าง

^๕ กุลนิจ คณะฤกษ์, “การศึกษาว่าขวามหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาวิชาภาษาไทย : มหาวิทยาลัยศิลปากร), ๒๕๔๒, หน้า ๒๕.

^๖ สมเด็จพระยาติดาราธนาภาพ, *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*, (พระนคร : บรรณศิลป์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๓๕.

^๗ นันทนา วัฒนสุข, “บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๑๖, หน้า ๖๕.

ภายหลังจากที่ผนวชเป็นพระภิกษุได้เพียง ๓ พรรษา สมเด็จพระพนรัตน์ก็ถึงแก่
มรณภาพ โดยยังมีทันโปรดแต่งตั้งให้พระเถระรูปใดเป็นผู้ปกครองคณะสงฆ์วัดพระเชตุพน สืบ
แทน ประจวบกับใกล้กำหนดพระราชทานพระกฐิน พระสงฆ์ในวัดพระเชตุพนจึงเตรียมจะ
อุปโลกน์พระกฐินถวายพระราชกณะที่รองลงมา ครั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระน้องยาเธอ พระองค์เจ้าवासูกกรี เป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุ
พนซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสันนิษฐานว่า ในเวลา
เดียวกันนั้นคงจะทรงตั้งให้เป็นพระราชกณะด้วย สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงอธิบายต่อไปว่า
แต่เดิมประเพณีการแต่งตั้งเจ้านายที่ทรงผนวชให้เป็นพระราชกณะเป็นแต่เพียงพระราชทานพัด
แจกเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงตั้งพระองค์เจ้า-वासูกกรีเป็นพระราช
กณะก็คงจะเป็นทำนองเดียวกัน และทรงตั้งเมื่อวันเสด็จไปพระราชทานพระกฐินนั่นเอง ขณะเดียว
ก็รับสั่งให้ครองวัดและรับสั่งให้ครองกฐินในปีนั้นด้วย พระองค์เจ้า-वासูกกรีถวายพระพรว่า “ไม่ได้
เตรียมท่องอุปโลกน์ไว้ มีรับสั่งให้องค์อื่นว่าแทนได้จึงกลายเป็นธรรมเนียมในวัดพระเชตุพน
ตั้งแต่นั้นมาว่า พระราชกณะผู้จะครองกฐินไม่ต้องว่าอุปโลกน์ ให้องค์ที่ ๒ รองลงมาว่า
อุปโลกน์แทน พระองค์เจ้าवासูกกรีทรงเป็นอธิบดีสงฆ์ที่มีพรรษาน้อย “นับเป็นครั้งแรกที่พระเจ้า
แผ่นดินในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ทรงแต่งตั้งพระบรมวงศานุวงศ์เป็นพระราชกณะ”^๔

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงรับกรมครั้งแรกในรัชกาล
ที่ ๒ เมื่อราวปีชวด พุทธศักราช ๒๓๕๕ เป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุทนต์ขัตติวงศ์ สมณศักดิ์
เทียบเท่าพระราชกณะชั้นสามัญ ซึ่งกรมหมื่นนุชิตชิโนรสดำรงพระยศนี้อยู่จนถึงรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่ดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นอยู่นี้ ได้ทรงทำ
หน้าที่เป็นพระอาจารย์ของเจ้านายหลายพระองค์ อาทิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบารบปรีภัย กรมหมื่นไกรสร
วิจิต และกรมหลวงวงษาธิราชสนิท โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรง
ผนวชเป็นพระภิกษุนั้น ทรงเคารพเลื่อมใสในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
เป็นอย่างยิ่งด้วยทรงนับถือเป็นพระอาจารย์ แม้ว่าจะมีพระชนมายุแก่กว่าพระองค์เพียง ๑๔
พรรษาก็ตาม แต่ก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระบิดา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๗๔-
๒๓๗๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน โดยมีพระราชประสงค์ให้วัด

^๔ เรื่องเดียวกัน. หน้า ๗๐.

พระเชตุพน เป็นแหล่งรวบรวมวิทยาการทั้งปวงจึงโปรดให้จารึกความรู้ในแขนงวิชาต่างๆ ลงบนแผ่นศิลาและประดิษฐานไว้ตามพระระเบียงและผนังทั่วบริเวณวัด การปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนในครั้งนั้น กรมหมื่นนุชิตชิโนรสฯ ทรงมีบทบาทสำคัญในการทรงพระนิพนธ์ตำราต่างๆ เช่น ตำราฉันทวรรณพดุมิตราพดุมิต โคลงภาพฤกษ์ตัดคน โคลงภาพคนต่างภาษาเป็นต้น ตลอดจนทรงมีภารกิจในการควบคุมกำกับการบูรณะดั่งที่ทรงบันทึกรายละเอียดไว้ในพระนิพนธ์เรื่องโคลงต้นปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน การปฏิสังขรณ์ครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างตำหนักองค์หนึ่งถวายกรมหมื่นนุชิตชิโนรสฯ มีนามว่า ตำหนักवासกรี เดิมเรียกว่า “ตำหนักหรือตำหนักจันทน์” ที่เรียกว่า ตำหนักจันทน์ เพราะมีต้นจันทน์อยู่หน้าตำหนัก ๑ ต้น”^๕ ซึ่งกรมหมื่นนุชิตชิโนรสฯ ได้ประทับ ณ ตำหนักนี้เรื่อยมาตราบจนสิ้นพระชนม์

ในรัชกาลเดียวกันนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมวัดในแขวงกรุงเทพมหานครเข้าด้วยกัน จัดขึ้นเป็นคณะกลางอีกคณะหนึ่ง ให้กรมหมื่นนุชิตชิโนรสดำรงตำแหน่งเจ้าคณะกลางทรงบังคับบัญชาเสมอพระราชอาคณเฑาะ มีอำนาจในการบังคับบัญชาดูแลวัดต่างๆ รวมทั้งสิ้น ๖๑ พระอารามด้วยกัน และในฐานะเจ้าคณะกลางกรมหมื่นนุชิตชิโนรสฯ ยังมีภารกิจอีกประการหนึ่งนั่นก็คือ การถวายวิชาพระราชปูลงของพระมหากษัตริย์ร่วมกับพระราชอาคณเฑาะองค์อื่นๆ ตามประเพณีที่สืบกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้กรมหมื่นนุชิตชิโนรสฯ ยังได้ทรงคิดออกแบบพระพุทธรูปปางต่างๆ เพิ่มขึ้นอีกจำนวน ๑๗ ปาง โดยได้ทรงศึกษาหาความรู้จากพระอิริยาบถต่างๆ ตามที่ปรากฏในพระคัมภีร์ต่างๆ และได้ทรงรวบรวมตำราการสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ไว้เพื่อเป็นต้นแบบในการสร้างพระพุทธรูปในยุคหลัง

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งพระพิธีมหาสมณุตมาภิเษกที่วัดพระเชตุพน ทรงเลื่อนกรมหมื่นนุชิตชิโนรสฯ เป็นกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส เมื่อวันศุกร์ เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีกุน พุทธศักราช ๒๓๙๔ ดังมีข้อความตอนหนึ่งในสำเนาประกาศว่า :

กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ศรีสุคตขัตติยวงศ์ บรมพงศาธิบดีจักรีบรมนาถ ปฐมพันธมหาราชวรางกูร ประเมทรนเรนสูรสัมมานาภิศักดิ์กาโรดมสถาน อริยสมศีลาจารย์พิเศษมหาวิมล มงคลธรรมเจดีย์ชุตมุตวาทีสุวีรมนุญอตุลคุณคุณุณาธาร มโหฬารเมตตยาภิชาศรัย ไตรปิฎกกลาโกศล เบญจปดลเสวตฉัตร สิริรัตนโนปลักษณ์ มหาสมณุตมาภิเสกาสิต ประมุขยัฐสมณศักดิ์ธำรงมหาสังฆ ปรินายก พุทธศาสนดิลกโลกุตตมมหาบัณฑิต สุนทรวิจิตรปฏิภาณไวยัติญาณมหากระวี พุทธาทิศรี

^๕ กรมศิลปากร, ตำหนักवासกรี, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ พรินตติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๑), หน้า ๑๕.

รัตนตรัยคุณารักษ์ เอกอรรคมหาอนาคาริยรัตน์ สยามาทิโลกยปฏิพัช พุทธบริษัท
เนตรสมณคณินทราธิเบศร์สกลพุทธจักโรปการกิจ สฤษดิศุภการมหาปโกภ
ประธานวโรคมบรมนาถพิตร เสด็จสถิต ณ วัดพระ เขตุนวิมลมังคลาราม ราช
วรมหาวิหาร พระอารามหลวง กรุงเทพมหานคร^{๑๑}

กรมพระปรมาธิบดีชินโรสทรงได้รับสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณะ
พระองค์แรกในสมัยรัตนโกสินทร์ ทรงดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายกในรัชกาลที่ ๔ ได้
เพียง ๒ พรรษาเท่านั้น พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ด้วยพระโรคชรา เมื่อวันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ
ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๑๕ เวลา ๑๕.๐๐ น. ตรงกับวันที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๕๖ สิริรวม
พระชนมายุได้ ๖๔ พรรษา ในฐานะที่ทรงเป็นประมุขสงฆ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงเลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างมาก จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระศพจาก
วัดพระเชตุพน ไปประดิษฐาน ณ พระเมรุที่ท้องสนามหลวง แล้วพระราชทานเพลิงศพ เมื่อวัน
เสาร์ที่ ๘ เมษายน ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๕ พุทธศักราช ๒๓๕๗ เมื่อพระราชทานเพลิงศพเสร็จ
เรียบร้อยแล้วโปรดให้เชิญพระอัฐิไปประดิษฐานไว้ ณ พระตำหนักवासูกกรี วัดพระเชตุพนและ
โปรดให้มีตำแหน่งพระฐานานุกรมเพื่อรักษาพระอัฐิ เมื่อถึงวันเข้าพรรษาทุกปีพระองค์จะเสด็จ
พระราชดำเนินยังวัดพระเชตุพน เพื่อถวายพุ่มบูชาพระอัฐิและเมื่อเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระ
กฐิน ณ วัดพระเชตุพน ก็จะโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระอัฐิไปประดิษฐานในพระอุโบสถเพื่อทรง
สั ก ก า ร บู ช า แ ล ะ ท อ ด ฝั า ใ ต ร ปี “โ ป ร ด ๑
ให้พระฐานานุกรมพระอัฐิสดับปกรณ์เป็นประจำที่สืบทอดมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงรัชกาล
ปัจจุบัน”^{๑๒}

ในวันที่ ๑๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๔ รัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปรมาธิบดีชินโรสขึ้น
เป็น “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชินโรส”^{๑๓} มีสร้อยพระนามคงเดิมตามที่ปรากฏ

^{๑๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระชินวรวิสุทธิวงศาตย์, ประวัติบุคคลสำคัญ, (กรุงเทพมหานคร : เจริญกิจ,
๒๕๑๓), หน้า ๒๕๐-๒๕๑.

^{๑๒} ฌรัฐติ สุตติสังกรม, พระประวัติและพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมา
ธิบดีชินโรส, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร : กลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑๕.

^{๑๓} น้อมนิจ วงศ์สุทธีธรรม, วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรส, (กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

ในพระสุพรรณบัฏครั้งทรงสถาปนาในรัชกาลที่ ๔ ดังปรากฏข้อความตอนหนึ่งในประกาศสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ดังต่อไปนี้

อนึ่ง เมื่อได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์ปัจจุบันนี้แล้ว จึงทรงพระราชดำริถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ผู้ได้ทรงรับมหาสมณุดมภิเชกเป็นมหาสังฆปริณายกปรานาธิปไตยสงฆ์มาแต่อดีตกาลก็มีคุณูปการในทางพุทธศาสนกิจ ณ สมัยนั้นมาเป็นอย่างยิ่ง สมควรจะสถาปนาพระสมณศักดิ์ขึ้นไว้เช่นเดียวกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเปลี่ยนค่านำพระนามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ทั้งสองพระองค์นั้นเป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้าตั้งแต่บัดนี้สืบไปด้วย^{๑๓}

ในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานฉัตร ๕ ชั้น แขนงเหนือมณฑปบรรจุพระอัฐิ เมื่อวันที่ ๒๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ ปีต่อมาคือ พ.ศ. ๒๕๐๓ ชุมนุมภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยร่วมกับวัดพระเชตุพนจตุรงกาน “วันกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส” ในวันที่ ๑๑ ธันวาคม อันตรงกับวันประสูติเป็นประจำทุกปีจนถึงปัจจุบัน ในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ วัดพระเชตุพนร่วมกับชุมนุมภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและบรรดาศิษยานุศิษย์ นำโดยศาสตราจารย์หม่อมราชวงศ์สุนนชาติ สวัสดิ์กุล และหม่อมราชวงศ์กฤทธิ ปราโมช ได้ร่วมกันจัดหล่อพระรูปสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสขนาดเท่าพระองค์จริงประดิษฐานไว้ ณ ตำหนักवासูกรี เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้มีโอกาสเข้าไปกราบนมัสการและถวายสักการะ

พ.ศ. ๒๕๓๒ องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) ประกาศยกย่องสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นบุคคลดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมระดับโลก ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๓๓ ตามมติที่ประชุมสมัชชาสามัญ ครั้งที่ ๒๕ ณ สำนักงานใหญ่ยูเนสโก กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ชักชวนให้ประเทศสมาชิกร่วมจัดกิจกรรมฉลองเนื่องในวันคล้ายวันประสูติครบ ๒๐๐ ปี ในวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ และได้กำหนดให้วันที่ ๑๑ ธันวาคมของทุกปีเป็น “วันกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส”^{๑๔}

^{๑๓} ราชกิจจานุเบกษา, พุทธศักราช ๒๔๖๔, เล่ม ๓๘, หน้า ๑๐-๑๒.

^{๑๔} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๐๐ ปี สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๓.

นับเป็นบุคคลสำคัญระดับโลกพระองค์ที่ ๗ ของไทยและทรงเป็นพระภิกษุรูปแรกของไทยที่ได้รับการประกาศยกย่องพระเกียรติคุณเช่นนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้รับการยกย่องว่าทรงเป็นนักปราชญ์ในทางวรรณคดีและพระพุทธศาสนา ทรงเป็น นักอักษรศาสตร์ที่รู้คำศัพท์มาก ย่อมแสดงว่าทรงมีความคิด ความรู้กว้างขวาง เช่น เรื่องลิลิตตะเลงพ่ายมีคำศัพท์ที่เกี่ยวกับเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ เครื่องแต่งม้า แต่งช้าง ศัพท์ที่แสดงความรู้สึกลึกซึ้ง ทั้งคำไทยแท้และคำโบราณมาก “งานนิพนธ์ของพระองค์จึงเต็มไปด้วยความรู้ความคิดคติธรรมและหลักปรัชญาต่างๆ ตลอดจนความรู้ทางภาษาศาสตร์ อักษรศาสตร์ ยุทธศาสตร์ ประวัติศาสตร์และโบราณคดี”^๕ ความโดดเด่นทางด้านวรรณคดีย่อมเป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่าพระองค์ทรงเป็นอัจฉริยะบุคคลที่ได้รับการยกย่องทั้งในระดับประเทศและระดับโลก.

---

^๕ นันทนา วัฒนสุข, “บทบาทสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา”, ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๕๘.

ภาคผนวก ข

หมวดธรรมที่ปรากฏในลิลิตตะเลงพ่าย

๑. ทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม หมายถึงธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน เป็นคุณสมบัติของผู้ปกครองที่ดี สามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรม และยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชน จนเกิดความชื่นชมยินดี เป็นธรรมที่มีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลและเป็นที่ยึดถือปฏิบัติกันสืบๆ มา ดังจะเห็นได้จากทศพิธราชธรรมที่ปรากฏใน “มหาหังสชาดก” ว่า

“เราพิจารณาเห็นอนาคตอันยาวนานก็หาไม่ พญาหงส์
เราดำรงอยู่ในธรรม ๑๐ ประการ จึงไม่สะดุ้งกลัวต่อ
ปรโลก คือ ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. การบริจาค ๔. ความซื่อตรง
๕. ความอ่อนโยน ๖. ความเพียร ๗. ความไม่โกรธ ๘. ความ
ไม่เบียดเบียน ๙. ความอดทน ๑๐. ความไม่คลาดธรรม”^๑

๑. ทาน การให้ปันสิ่งของ ให้กำลังกาย ช่วยทำกิจการต่างๆ ให้กำลังความคิด
แนะนำในกิจการ ให้กำลังปัญญา ให้ความรู้เพราะเหตุว่าพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะของ
ผู้ปกครอง “นอกจากจะต้องเอื้อเพื่อแบ่งปันสิ่งของให้แก่ผู้อยู่ใต้ปกครองแล้ว ยังต้องให้คำสั่งสอน
ชี้แนะให้ความรู้และความคิดพร้อมกันด้วย เสมือนบิดาปกครองบุตรจำเป็นต้องอบรมสั่งสอนบุตร
เพื่อให้บุตรสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างถูกต้อง”^๒ ผู้ปกครองจะต้องไม่ละโมภย์คิดใน
ทรัพย์สินสมบัติ ควรสละทรัพย์สินมัตินั้นๆ เพื่อความกินดีอยู่ดีของประชาชน

๒. ศีล ความประพฤติดีงาม คือสํารวมกายทวารและวจีทวาร ประกอบแต่กายสุจริต
รักษากิตติคุณให้เป็นตัวอย่าง และเป็นทีเคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน
นอกจากนั้นยังมีความหมายถึงเจตนาที่จะต้องตั้งมั่นอยู่ในเบญจศีล งดเว้นจากเวร ๕ ประการ คือ

---

^๑ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๓๕-๑๓๖/๑๑๒.

^๒ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, **ทศบารมี
ในพุทธศาสนาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรม
ราชูปถัมภ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑๓๗.

ปาณาติบาต อทินนาทาน กามมิถาจาร มุสาวาท สุราเมรยปมาทฐาน อันมีความหมายถึงทาง
 ธรรม ส่วนในด้านการปกครองบ้านเมืองนั้น ศิล มีความหมายถึง การไม่ประพฤติดิถีกฎหมาย
 จาริตประเพณีของบ้านเมือง พระมหากษัตริย์ที่อยู่ในศิลาขอมทำให้ผู้อยู่ใต้การปกครองอยู่เป็นสุขไม่
 เดือดร้อน

๓. ปริจจาคะ การบริจาค คือ การเสียดสละความสุขสำราญเป็นต้น ตลอดจนชีวิตของ
 ตนเพื่อประโยชน์สุขของประชาชนและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง จะเห็นได้ว่า คำว่า
 “ทาน” และ “ปริจจาคะ” มักจะมีความหมายใกล้เคียงกัน แต่อย่างไรก็ตาม คำทั้งสองนี้ มี
 ความหมายที่แตกต่างกัน กล่าวคือ “ทาน” คือ การให้ในลักษณะจำเพาะเจาะจงตัวผู้รับโดยหวัง
 ผลในภพนี้และภพหน้า ซึ่งยังมีคัมภีระและความโลกกำกับอยู่ แต่ “ปริจจาคะ” เป็นการให้แบบไม่
 จำเพาะเจาะจงตัวผู้รับ เพื่อบรรเทาความโลภและความตระหนี่เป็นสำคัญ

๔. อาชชวะ ความซื่อตรง คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต มี
 ความจริงใจไม่หลอกลวงประชาชน นอกจากนี้แล้วยังหมายถึง ความเป็นผู้มีอิทธาศัยซื่อตรงและ
 สุจริต ไม่ประพฤดิหลอกลวงหรือคิดคดทรยศต่อบุคคลหรือองค์กรอันรวมถึงมิตรสหายด้วย
 พระมหากษัตริย์ต้องมีความซื่อตรงต่อการปฏิบัติหน้าที่การทำงานทั้งหลาย ต่อหลักศีลธรรมและหลัก
 กฎหมาย เพื่อให้ประเทศชาติเกิดความสงบสุข

๕. มัททวะ ความอ่อนโยน คือ มีอิทธาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคายกระด้างถือองค์ มี
 ความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ได้ความจงรักภักดี แต่มีขาดยำเกรง
 เป็นผู้มี ความอ่อนโยนไม่คือคือมีสัมมาคารวะอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ผู้เจริญ ผู้เสมอกันหรือแม้แต่ผู้ต่ำ
 กว่า วางตนเสมอกันไม่แสดงความกระด้างดูหมิ่นผู้อื่นด้วยอำนาจมานะเพราะชาติ โคตร ยศ
 ทรัพย์ เป็นต้น สำหรับพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมีความอ่อนโยนไม่คือคือคือ มีความอ่อนน้อมต่อผู้
 เจริญวัยและเจริญโดยคุณ

๖. ตบะ ความทรงเดช คือ แผลเผากิเลสตัณหา มิให้เข้ามาครอบงำอำยิจิต ระวัง
 ยับยั้งข่มใจได้ ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปนเปรอ มีความเป็นอยู่
 สม่่าเสมอหรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์ ในทางพุทธศาสนา
 หมายถึง พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระวิริยะอุตสาหะในการตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม เมื่อถึงเวลาอัน
 ควรก็เสด็จออกผนวชเป็นต้น ความหมายโดยทั่วไปเป็นการกำจัดความเกียจคร้านและการทำหน้าที่
 มุ่งกิจอันดีที่พึงกระทำ ในลัทธิพราหมณ์ ตบะของพระมหากษัตริย์ คือ การคุ้มครองไพร่ฟ้า
 ประชาชน ฉะนั้น พระมหากษัตริย์จึงต้องมีความเพียรเอาพระราชหฤทัยใส่ในการปกครองพระ
 ราชอาณาเขตและประชาชน

๙. อักโกระ ความไม่โกรธ คือ ไม่กริ้วกราดลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่างๆ ผิดพลาดเสีษกรรม มีเมตตาประจําใจไว้ระงับความเคืองขุ่นวินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตัวเอง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้ทรงอธิบายไว้ว่า “อักโกระ” อาจเทียบได้กับ “ศีลบารมี” ในทศบารมี เพราะเป็นการปฏิบัติเพื่อรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย แต่มีข้อแตกต่างกันคือศีลบารมีเป็นการบำเพ็ญเพื่อยกระดับจิตใจให้ได้บรรลุธรรมขั้นสูง แต่อักโกระเป็นการปฏิบัติเพื่อให้บ้านเมืองสงบสุข

๑๐. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน คือ ไม่บีบบังคับกดขี่ เช่น เก็บภาษีบูคริต หรือเกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเรีงอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระราชหฤทัยที่ประกอบด้วยพระเมตตา ทรงปกครองประชาชนตั้งบิดาปกครองบุตร ไม่ทรงเบียดเบียนผู้ใดให้ได้รับความลำบาก ไม่เพียงแต่หมายถึงการไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อนเท่านั้น แต่ยังหมายถึง การพยายามส่งเสริมสันติภาพด้วยการงดเว้นและป้องกันสงครามรวมทั้งทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการใช้ความรุนแรงและการทำลายล้างชีวิต

๑๑. ขันติ ความอดทน คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกายน่าเหนื่อยหน่ายเพียงไรก็ไม่ท้อถอย ถึงจะถูกข่มขู่ถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมัดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณีย์ที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม มีความอดทนต่อโลกะ โทสะ โมหะ โดยไม่แสดงวาทะชั่วร้ายตามอำนาจของโลกะ โทสะ โมหะ อดทนต่อทุกขเวทนาและถ้อยคำที่ไม่ชอบใจ พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระราชหฤทัยกล้าหาญ สามารถรักษาพระราชหฤทัยและพระอาการทางกาย วาจา ให้สงบเรียบร้อย จึงจะปกครองแผ่นดินให้เป็นสุขได้

๑๒. อวิโรธนะ คือ ความไม่คลาดธรรมดา หมายถึง การวางตัวเป็นหลักหนักแน่นในธรรมคงที่ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหว เพราะถ้อยคำที่ดีร้ายลากตักการะหรืออิฏฐารมณ์อันอิฏฐารมณ์ใดๆ สถิตมั่นในธรรม ทั้งในส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรมในการตัดสินคดีความ เป็นต้น นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามไม่ประพฤติให้คลาดเคลื่อนวิบัติไป ไม่เป็นปฏิปักษ์ ไม่ขัดต่อเจตจำนงของประชาชน ไม่ขัดขวางมาตรการใดๆ อันจะเอื้ออำนวยต่อสวัสดิภาพของประชาชน กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ปกครองประเทศโดยสมัครสมานน้ำใจกับประชาชน

จักรวรรดิวัตร หมายถึง ธรรมเนียมการทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นวัตรปฏิบัติสำคัญของพระราชาที่ปรารถนาจะเป็นพระมหากจักรพรรดิราช

พระมหากษัตริย์หรือพระจักรพรรดิตามคติความเชื่อของพุทธศาสนา หมายถึง พระธรรมราชาหรือพระราชาผู้ทรงธรรม ทรงเป็นผู้ยังจักรของพระองค์ให้หมุนด้วยธรรม ดังข้อความในรถการวรรคที่ ๒ แห่งจกวัตตติสูตร อังคุตตรนิกาย ติกนิบาตว่า

พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชาในโลกนี้ ทรงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นอบน้อมธรรม เคารพธรรม ยกย่องธรรม มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายในโดยธรรม^๓

คุณสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นคุณสมบัติทางพระพุทธศาสนา จกวัตตติสูตรกล่าวไว้ ๔ ประการ ส่วนในอรรถกถาจกวัตตติสูตรแบ่งจักรวรรดิวัตรเป็น ๑๒ ประการ^๔ ได้แก่

๑. อนุโตชนสุมี พลกายสุมี	สงเคราะห์ชนภายในและพลกายกองทหาร
๒. ขตุติเยสุ	สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย
๓. อนุยุนเตสุ	สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร
๔. พุราหุมนคหปติเกสุ	คุ้มครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย
๕. เนคมชานปเทสุ	คุ้มครองชาวราษฎร์พื้นเมืองทั้งหลาย
๖. สมณพุราหุมนเสุ	คุ้มครองเหล่าสมณพราหมณ์
๗. มิคปกุชีสุ	คุ้มครองเนืองนที่เอาไว้สืบพันธุ์
๘. อธมฺมการปฏิกุเขโป	ห้ามปรามมิให้มีการประพฤติกการอันผิดธรรม
๙. อธนานํ ธนานุปรปทานํ	ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์
๑๐. สมณพุราหุมนเ ออุปสงกมิตฺวา ปญหาปฺจจฺฉนํ	เข้าไปหาและสอบถามปัญหาแก่สมณพราหมณ์
๑๑. อธมฺมราคสุส ปทานํ	เว้นความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม

^๓ อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๕๙-๘๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๓/๑๕๕-๑๕๖., อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๔/๑๕๔.

๓. มงคล ๓๘

มงคล หมายถึง “สิ่งที่ทำให้มีโชคดี ตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญ เรียกเต็มว่า อุดมมงคล”^๕ ในมงคลที่ปนี หมายถึง สาเหตุที่ทำให้ถึงความเจริญด้วยม นุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติและนิพพานสมบัติเป็นมงคล ส่วนพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “มงคลคือ เหตุที่นำมาซึ่งความเจริญ แบ่งออกเป็น ๓๘ ประการ มีปรากฏในมงคลสูตร”^๖ ดังต่อไปนี้

๑. การไม่คบคนพาล	๒. การคบแต่บัณฑิต
๓. การบูชาคนที่ควรบูชา	๔. การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
๕. การได้สั่งสมบุญไว้ในปางก่อน	๖. การตั้งตนไว้ชอบ
๗. ความเป็นพหูสูต	๘. ความเป็นผู้มีมีศีลปะ
๙. วินัยที่ศึกษามาดี	๑๐. วาจาสุภายิต
๑๑. การบำรุงมารดาบิดา	๑๒. การสงเคราะห์บุตร
๑๓. การสงเคราะห์ภรรยา	๑๔. การงานที่ไม่อากูร
๑๕. การให้ทาน	๑๖. การประพฤติธรรม
๑๗. การสงเคราะห์ญาติ	๑๘. การงานที่ไม่มีโทษ
๑๙. การงดเว้นจากบาป	๒๐. การเว้นจากการดื่มน้ำเมา
๒๑. ความไม่ประมาทในธรรม	๒๒. ความเคารพ

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

^๖ ชุ.ช. (ไทย) ๒๕/๑-๑๓/๖-๘., ชุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๒๖๑-๒๗๒/๕๖๑-๕๖๓.

๒๓. ความถ่อมตน	๒๔. ความสันโดษ
๒๕. ความกตัญญู	๒๖. การฟังธรรมตามกาล
๒๗. ความอดทน	๒๘. ความเป็นคนว่าง่าย
๒๘. การพบเห็นสมณะ	๓๐. การสนทนาธรรมตามกาล
๓๑. การเผาผลาญกิเลส	๓๒. การประพาศิพรมจรรย์
๓๓. การเห็นอริยสัจ	๓๔. การทำนิพพานให้แจ้ง
๓๕. จิตของผู้ที่ถูกโลกธรรมถูกต้องแล้ว ไม่หวั่นไหว	๓๖. จิตไม่เศร้าหมอง
๓๗. จิตปราศจากธุลี	๓๘. จิตเกษม

๔. ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สามัญลักษณ์ คือ อาการที่เป็นเครื่องกำหนดหมาย ๓ อย่าง อันให้รู้ถึงความเป็นจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นอย่างนั้นๆ ตามธรรมดาของมัน มี ๓ ประการ^๗ คือ

- (๑) อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
- (๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์
- (๓) อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน

พระธรรมปิฎก ได้ขยายความหมายของไตรลักษณ์ไว้ในพุทธธรรม^๘ ดังนี้

๑. อนิจจตา ความไม่เที่ยง ความไม่คงที่ ความไม่ยั่งยืน ภาวะที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมสลายไป โดยมีอรรถแห่งอนิจจตาเป็น ๔ นัย หมายความว่า เป็นอนิจจังลักษณะคือไม่เที่ยงเพราะมีเหตุผล ๔ อย่าง คือ

๑.๑ อุปุปาทยุปปวตฺติโต เพราะเป็นไปโดยการเกิดและการสลาย คือการเกิดๆ ดับๆ มีแล้วก็ไม่มี

^๗ อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๓๗/๓๘๕.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘.

๑.๒ วิปริณามโต เพราะเป็นของแปรปรวน คือ เปลี่ยนแปลง แปรสภาพไปเรื่อย ๆ

๑.๓ ตวากาลิกโต เพราะเป็นของชั่วคราว อยู่ได้ชั่วขณะ ๆ

๑.๔ นิจุปฏิกุเขปโต เพราะแย้งต่อความเที่ยง

๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดคั้น เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพเป็นอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ หรือความพึงพอใจเต็มทีแก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปยึดตัวตัณหาอุปาทาน ได้แก่

๒.๑ ทุกขทุกขตา หรือ ทุกขทุกข์ ทุกข์ที่เป็นความรู้สึกทุกข์ ได้แก่ ความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางใจ อย่างที่เข้าใจกันโดยสามัญ ตรงตามชื่อและตามสภาพ

๒.๒ วิปริณามทุกขตา หรือ วิปริณามทุกข์ ทุกข์เนื่องด้วยความผันแปรหรือทุกข์ที่แฝงอยู่ในความแปรปรวน ได้แก่ ความรู้สึกสุขหรือสุขเวทนา ซึ่งเมื่อว่าโดยสภาวะที่แท้จริงก็เป็นเพียงทุกข์ในระดับหนึ่งหรือในอัตราส่วนหนึ่ง สุขเวทนานั้น จึงเท่ากับเป็นทุกข์แฝงหรือมีทุกข์ตามแฝงอยู่ด้วยตลอดเวลาซึ่งจะกลายเป็นความรู้สึกทุกข์หรือก่อให้เกิดทุกข์ขึ้นได้ในทันทีที่เมื่อใดก็ตามสุขเวทนานั้นแปรปรวนไป

๒.๓ สังขารทุกขตา หรือ สังขารทุกข์ ทุกข์ตามสภาพสังขาร คือสภาวะของสังขารทุกสิ่งทุกอย่าง หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดจากเหตุปัจจัย ได้แก่ขันธ์ ๕ ทั้งหมด เป็นทุกข์ เพราะมีเหตุผล ๔ อย่าง คือ

(๑) อภินุหสมปติปีพนโต เพราะมีความบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา

(๒) ทุกขมโต เพราะเป็นสภาพที่ทนได้ยาก คือคงทนอยู่ไม่ไหว หมายความว่า คงทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้จะต้องเปลี่ยนแปลงหมดสภาพไป

(๓) ทุกขวตุตุโต เพราะเป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ คือ เป็นที่รองรับของความทุกข์ หรือเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดทุกข์

(๔) สุขปฏิกุเขปโต เพราะแย้งต่อความสุข คือ โดยสภาวะของมันเอง ก็ปฏิเสธความสุขหรือกีดกันความสุขอยู่ในตัว

๓. อนัตตา ความเป็นอนัตตา ความไม่ใช่ตัวตนความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง เป็นอนัตตาเพราะมีเหตุผล ๔ อย่าง คือ

(๑) สุนฺณโต เพราะเป็นสภาพว่างเปล่าคือ ปราศจากตัวตนที่เป็นแก่น

(๒) อสุสามิกโต เพราะเป็นสภาพไร้เจ้าของ คือ ไม่เป็นตัวตนของใครและไม่เป็นของตัวตนใดๆ ไม่มีตัวตนอยู่ต่างหากที่จะเป็นเจ้าของครอบครองสังขารธรรมทั้งหลาย

(๓) อวสวตคนโต เพราะไม่เป็นไปในอำนาจ คือไม่อยู่ในอำนาจของใคร ไม่ขึ้นต่อผู้ใด ไม่มีใครมีอำนาจบังคับมัน

(๔) อตตปฏิกุเขปโต เพราะแย้งต่ออัตตา คือ โดยสภาวะของมันเองก็ปฏิเสธอัตตาอยู่ในตัว

๕. กรรม

คำว่า “กรรม” แปลตามศัพท์ว่า การงานหรือการกระทำ แต่ในทางพระพุทธศาสนามีความหมายว่า “การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาหรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ”^๕ คือ ทำด้วยความตั้งใจหรือจงใจทำดีก็ตาม ชั่วก็ตาม สามารถเป็นไปได้ทั้งสองฝ่าย คือ การกระทำฝ่ายดีเรียกว่า กรรมดี ฝ่ายชั่วเรียกว่า กรรมชั่ว การกระทำที่จะจัดว่าเป็นกรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยเจตนาเป็นหลักใหญ่ เว้นเจตนาเสียแล้วการกระทำนั้นหาเป็นกรรมไม่ ฉะนั้น กรรมเกิดขึ้นเพราะการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ส่วนการกระทำที่ปราศจากเจตนาท่านจัดว่าเป็นเพียงกิริยา เพราะไม่ได้มุ่งถึงผลที่จะได้รับหรือติดตามมาภายหลังการกระทำนั้น เป็นการเคลื่อนไหวที่ดำเนินไปตามปกติเท่านั้น ความหมายของกรรมยังแยกแยะออกเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้คือ

ก. กรรม หมายถึง กิจกรรมของมนุษย์ คือการประกอบอาชีพ หน้าที่การงาน การดำเนินชีวิตด้วยกิจการต่างๆ อันเป็นสาเหตุให้ชีวิตดำรงอยู่ได้อย่างเป็นปกติสุขในสังคม ดังพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในวาเสฏฐสูตรว่า

^๕ อภ.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๓๓๔/๔๖๓.

บุคคลจะเชื่อว่าเป็นคนชั่ว เพราะชาติก็หาไม่ จะเชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะชาติก็หาไม่ ที่แท้เชื่อว่าเป็นคนชั่วเพราะกรรม เชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม เป็นชวานาเพราะกรรม เป็นศีลปินเพราะกรรม เป็นพ่อค้าเพราะกรรม เป็นคนรับใช้เพราะกรรม แม้เป็นโจรก็เพราะกรรม แม้เป็นทหารก็เพราะกรรม เป็นปุโรหิตเพราะกรรม แม้เป็นพระราชาก็เพราะกรรม .... โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายถูกผูกไว้ในกรรมเหมือนลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไปจะนั้น

ข. กรรม หมายถึง กระบวนการแห่งชีวิตของปัจเจกบุคคลที่ปรุงแต่งโครงสร้างวิถีชีวิตอันได้แก่ สังขาร ที่แปลว่า สภาพที่แต่งจิตให้เป็นกุศล อกุศลหรืออัพยาทุกตโดยมีเจตนาเป็นตัวนำจึงสามารถรวมความได้ว่าสังขารก็คือเจตนาทั้งหลาย

ค. กรรม หมายถึง เจตนา เจตจำนง ความจงใจ ความมีเสรีภาพในการกระทำซึ่งเป็นเครื่องกำหนดทิศทางการกระทำของมนุษย์ ดังปรากฏพระพุทธพจน์ว่า เจตนาหิ กิขเว กมฺมํ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาเย มนสา แปลว่า กิขเวทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลจงใจแล้วจึงกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ

ง. กรรม หมายถึง การกระทำของบุคคลผู้ดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้ เป็นบทบาทที่ต้องแสดงออกทางกาย วาจา หรือความประพฤติที่เป็นไปตามบทบาทในสังคมอันได้แก่ การพูด การกระทำ การนึกคิด ซึ่งบุคคลผู้นั้นจะต้องมีความรับผิดชอบต่อการแสดงออกนั้นๆ เพราะผลของการกระทำที่แสดงออกมานั้นบุคคลจะพึงได้รับทั้งในปัจจุบันและอนาคต

เรื่องกรรมนี้เป็นหลักใหญ่ในทางพระพุทธศาสนา เพราะมีจุดมุ่งหมายให้มนุษย์ทุกคนมุ่งแสวงหาความดี มุ่งกระทำกรรมดีหรือกุศลกรรม อันจะนำความสุขมาให้ในภพภวหน้า พระพุทธศาสนาจึงได้เน้นให้มีการสอนเรื่องกรรมอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากพระพุทธพจน์ว่า กมฺมุนา วุตฺตติ โลกิ แปลว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม ดังนั้น สังคมไทยจึงได้รับการปลูกฝังให้มีความเชื่อเรื่องกรรมกันอย่างยิ่ง ดังที่ปรากฏข้อความตอนหนึ่งในพระราชปรารภของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์อันแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความเชื่อเรื่องกรรม ดังนี้

ความเชื่อในเรื่องกรรม ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นของประเสริฐยิ่ง ควรเพาะให้มีขึ้นในใจของคนทุกคนและถ้าคนทั้งโลกเชื่อมั่นในกรรมแล้ว มนุษย์ในโลกจะรับความสุขใจขึ้นมาก เป็นสิ่งที่ทำให้คนชวนชวยทำแต่กรรมดีโดยหวังผลที่ดี เรื่องวัฏสงสารและกรรมนี้เป็นของต้องมีความเชื่อ เพราะเป็นของที่น่าเชื่อกว่าความเชื่ออีกหลายอย่าง ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า ถ้าคนเราเชื่อกรรมจริงๆ แล้วควรจะได้รับความสุขใจไม่น้อย โดย

ที่ไม่ทำให้รู้สึกท้อถอยอย่างไร ข้าพเจ้าเห็นว่า เราควรพยายามสอนเด็กให้เข้าใจและให้เชื่อมั่นในกรรมเสียแต่ต้นทีเดียว ยิ่งให้เชื่อมากเท่าไรยิ่งดี ควรให้ฟังเป็นนิสัยทีเดียว^{๑๐}

กรรมเป็นหลักธรรมที่สำคัญตามหลักของธรรมชาติของมนุษย์เพราะมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของมนุษย์ คือสำคัญต่อการกระทำทั้งทางกาย วาจาและใจ กรรมเป็นตัวกำหนดบทบาทอำนาจหน้าที่ของมนุษย์ให้มีความแตกต่างกัน สามารถบันดาลให้มนุษย์ประสบความสำเร็จในชีวิตได้ เพราะกรรมเป็นตัวปรุงแต่ง สร้างสรรค์ ควบคุมและทำลายสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์

กรรมเกิดขึ้นได้ทั้ง ๓ ทาง คือ กาย วาจาและใจ ในบรรดากรรมทั้ง ๓ อย่างนั้น พระพุทธศาสนาถือว่ากรรมทั้งหลายทั้งปวงจะเกิดขึ้นก็ด้วยใจคิดมีมโนกรรมสำคัญที่สุด เพราะมโนกรรมเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นตัวกำหนดบทบาทของการกระทำทั้งหลาย มนุษย์ก่อนจะทำสิ่งใดมักจะเริ่มต้นที่ความคิดเป็นอันดับแรกต่อมาก็มีการพูด การกระทำเกิดขึ้นในภายหลัง ไม่ว่าจะผิดกรรมนั้นจะเป็นไปในทางดี หรือชั่ว มักจะเริ่มต้นที่มโนกรรมทั้งนั้น ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

กรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจดี ก็จะพูดดี หรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น^{๑๑}

กรรมนั้นสามารถจำแนกออกได้หลายประเภท เมื่อจำแนกตามคุณภาพหรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุ สามารถแบ่งได้เป็น ๒ อย่าง^{๑๒} คือ

(๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล อันได้แก่ โลภะ ความโลภ โทสะ ความโกรธ และโมหะ ความหลง

(๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี กรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล อันได้แก่ อโลภะ ความไม่โลภ อโทสะ ความไม่โกรธ และอโมหะ ความไม่หลง

---

^{๑๐} วคิน อินทสระ, **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๗๗.

^{๑๑} ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒/๒๔.

^{๑๒} อง.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๔๔๕/๑๓๑,๕๕๑/๓๓๘.

กรรมเมื่อจำแนกตามทวาร คือทางที่ทำการ หรือพฤติกรรมที่แสดงออกของกรรม สามารถจัดได้เป็น ๓ อย่าง^{๑๓} คือ

- (๑) กายกรรม การกระทำทางกาย หรือกรรมที่เกิดจากกาย
- (๒) วาจากรรม การกระทำทางวาจา หรือกรรมที่เกิดจากวาจา
- (๓) มโนกรรม การกระทำทางใจ หรือกรรมที่เกิดจากความนึกคิด

กรรมเมื่อจำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผล สามารถจัดได้เป็น ๔ ประการ^{๑๔} คือ

(๑) กรรมดำมีวิบากดำ คือ กายสังขาร วาจาสังขาร และมโนสังขารที่ไม่มีการเบียดเบียนคือผลของกรรมก่อให้เกิดความทุกข์ อันได้แก่ การประพฤติล่วงละเมิดศีล ๕

(๒) กรรมขาว มีวิบากขาว คือ กายสังขาร วาจาสังขาร และมโนสังขาร ที่ไม่มีการเบียดเบียน คือผลของกรรมที่ได้กระทำแล้วนำความสุขมาให้ อันได้แก่การประพฤติตามหลักกุศลกรรมบถ ๑๐

(๓) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว คือ กายสังขาร วาจาสังขาร และมโนสังขาร ที่ไม่มีการเบียดเบียนบ้าง ที่มีการเบียดเบียนบ้าง คือ ผู้กระทำความยอมได้รับผลของกรรมเป็นความสุขและความทุกข์คละเคล้ากันไป ไม่ได้รับเฉพาะความสุข หรือทุกข์อย่างเดียวเรื่อยไป

(๔) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว คือ เจตนาที่เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมทั้งสามข้างต้นหรือโดยองค์ธรรม ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ หรือมรรคมีองค์ ๘

กรรมทั้ง ๓ ประเภทดังที่ได้กล่าวมานี้เป็นกรรมที่ได้จัดไว้ในพระไตรปิฎกซึ่งเป็นคัมภีร์ชั้นต้นของพระพุทธศาสนา เป็นการอธิบายกรรมตามแนวของพระไตรปิฎก โดยมีจุดมุ่งหมายให้มนุษย์เข้าใจเรื่องกรรม และเข้าใจถึงความเป็นไปแห่งชีวิตของตนเองไม่ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงในทางก้าวหน้าหรือทางถดถอยและไม่ว่าจะเลื่อนสถานภาพทางสังคมสูงขึ้นหรือต่ำลงก็ตาม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรรมของตนเป็นตัวกำหนดบทบาท ฉะนั้น กรรมจึงเป็นตัวกำหนดสถานภาพของบุคคลอย่างหนึ่งและพระพุทธศาสนาจึงพิจารณาว่า กรรมนี้เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่จะช่วยสนับสนุนให้สูงขึ้นหรือต่ำลง

^{๑๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๗/๕๕.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๑/๗๗.

นอกจากคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้วยังมีคัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่ได้จำแนกแยกแยะกรรมไว้เป็นหมวดหมู่ อีก เช่น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้มีการแบ่งกรรมไว้อีกแบบหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันมีความนิยมนับถือและเป็นที่ยึดถือมาก โดยมีลักษณะการแบ่งกรรมไว้เป็น ๓ หมวด หมวดละ ๔ รวมเป็น ๑๒ จึงนิยมเรียกกันว่า กรรม ๑๒ คือ

หมวดที่ ๑ จำแนกตามเวลาที่ให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

(๑) ทัฏฐธรรมเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันคือ ภพนี้ หมายถึง การให้ผลของกรรมในขณะที่ผู้กระทำการยังมีชีวิตอยู่ คือ บันดาลผลกรรมให้เกิดขึ้นหลังจากที่ได้กระทำการไปแล้ว ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า กรรมชนิดนี้มีอำนาจในการให้ผลก่อนสิ้นอายุขัย

(๒) อุปัชชเวทนิยกรรม กรรมให้ผลในภพที่จะไปเกิด คือ ในภพหน้า หมายถึง กรรมที่ได้กระทำยังให้ผลไม่ทันในชาติปัจจุบันได้อย่างเต็มที่ เมื่อมีโอกาสในชาติหนึ่งหลังจากนี้แล้ว กรรมจะบันดาลผลให้เกิดขึ้นทันที ดังนั้น ผู้กระทำการต้องได้รับผลกรรมทันทีในชาติหน้า ซึ่งเป็นชาติต่อจากปัจจุบัน

(๓) อปรปรियเวทนิยกรรม กรรมที่ให้ผลในภพต่อๆ ไป หมายถึง การให้ผลของกรรม ซึ่งบางครั้งระบุแน่นอนตายตัวไม่ได้ว่าจะให้ผลในชาติใด แต่โดยมากมักให้ผลภายใน ๗ ชาติ ดังนั้น กรรมจึงคอยโอกาสเพื่อให้ผลในชาติใดชาติหนึ่ง

(๔) อโหสิกรรม กรรมเลิกให้ผลหรือไม่มีผลอีกแล้ว หมายถึง การให้ผลของกรรมบางอย่างได้ยุติลง เมื่ออำนาจของผลกรรมไม่สามารถให้ผลกรรมได้ ตัวอย่างเช่น พระองค์คูสิมาล ก่อนอุปสมบทได้กระทำการกรรมไว้มากมาย พออุปสมบทแล้วยังมีเศษกรรมเหลืออยู่ จึงได้รับผลกรรมพอควรแล้วผลของกรรมก็หมดลงเมื่อพระองค์คูสิมาล ได้บรรลुพระอรหันต์

หมวดที่ ๒ จำแนกตามการให้ผลตามหน้าที่ ๔ อย่าง คือ

(๕) ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด หรือกรรมที่เป็นตัวนำไปเกิด หมายถึง กรรมของแต่ละบุคคลที่ได้กระทำหรือได้สั่งสมไว้ในสันดาน กรรมเหล่านี้เป็นแรงผลักดันให้หมู่สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ยังมีการเวียนว่ายตายเกิดกันอยู่เรื่อยๆ ไม่ขาดสาย จนกว่าจะหยุดกระทำการหรือได้บรรลुพระอรหันต์เท่านั้นผลกรรมนี้จึงจะสิ้นสุด

(๖) อุปถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน เป็นกรรมที่สนับสนุนหรือซ้ำเติมต่อจากชนกกรรม หมายถึง กรรมที่คอยช่วยสนับสนุนให้มีสภาพความเป็นอยู่ดีเรื่อยไป หากเป็นกรรมดีผล

กรรมมักช่วยสนับสนุนให้ได้รับแต่สิ่งที่ดีในชีวิต หากเป็นกรรมชั่วผลกรรมมักซ้ำเติมให้มีชีวิตที่ต่ำลงกว่าเดิม

(๗) อุปปีพกกรรม กรรมบีบคั้น เป็นกรรมที่บีบคั้นผลแห่งชนกกรรม และอุปปีถัมภกกรรมให้แปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น หรือไม่ก็บั่นทอนวิบากกรรมให้มีผลอยู่ได้ไม่นาน อย่างน้อยที่สุดเป็นการช่วยบรรเทากรรมอื่นๆ ไม่ให้มีผลเต็มที่ ไม่ว่ากรรมนั้นจะอยู่ในฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่ว

(๘) อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน เป็นกรรมมีวิบากแรง เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับชนกกรรมและอุปปีถัมภกกรรม อุปฆาตกรรมนี้เข้าตัดรอนผลของกรรมทั้งสองอย่างนั้นให้ขาด เช่น ปิตุฆาตของพระเจ้าอชาตศัตรูมาตัดรอนกุศลกรรมของพระองค์ทำให้ไม่ได้สำเร็จจรหดผล

หมวดที่ ๓ จำแนกตามลำดับความแรงของการให้ผล มี ๔ อย่าง คือ

(๕) ทรุกกรรม กรรมหนัก เป็นกรรมที่ให้ผลก่อนกรรมชนิดอื่น ฝ่ายดี ได้แก่ สมาบัติ ๘ ฝ่ายชั่ว ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ มีการฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์เป็นต้น เป็นกรรมที่ให้ผลก่อนกรรมชนิดอื่นทั้งหมด

(๑๐) พหุลกรรม หรืออาจิณณกรรม กรรมทำมากหรือกรรมที่ทำจนกลายเป็นความเคยชิน ตั้งสมจนวนอนเนื่องอยู่ในสันดาน กรรมชนิดใดทำบ่อยที่สุดจะให้ผลเร็วที่สุด

(๑๑) อาสันนกรรม กรรมจวนใกล้จะตาย คือเป็นกรรมที่ทำเมื่อใกล้ถึงเวลาตาย เป็นกรรมที่เกิดจากความระลึกถึงกรรมที่ตนเองได้กระทำในขณะที่มีชีวิตอยู่เมื่อใกล้ตายกรรมนั้นๆ ได้มาปรากฏภายในจิตใจ ถ้าไม่มีสองข้อข้างต้น กรรมนี้จะให้ผลก่อน (แต่คัมภีร์อภิธรรมมัตถกถาวิภาวินีว่า อาสันนกรรมให้ผลก่อนอาจิณณกรรม)

(๑๒) กตัตตากรรม หรือ กตัตตวาปนกรรม กรรมลัภว่าทำ เป็นกรรมที่กระทำโดยไม่มีเจตนาจริงจังที่จะทำกรรมนั้นโดยตรง กรรมนี้จึงเป็นกรรมที่มีผลเบาและจะให้ผลเมื่อไม่มีกรรมอื่นใดจะให้ผลอีกแล้ว

นอกจากคัมภีร์ชั้นอรรถกถาแล้ว คัมภีร์ในชั้นฎีกายังได้จัดหมวดหมู่ของกรรมไว้เพิ่มเติมอีกหนึ่งหมวด รวมเป็น กรรม ๑๖ ประการ คือ

หมวดที่ ๔ จำแนกโดยวิปากฎฐาน คือสถานที่หรือภพเป็นที่ให้ผล

(๑๓) อกุศลกรรม กรรมที่อยู่ในฝ่ายอกุศล อันได้แก่ อกุศลกรรมบท ๑๐ ย่อมมีผลบันดาลให้ผู้กระทำการนี้ได้บังเกิดในกามสุคติภพ ๗ คือ มนุษย์และสวรรค์ทั้งหกชั้น

(๑๔) กามาวจรกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศลระดับกามาวจร กรรมที่บันดาลให้ผู้กระทำได้บังเกิดในรูปภพ

(๑๕) รูปาวจรกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศลระดับรูปาวจร คือ รูปฌาน ๔ หรือ ๕ ของผู้ยังไม่ได้บรรลอรหัตผล ยังผลให้บังเกิดในรูปภพ

(๑๖) อรูปาวจรกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศลระดับอรูปาวจร คือ อรูปฌาน ๔ ของผู้ที่ยังไม่ได้บรรลอรหัตผล ย่อมยังผลให้บังเกิดในอรูปภพ

เมื่อได้ทราบถึงการจำแนกกรรมตามประเภทต่างๆ แล้วจึงขอแนะนำพระพุทธพจน์ที่ได้กล่าวถึงผลกรรมซึ่งสืบเนื่องมาจากปัจจุบันไปให้ผลในภพหน้า เพื่อเป็นข้อยืนยันถึงผลกรรมที่มนุษย์ได้รับในปัจจุบันอันเป็นการเปรียบเทียบถึงผลกรรมที่ตนเองเคยกระทำเมื่อครั้งในอดีตแล้วได้รับในปัจจุบันชาตินี้ ดังที่ปรากฏในจุฬามณีสังคหสูตร^{๑๕} ว่า

“มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ฆ่าสัตว์...ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อควมมีอายุสั้น

มาณพการที่บุคคลเป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑฆาต และศีลตรา ฆาต มีความเอ็นดู นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อควมมีอายุยืน

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อควมไม่มีโรคมก

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อควมมีโรคน้อย

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้มักโกรธ มากด้วยความคับแค้น นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อควมมีฉิวพรรณทราม

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ไม่โกรธ ไม่มากด้วยความคับแค้น นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อควมเป็นผู้มีฉิวพรรณผ่องใส

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้มีใจริษยา ข่อมริษยา ประทุษร้าย นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อควมเป็นผู้มีอำนาจน้อย

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้มีใจไม่ริษยา ข่อมไม่ริษยา ไม่ประทุษร้าย นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อควมเป็นผู้มีอำนาจมาก

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ไม่ให้แก่สมณะพราหมณ์ นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อควมเป็นผู้มีโภคะน้อย

---

^{๑๕} ม.จ. (ไทย) ๑๔/๒๙๐-๒๙๖/๓๕๐-๓๕๕.

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ให้แก่สมณะพราหมณ์ นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีโภคะมาก

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้กระด้าง เย่อหยิ่ง นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้เกิดในตระกูลต่ำ

มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่ง นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้เกิดในตระกูลสูง

มาณพ การที่บุคคลไม่เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญาทราม

มาณพ การที่บุคคลเข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ นี่เป็นปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีปัญญามาก ”

กรรมจึงมีอำนาจในการกำหนดให้บุคคลมีความแตกต่างกันทั้งในด้านกายภาพและจิตภาพ และผลของกรรมจะบังดาลให้ปรากฏนั้นขึ้นอยู่กับระยะเวลาและความรุนแรงของกรรม ลักษณะการให้ผลของกรรมทั้งในภพปัจจุบันและในภพหน้าจึงมีความแตกต่างกันดังที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงลักษณะการให้ผลของกรรมไว้ ๔ ประการ คือ

- (๑) กรรมบางอย่างให้ผลเป็นทุกข์ ทั้งในปัจจุบันทั้งในกาลต่อไป
- (๒) กรรมบางอย่างให้ผลเป็นทุกข์ในปัจจุบัน แต่ให้ผลเป็นสุขในกาลต่อไป
- (๓) กรรมบางอย่างให้ผลเป็นสุขในปัจจุบัน แต่ให้ผลเป็นทุกข์ในกาลต่อไป
- (๔) กรรมบางอย่างให้ผลเป็นสุขทั้งในปัจจุบันทั้งในกาลต่อไป

ผลกรรมของบุคคลจึงมีการสืบเนื่องจากปัจจุบันไปถึงภพหน้า อันผลกรรมที่ได้กระทำนั้นจะติดตามตัวตนของบุคคลไปจนกว่าจะสิ้นกรรม บุคคลจึงมีกรรมเป็นของตนเอง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในจูฬกัมมวิภังคสูตร มีใจความว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน

๖. ราชสคูติ หรือ ราชสังคหวัดถุ

สังคหวัดถุของพระราชา ธรรมะสำหรับทำนุบำรุงทวยราษฎรให้ประชาชาติดำรงอยู่ในเอกภาพและสามัคคี ด้วยหลักการสงเคราะห์ประชาชนของพระราชา ๕ ประการ^{๑๖} คือ

๑. อัสสเมระ ฉลาดบำรุงธัญญาหาร คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตรให้อุดมสมบูรณ์

๒. ปุริสเมระ ฉลาดบำรุงข้าราชการ คือ ปรีชาสามารถในนโยบายที่จะบำรุงข้าราชการ ด้วยการส่งเสริมคนดีมีความสามารถและจัดสวัสดิการให้ดีเป็นต้น

๓. สัมมาปาสะ ผูกประสานปวงประชา คือ ผดุงประสานประชาชนไว้ด้วยนโยบายส่งเสริมอาชีพ เช่น จัดทุนให้คนยากจนยืมไปสร้างตนในพาณิชยกรรมหรือดำเนินกิจการต่างๆ ไม่ให้ฐานะเหลื่อมล้ำห่างเหินจนแตกแยกกัน

๔. วาขเปยยะ มีวาทะคุคคัมใจ คือ รู้จักพูดชี้แจงแนะนำ รู้จักหักทลายโต้ถามทุกข์สุขราษฎรทุกชั้น แม้ปราศรัยก็ไพเราะน่าฟัง ทั้งประกอบด้วยเหตุผล เป็นหลักฐาน มีประโยชน์ เป็นทางแห่งการสร้างสรรค์ แก้ไขปัญหาเสริมความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจดี ความเชื่อถือและความนิยมนับถือ

ราชสังคหวัดถุ ๔ ประการนี้ เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา ส่วนที่แก้ไขปรับปรุงคำสอนในศาสนาพราหมณ์ โดยกล่าวถึงคำศัพท์เดียวกัน แต่ชี้ถึงความหมายอันชอบธรรมที่ต่างออกไป ธรรมหมวดนี้ ว่าโดยศัพท์ตรงกับมหาอัณย ๕ ของพราหมณ์ คือ

๑. อัสสเมระ การนำม้าบูชาอัณย

๒. ปุริสเมระ การนำคนบูชาอัณย

๓. สัมมาปาสะ ยัญอันสร้างแท่นบูชาในที่กว้างไม้ลอดบ่วงไปหล่นลง

๔. วาขเปยยะ การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ

---

^{๑๖} ดูเทียบเคียงใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๙๒., อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๙/๔๓., อง.อภุจก. (บาลี) ๒๓/๑/๑๒๕-๑๒๖., อง.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๕., ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๒๓/๒๕๑., ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๓/๓๓๓., ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๓๐๖/๓๙๑-๓๙๒., ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๕๗๐., ขุ.อิติ.อ. ๒๓/๑๐๖-๑๐๗. และดูคำอธิบายเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก), ๒๕๔๕, หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

๕. นิรัคพะ หรือ สรรพเมระ ยัญไม่มีลี้มสลัก คือ ท้าวไปไม่มีขีดขึ้นจำกัด, การฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ

มหายัญ ๕ ที่พระราชพิงบูชาตามหลักศาสนาพราหมณ์นี้ พระพุทธศาสนาสอนว่า เดิมทีเดิยวเป็นหลักการสงเคราะห์ที่ดีงาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน ความหมายที่พึงต้องการซึ่งพระพุทธศาสนาสั่งสอน ๔ ข้อแรก มีดังกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนข้อที่ ๕ ตามหลักสังคหวัตถุ ๔ นี้ว่าเป็นผล แปลว่า ไม่มีลี้มกลอน หมายความว่า บ้านเมืองจะสงบสุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระวางภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน

๗. ราชพละ ๕

พละ ๕ ของพระมหากษัตริย์ ได้แก่ กำลังของพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นประมุขของชาติ อันมีหน้าที่หลักในการปกครองบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร์ให้มีความร่มเย็นเป็นสุข อันประกอบด้วยหลักสำคัญ ๕ ประการ^{๑๗} คือ

(๑) พาหพละ หรือ กายพละ คือ กำลังแขน หรือกำลังกาย มีความสามารถเชี่ยวชาญในการใช้อาวุธยุทธโศปกรณ์

(๒) โภคพละ คือ กำลังโภคสมบัติ มีสมบัติหรือพระราชทรัพย์สำหรับเลี้ยงดูบริวารอย่างเพียงพอ สามารถปกครองบ้านเมืองไม่ให้เกิดระบบเศรษฐกิจฝืดเคือง

(๓) อมัจจพละ คือ กำลังอำมาตย์ มีข้าราชการ หม่อมอำมาตย์ที่ประกอบด้วยสติปัญญาสามารถเชี่ยวชาญในสาขาต่างๆ อย่างดี ให้ความจงรักภักดีซื่อสัตย์ไม่คดโกง ทำงานด้วยแรงจิตอุทิศเพื่อส่วนรวม

(๔) อภิซังจพละ คือ กำลังแห่งความมีชาติสูง พระเจ้าแผ่นดินมีกำเนิดในตระกูลชั้นสูง ย่อมได้รับการอบรมตามโบราณราชประเพณีเป็นอย่างดี จึงได้รับการเชิดชูเกียรติให้อยู่ในตำแหน่งสูง ตามขัตติยราชสกุล อันผู้ใดจะหมิ่นพระบรมเดชานุภาพมิได้

(๕) ปัญญาพละ คือ กำลังแห่งปัญญา ทรงมีพระปรีชาสามารถทุกด้าน อันอำนวยประโยชน์สุขให้ปวงประชาได้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข ทรงมีความยุติธรรม ไม่ลำเอียงวินิจฉัยให้เป็นไปตามความเที่ยงธรรมและทรงมีพระราชดำริถึงนวัตกรรมใหม่ๆ เสมอ

๘. ทิศ ๖

^{๑๗} จุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๒๓-๓๐/๕๙๙.

ในทางพระพุทธศาสนา คำว่า “ทิส” แปลว่า ผู้เห็น ผู้ให้แสงสว่าง ผู้ชี้ช่องทาง และ ยังหมายถึงบุคคลประเภทต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้งทางด้านครอบครัวและสังคมของเราซึ่งมีอยู่ รอบตัวทุกคนพระพุทธองค์ได้ตรัสเรื่องทิสหกไว้เพราะทอดพระเนตรเห็นสิ่งกาลมาณพผู้กำลังไหว้ ทิสต่างๆ อยู่กลางแจ้ง ทรงประสงค์จะชี้แจงแสดงทางถูกต้องและความสำคัญของทิสทั้งหกเพื่อให้เกิดทัศนคติที่ถูกต้องต่อสิ่งกาลมาณพนั้น จึงตรัสกับสิ่งกาลมาณพถึงการไหว้ทิสทั้งหกเช่นนั้นทุก วันว่า

กถุหบดีบุตร เธอพึงทราบทิส ๖ นี้ คือ พึงทราบว่า มารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า ...อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา... บุตรและภรรยาเป็นทิสเบื้องหลัง...มิตรและอำมาตย์เป็น ทิสเบื้องซ้าย...ทาสและกรรมกรเป็นทิสเบื้องต่ำ...สมณพราหมณ์เป็นทิสเบื้องบน ฯ^{๑๘}

ฉะนั้น คำว่า “ทิส” จึงหมายถึง บุคคลที่น่าเคารพ ยกย่อง นับถือ บูชา เมื่อนำมา รวมกับคำว่า “ไหว้” ในภาษาไทยของเรา ซึ่งก็แสดงถึงการเคารพ ยกย่อง การนับถือ บูชา อัน ถือเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงามอย่างหนึ่งของไทยมาตั้งแต่ครั้งโบราณ คำว่า “ไหว้ทิส” จึงเป็น การแสดงความเคารพ นับถือ บูชา ยกย่องต่อท่านผู้ให้แสงสว่าง ผู้ชี้ช่องทางแห่งโทษ ผู้มีอุปการ คุณทั้งหลายหรือการประพุดิอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ เป็นการปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละคนใน สังคม ให้มีระเบียบแบบแผน เป็นการแสดงความเคารพ นับถือบูชาระหว่างกันอันนำมาซึ่ง ความสุขความถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๖ ประการ^{๑๙} ดังต่อไปนี้

๓.๘.๑ กถุหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิสเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- (๒) จักทำกิจของท่าน
- (๓) จักดำรงวงศ์สกุล
- (๔) จักประพุดิตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาผู้เป็นทิสเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖/๒๑๒.

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗-๒๗๒/๒๑๒-๒๑๖.

- (๑) ห้ามไม่ให้กระทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) ทากรรมยา (สามี) ที่สมควรให้
- (๕) มอบสมบัติให้ในเวลาอันสมควร

๓.๘.๒ คหบดีบุตร ศิษย์บำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ลูกขึ้นยืนรับ
- (๒) เข้าไปคอยรับใช้
- (๓) เชื้อฟุ้ง
- (๔) ดูแลปรนนิบัติ
- (๕) เรียนศิลปวิทยาด้วยความเคารพ

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) แนะนำให้เป็นคนดี
- (๒) ให้เรียนดี
- (๓) บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
- (๔) ยกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
- (๕) ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

๓.๘.๓ คหบดีบุตร สามีพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ให้เกียรติยกย่อง
- (๒) ไม่ดูหมิ่น
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) มอบความเป็นใหญ่ให้
- (๕) ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิสเบื้องหลัง สามีบ่ารุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามี ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) จัดการดี
- (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียง
- (๓) ไม่ประพฤตินอกใจ
- (๔) รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีมามาได้
- (๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง

๓.๘.๔ กหบดีบุตร กุลบุตรพึงบ่ารุงมิตรสหายผู้เป็นทิสเบื้องซ้ายโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
- (๒) กล่าววาจาเป็นที่รัก
- (๓) ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
- (๔) วางตนสม่ำเสมอ
- (๕) ไม่พุดจาหลอกหลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิสเบื้องซ้าย กุลบุตรบ่ารุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว
- (๒) ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
- (๓) เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงนั้กได้
- (๔) ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
- (๕) นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

๓.๘.๕ กหบดีบุตร นายพึงบ่ารุงทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื้องล่างโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

- (๑) จัดการงานให้ตามสมควรแก่กำลัง
- (๒) ให้อาหารและค่าจ้าง
- (๓) ดูแลรักษายามเจ็บป่วย

(๔) ให้อาหารมีรสแปลก

(๕) ให้อภัยตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทาสเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) ดิ้นขึ้นทำงานก่อนนาย

(๒) เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย

(๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้

(๔) ทำงานให้ดีขึ้น

(๕) นำคุณของนายไปสรรเสริญ

๓.๘.๖ คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทาสเบื้องบนโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

(๑) จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา

(๒) จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา

(๓) จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา

(๔) เปิดประตูต้อนรับ

(๕) ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทาสเบื้องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

(๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว

(๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี

(๓) อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม

(๔) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง

(๕) อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง

(๖) บอกทางสวรรค์ให้

๕. มานะ ๕ อย่าง^{๒๐} ได้แก่

- (๑) ตัวเลิศกว่าเขา ก็ถือมานะว่าเลิศกว่าเขา
- (๒) ตัวเลิศกว่าเขา ก็ถือมานะว่าเสมอกว่าเขา
- (๓) ตัวเลิศกว่าเขา ก็ถือมานะว่าเลวกว่าเขา
- (๔) ตัวเสมอเขา ก็ถือมานะว่าเลิศกว่าเขา
- (๕) ตัวเสมอเขา ก็ถือมานะว่าเสมอเขา
- (๖) ตัวเสมอเขา ก็ถือมานะว่าเลวกว่าเขา
- (๗) ตัวเลวกว่าเขา ก็ถือมานะว่าเลิศกว่าเขา
- (๘) ตัวเลวกว่าเขา ก็ถือมานะว่าเสมอเขา
- (๙) ตัวเลวกว่าเขา ก็ถือมานะว่าเลวกว่าเขา

---

^{๒๐} ชุม.มหา. (ไทย) ๒๗/๒๑/๗๖-๗๗., ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๑๐๓/๓๕๓., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๖๒/๖๑๖.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาสุชาติ สุชาติ (สมมาตร)
- เกิด : ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๒๑
- สถานที่ : บ้านเลขที่ ๗ หมู่ที่ ๓ บ้านหนองเต็ง ต. โกงไฟ อ. ขามเฒ่าลักษ์บุรี
จ. กำแพงเพชร
- บรรพชา : ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๔
- อุปสมบท : ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒
- ปัจจุบัน : พำนักอยู่ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร
แขวงพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร
- การศึกษา : เปรียญธรรม ๗ ประโยค พ.ศ. ๒๕๔๔
: พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) คณะสังคมศาสตร์ (รัฐศาสตร์)
เกียรตินิยมอันดับ ๒ พ.ศ. ๒๕๔๕
: เข้าศึกษาที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
เมื่อปีการศึกษา ๒๕๔๖